

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2012

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2012

**HISTORIA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE
PRAGENSIS**

Tomus LII. Fasc. 1

Příspěvky k dějinám
Univerzity Karlovy

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
2013

Vedoucí redaktor: doc. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D.
Výkonní redaktoři: PhDr. Blanka Žilynská, Ph.D.
Mgr. Jakub Jareš

Recenzenti: prof. JUDr. Karel Malý, DrSc., Mgr. Vítězslav Sommer, Ph.D., Mgr. Kateřina Volná

Svazek je součástí řešení Výzkumného záměru MSM 0021620827 *České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes*, jehož nositelem je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, a Programu rozvoje vědních oblastí na UK P21: *Dějiny univerzitní vědy a vzdělanosti*.

Na obálce použita fotografie velké auly Filozofické fakulty UK v Praze, 60. léta 20. stol.
(archiv Jany Hamerníkové – fotodokumentace FF UK).

OBSAH

Editorial

Články

- 13 Jakub Jareš, Dějiny vysokého školství v Československu po roce 1945. Otázky a podněty
25 Pavel Urbášek, Věda a vysokoškolský vzdělávací systém ve vztahu k proměně hospodářského mecha-
nismu v Československu (České republice) od roku 1945 do současnosti
39 Jindra Biolková – Petr Kašing, Vývoj Vysoké školy báňské v podmínkách ostravského regionu v letech
1945–1969
61 Petr Cajthaml, Proměny role univerzit v systému vysokých škol v 50. letech 20. století

Materiály

- 73 Ivana Čornejová, Esej Sira Hectora Hetheringtona o univerzitní autonomii

Kronika

- 99 Xth Symposium on the Bohemian Reformation and Religious Practice (Blanka Zilynská)
102 Universitát, Wissenschaft und Öffentlichkeit nach 1945 (Jakub Jareš)
105 Uniseum – univerzitní muzeum ve Freiburgu (Jakub Jareš)
106 Digitalizace archivních dokumentů o studentech pražských univerzit z období 1882–1939 (Petr Cajt-
haml – Jakub Jareš)

Recenze a zprávy

- 113 Josef Nuhliček, Veřejní notáři v českých městech, zvláště v městech pražských až do husitské revoluce.
K vydání připravili a doplnili Ivan Hlaváček a Markéta Marková (Blanka Zilynská)
116 Marie Tošnerová, Kroniky českých měst z předbělohorského období. Úvod do studia městského kroni-
kářství v Čechách v letech 1526–1620 (Marek Ďurčanský)
117 Karel Hruza, Österreichische Historiker, Bd. 2: Lebensläufe und Karrieren 1900–1945, Böhlau Verlag,
Wien – Köln – Weimar 2012 (Milada Sekyrková)
120 Pavel Urbášek – Jiří Pulec, Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969, Univerzita Palackého,
Olomouc 2012 (Petr Cajthaml)

Cizojazyčná shrnutí

- 23 Jakub Jareš, Geschichte des Hochschulwesens in der Tschechoslowakei nach 1945. Fragen und
Anregungen
37 Pavel Urbášek, Die Wissenschaft und das System der Hochschulbildung im Verhältnis zu den Verände-
rungen des Wirtschaftsmechanismus in der Tschechoslowakei seit 1945 bis zur Gegenwart
60 Jindra Biolková – Petr Kašing, Die Entwicklung der Hochschule für Bergbau unter den Bedingungen der
Region Ostrava (Ostrau) in den Jahren 1945–1949
68 Petr Cajthaml, Veränderungen der Rolle der Universitäten im Hochschulsystem der 1950er Jahre
95 Ivana Čornejová, Der Essay von Sir Hector Hetherington über die Universitätsautonomie

Autoři

Mgr. Jindra Biolková, CSc., Archiv Vysoké školy báňské – Technické univerzity Ostrava

Mgr. Petr Cajthaml, Ústav dějin UK a archiv UK, Praha

doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc., Ústav dějin UK a archiv UK, Praha

PhDr. Marek Ďurčanský, Ph.D., Ústav dějin UK a archiv UK, Praha

Mgr. Jakub Jareš, Ústav dějin UK a archiv UK, Praha

Mgr. Petr Kašing, Archiv Vysoké školy báňské – Technické univerzity Ostrava

PhDr. Milada Sekyrková, CSc., Ústav dějin UK a archiv UK, Praha

PhDr. Pavel Urbášek, Archiv Univerzity Palackého v Olomouci

PhDr. Blanka Zilynská, Ph.D., Ústav dějin UK a archiv UK, Praha

Editorial

Tento svazek našeho časopisu se věnuje soudobým dějinám univerzit. Je postaven na příspěvcích, které vznikly pro seminář Vysoké školy a společnost, uspořádaný v říjnu 2011 v Olomouci.¹ Ze sedmi referátů, které na semináři zazněly, otiskujeme na tomto místě tři. Ostatní byly anebo budou publikovány při jiných příležitostech.²

Svazek otevírá text Jakuba Jareše, který srovnává vývojové tendence vysokého školství shodné pro východní a západní blok a přimlouvá se za komparativní přístup ke zkoumání univerzitních dějin. Pavel Urbášek se věnuje souvislostem hospodářského vývoje, ekonomických reformních plánů a vysokoškolské politiky v Československu. Konečně Petr Cajthaml analyzuje proměňující se roli a postavení univerzit v rámci československého vysokoškolského systému v padesátých letech.

Olomoucké referáty jsou doplněny materiálovou studií Jindry Biolkové a Petra Kašinga, která nabízí vhléd do institucionálních i personálních dějin Vysoké školy báňské v Ostravě v prvním poválečném dvacetiletí.

S tématem čísla vhodně koresponduje také edice připravená Ivanou Čornejovou, která zpřístupňuje český překlad eseje profesora Hetheringtona o roli univerzit a jejich autonomii, který vznikl v turbulentním čase šedesátých let 20. století.

V oblasti soudobých dějin se z velké části pohybují i zprávy a recenze, byť opomenuty nezůstaly ani středověké dějiny a 19. století.

Redakce

¹ Podrobnou zprávu o semináři viz Blanka ZILYNSKÁ, *Vysoké školy a společnost*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále AUC-HUCP) 51/2, 2011, s. 109–112.

² Olomoucké příspěvky Matěje Spurného (*Odmitnutí „krizového období“ jako ideologický pilíř „normalizační“ vysoké školy*) a Katky Volné (*Dilemata dosud utajená. Jak zkoumat a jak nezkoumat působení StB na akademické půdě /teze vystavěné na příkladu FF UK/*) představily hlavní teze jejich obsáhlejších studií, které byly později vydány (v listopadu 2012) v knize Jakub JAREŠ – Matěj SPURNÝ – Katka VOLNÁ a kol., *Náměstí Krasnoarmějců 2. Učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace*, Praha 2012. Příspěvek Marty Edith Holečkové (*Univerzita 17. listopadu a zahraniční studenti v československé společnosti 60. let*) je připraven k vydání v časopise Soudobé dějiny. Referát Romana Elnera (*Vysoké školy a společnost na přelomu osmdesátých let a v první polovině devadesátých let dvacátého století – reflexe spolustručce porevolučních změn ve vysokém školství*) bude dopracován pro některé z příštích čísel AUC-HUCP.

Články

DĚJINY VYSOKÉHO ŠKOLSTVÍ V ČESKOSLOVENSKU PO ROCE 1945. OTÁZKY A PODNĚTY

JAKUB JAREŠ

HISTORY OF HIGHER EDUCATION IN CZECHOSLOVAKIA AFTER 1945. ISSUES AND UNANSWERED QUESTIONS

This article highlights a significant gap in Czech research on the history of universities and other institutes of higher education post-1945. Domestic research has a tendency to view Czech developments in isolation from the rest of Europe. Using as example select issues (focus on mass education, technology, regionalisation, professional character of management, and internationalisation of universities), it is shown that various tendencies in Czechoslovakia were almost identical to developments in Western countries, though what one can observe in Czechoslovakia are various shifts in the timing of changes and, above all, in ideology. Each of the areas treated implies a number of questions which, in author's opinion, open a new perspective and would merit further research.

Key words: Universities – massification – regionalisation – technisation – professionalisation of management – post-1945 history

Vývoj československého vysokého školství v poválečné éře je do určité míry příběhem izolace.¹ Kontakty vysokých škol se Západem výrazně omezila restriktivní politika KSČ a na druhé straně podporovaná reorientace na státy východního bloku byla úspěšná jen zčásti – ať už kvůli chybějící tradici či stále přitažlivosti západního centra. Obraz Československa a jeho vysokých škol jako izolovaného ostrova je ovšem jen výsekem reality. I v době státního socialismu bylo Československo pevně zakotveno v evropských a globálních rámcích a dějiny jeho vysokých škol nelze vysvětlit bez pochopení obecnějších trendů, které se v poválečném světě rozvíjely.

Naše dosavadní literatura o moderních dějinách vysokých škol však obraz izolovaného ostrova spíše posilovala. České bádání se dosud zaměřovalo především na podobu politických ingerencí a perzekucí,² legislativní a institucionální vývoj vysokého školství,³ dějiny

¹ Tato studie vychází z Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově P21: *Dějiny univerzitní vědy a vzdělanosti*.

² Vybrané příklady: Zdeněk JIRÁSEK, *Perzekuce školství Moravy a českého Slezka v letech 1948–1954*, in: *Časopis Slezského zemského muzea*, série B 47, 1998, č. 1, s. 59–96; Antonín KRATOCHVÍL, *Žalují III*, Praha 1990; Petr BLÁŽEK – Michal KUBÁLEK, *Politicky motivované vyloučení studentů v zakladatelském období komunistického režimu. Černá kapitola z dějin vysokého zemědělského a lesnického školství v Praze*, in: B. Rašticová (ed.), *Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století*, Uherské Hradiště 2004, s. 111–132; Zdeněk POUŠTA, *Perzekuce studentů Univerzity Karlovy po roce 1948*, in: *Škola a město, Documenta Pragensia* 11, 1994, s. 237–242; TÝŽ, *Studijní prověrky na českých vysokých školách*, AUC-HUCP 36–38, 1996–1998, fasc. 1–2, s. 87–93.

³ Pavel MĀTES, *Vývoj organizace a řízení československých vysokých škol v letech 1918–1983*, Praha 1984; Pavel URBÁSEK – Jiří PULEK, *Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990*, Olomouc 2003; TÍŽ, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, Olomouc 2012; Pavel URBÁSEK, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*, Olomouc 2008.

jednotlivých škol⁴ a oborů či biografie pedagogů, případně využívalo vysokoškolské prostředí jako pole bádání pro sociální dějiny.⁵ Komparativní přístupy byly mimořádnými výjimkami, které navíc přicházely ze zahraničí.⁶ Následující příspěvek se hodlá právě širšímu rámci československého vývoje věnovat. Jeho ambicí však není naznačenou mezeru vyplnit; chce pouze upozornit na témata, která jsou s komparativním či transnacionálním přístupem k dějinám vysokých škol spojena a naznačit otázky, které z něj mohou vzejít. Text tak má více charakter poznámek – či jak je uvedeno v titulu – podnětů a otázek než propracovaných odpovědí na konkrétní dílčí témata.

Ke komparaci se nám nabízí tři základní možné kombinace. Můžeme srovnávat východoevropské satelity mezi sebou (např. ČSSR s Polskem a NDR), satelity a sovětské centrum (např. ČSSR a SSSR) a konečně satelity se západními státy, což je také cílem tohoto textu. Mluvit o „západu“ je přitom přirozeně zkratka, protože ve skutečnosti se jedná o řadu samostatných národních vysokoškolských modelů, jimž dominují tři silné evropské vzory (francouzský, německý a britský) a jeden ještě silnější zámořský (USA). Pro srovnání s Československem se pravděpodobně nejvíce hodí německý model, do jehož silového pole české vysoké školství spadá. Výhodou je i to, že německé bádání o soudobých dějinách vysokého školství patří k nejrozvinutějším, a je tedy možné na jeho přístupy i některé závěry navazovat. Proto budeme z německého příkladu vycházet častěji než z ostatních, byť se neomezíme jen na něj.

Rámce poválečného vývoje

Z mnoha dosavadních textů by se mohlo zdát, že hlavní výzvou, s níž se potýkalo vysoké školství v Československu po roce 1945, byl zápas o autonomii a akademické svobody. Vývoj vysokých škol je v nich často traktován jako příběh s třemi milníky: rokem 1948, který přinesl politické ujařmení akademiků, rokem 1968, který byl vyvrcholením jejich emancipace a zároveň počátkem nové represe, a rokem 1989, který byl branou ke svobodě. Tento primát politického pohledu na dějiny však zastihuje významnější a celoevropsky sdílené výzvy, na něž československé vysoké školství muselo reagovat, a které svým dosahem význam autonomie škol několikanásobně převyšují. Při bližším pohledu na ně se nabízí také trochu odlišná periodizace.

Evropské a s ním i československé vysoké školství se musely vyrovnávat především s výraznými sociálními proměnami. Společnost v poválečné éře byla výrazně sociálně nivelizovanější a integrovanější než před válkou, díky čemuž si její stále širší vrstvy činily nárok na vyšší podíl na využívání i správu veřejných statků, mezi něž patřilo i vysokoškolské vzdělávání. Související výzvou byl poválečný populační růst (babyboom), který se na vysokých školách projevil s pochopitelným zpožděním o přibližně dvě desetiletí později.

⁴ Jan HAVRÁNEK – Zdeněk POUŠTA (red.), *Dějiny Univerzity Karlovy, IV, 1918–1990*, Praha 1998; Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ, *Masarykova univerzita v Brně. Příběh vzdělání a vědy ve střední Evropě*, Brno 2009; Týž, *Filozofická fakulta Masarykovy univerzity. Pohledy na dějiny a současnost*, Brno 2010.

⁵ Kateřina VOLNÁ – Jakub JARĚŠ – Matěj ŠPURNÝ – Klára PINEROVÁ, *Proověřená fakulta. KSČ na Filozofické fakultě UK v letech 1969–1989*, Praha 2009.

⁶ John CONNELLY, *Captive university. The Sovietization of East German, Czech and Polish higher education, 1945–1956*, Chapel Hill 1999; [česky] Týž, *Ztročená univerzita. Sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945–1956*, Praha 2008.

Druhou výraznou výzvou pro poválečné vysoké školy byla potřeba vyrovnat se s nároky moderních industriálních a postindustriálních společností. Vysoké školy měly dle politických pokynů i společenské objednávky „dodávat“ množství kvalifikovaných pracovníků pro potřeby služeb a průmyslu a zároveň rozvíjet technické „inovace“, stávat se akcelerátory ekonomického, technologického i společenského pokroku. Existence soupeřících politických bloků tento rozměr ještě posilovala, protože oba systémy snažící se jinými prostředky dosáhnout téhož podněcovala v aktivitě.

Třetí výzvou byly proměňující se intelektuální a mentální rámce, které přinášely nové chápání smyslu, cílů a úkolů vysokých škol. Vysoké školy se v představách myslitelů i politiků stávaly místem, k jehož hlavním úkolům patří napomáhat sociálnímu vzestupu širokých vrstev a zároveň, jak jsme již zmínili, být akcelerátory materiálního pokroku. Představa vysokých škol jako míst, v nichž se v akademickém společenství proniká k pravdivému poznání a porozumění světu, míst vysmívaných jako „slonovinové věže“, brala v poválečném světě stále více za své. Ovšem poválečné myšlení mělo i další, značně ambivalentní rozměry. Na jedné straně rostl důraz na vědecké poznání a z něj vycházející technokracii jako spolehlivý způsob řízení politiky a společnosti (jak v západním, tak v marxistickém pojetí), na druhé straně docházelo k radikálnímu zpochybnění víry v lineární vědecký pokrok,⁷ k dekonstrukci vědy jako mocenského nástroje,⁸ případně v československém případě k upozorňování na past vědecké racionality uzavírající člověka do ovládnutí vnějších věcí namísto péče o věci vnitřní.⁹

Všechny zmíněné výzvy – sociální, ekonomické i myšlenkové – byly společné celé poválečné Evropě. Zásadně rozdílný byl pouze politický rámec v její východní a západní části, v němž na ně byly hledány a dávány odpovědi. Podstata těchto odpovědí se však zásadněji nelišila – politické podmínky na ně měly menší vliv než bychom mohli čekat.

Proměna vysokého školství se v Evropě neodehrávala naráz, nýbrž ve fázových posunech. Východní země a s nimi i Československo přitom měly možná překvapivě v prvním období před západní Evropou náskok. Západní země po válce většinou navázaly na předválečný vývoj jen s drobnými změnami, často z toho důvodu, že naléhavější pro ně byla fundamentální témata jako obnova hospodářství či bytového fondu.¹⁰ Východní blok naopak v těsně poválečném období přistoupil k radikálním reformám, usnadněným mocenským monopolem komunistických stran, které mohly reformy direktivně prosadit. Československo tak již v průběhu let 1945–1953 otevřelo přístup na vysoké školy dosud nebývalému množství studentů, rozšířilo počet vysokých škol (především o technické), výrazně proměnilo způsob jejich řízení i formu, obsah a kontrolu studia, a to jak směrem k jejich větší efektivitě, tak k podřízení státní ideologii.

V západních zemích došlo k obratu až v druhé polovině padesátých let, kdy jednak byly překonány hlavní hospodářské následky války, jednak byl Západ nucen reagovat na náskok Sovětského svazu ve vědeckém vývoji, symbolizovaném především úspěchem družice Sputnik v roce 1957, jejíž vyslání na orbit vyvolalo v západních zemích tzv. šok ze Sputniku.¹¹ Koncem padesátých let a začátkem let šedesátých tak západní země začínají

⁷ *Struktura vědeckých revolucí* Thomase S. Kuhna v roce 1962.

⁸ *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení* Michela Foucaulta v roce 1975.

⁹ *Kacířské eseje o filosofii dějin* Jana Patočky v roce 1975.

¹⁰ Walter RÜEGG (Hg.), *Geschichte der Universität in Europa, IV, Vom Zweiten Weltkrieg bis zum Ende des zwanzigsten Jahrhunderts*, München 2010, s. 80.

¹¹ K tématu tzv. šoku ze Sputniku (Sputnik-Shock), v západoevropské a americké historiografii velmi frekventovanému, viz např. Robert A. DIVINE, *The Sputnik Challenge*, New York 1993.

silně artikulovat potřebu expanze vysokoškolského vzdělávání, především navýšení počtu studentů, která v myslích jejich reprezentantů byla nevyhnutelná pro podpoření technického, ekonomického a sociálního pokroku. Adekvátně tomu rostla na přelomu desetiletí popularita ekonomie vzdělávání a byly zakládány národní plánovací a poradní výbory pro vysokoškolskou politiku. V šedesátých letech tento vývoj pokračoval, přičemž ve všech západních zemích kontinuálně rostl počet studentů i univerzit.¹²

Ve východní Evropě došlo v druhé polovině padesátých let k revizi politické ideologizace vysokého školství a šedesátá léta se nesla ve znamení jeho emancipace od politiky. I díky tomu byl vývoj v západní a východní části Evropy do značné míry konvergentní. V obou blocích silně rezonoval optimismus ohledně významu vědy pro společnost, ve východním pojetí v podobě konceptu „vědecko-technické revoluce“, na západě v zdůrazňování „třetí průmyslové revoluce“. Oba bloky se shodovaly také v plánovacím optimismu, s nímž se hledala odpověď na otázku, jak by měl vypadat moderní systém vzdělávání jako celku.¹³

V sedmdesátých a osmdesátých letech naopak došlo k částečnému rozpojení vývoje. Zatímco na západě pokračovala expanze jak v počtu škol, tak studentů, na východě došlo ke stagnaci a dokonce ke kvantitativnímu poklesu, v československém případě daném přesměrováním financí do výrobně-spotřebitelské oblasti hospodářství a zmatečným plánováním počtu absolventů. Zároveň ale na západě došlo v sedmdesátých letech k jistému skoku od plánovacího optimismu k obnovené skepsi. Vzhledem k ekonomické stagnaci po ropné krizi a nízké zaměstnanosti absolventů ztrácely západní společnosti víru, že vzdělání by mohlo trvale pozvedávat sociálně a jinak znevýhodněné, a že by mohlo zabránit ekonomickým recesím. Rozsáhlé plány na strukturální reformu školství tak nebyly – i vzhledem ke snížení veřejných rozpočtů – realizovány.¹⁴ Vysoké školství se tak dostalo do jisté krize, kdy na kvantitativní expanzi nenavázal adekvátní růst rozpočtu a především nepadla žádná přesvědčivá odpověď na stále aktuálnější otázku, jak nově strukturovat instituce, které se z elitních ústavů naráz staly masovými učilišti pro více než třetinu populačního ročníku. Nashromážděné problémy se tak začaly řešit až po roce 1989, přičemž v nyní již jednotné Evropě lze sledovat tři hlavní směry řešení: jednak diferenciaci škol (na elitní a ty ostatní), diferenciaci stupňů studia (bakaláři, magistři, doktoři) a výraznou internacionalizaci.

Zaměříme se podrobněji na pět oblastí, které tvoří hlavní faktory poválečného vývoje: demokratizaci a expanzi vysokoškolského vzdělávání, jeho regionalizaci, technizaci, proměnu jeho řízení a internacionalizaci.

Otevření, demokratizace, zmasovění, expanze

Hlavním ze společných vývojových trendů československého i západního vysokého školství bylo jeho otevření dosud nebývalému počtu posluchačů, běžně nazývané jako masifikace či zmasovění. Jedná se o trend počínající již s přelomem 19. a 20. století, který

¹² Ulrich TEICHLER, *Western Europe*, in: Philip G. Altbach (ed.), *International higher education. An encyclopedia*, New York 1991, s. 607–609.

¹³ O shodách mezi východem a západem na příkladu srovnání NDR a SRN viz vynikající studii: Ralph JESSEN, *Massenbildung, Unterfinanzierung und Stagnation. Ost- und Westdeutsche Universitäten in den siebziger und achtziger Jahren*, in: M. Grüttner – R. Hachtmann – K. H. Jarausch – J. John – M. Middell (Hgg.), *Gebrochene Wissenschaftskulturen. Universität und Politik im 20. Jahrhundert*, Göttingen 2010, s. 261–278.

¹⁴ *Tamtéž*, s. 277, a U. TEICHLER, *Western Europe*, s. 609.

však po druhé světové válce nabyl dosud nebývalých rozměrů, kdy se postupným vývojem navýšil počet studujících v Evropě až na 42 % populačního ročníku.¹⁵ Za touto radikální proměnou stojí hned několik příčin.

Na prvním místě hluboká sociální proměna, o níž jsme se již zmínili v úvodu, a s ní související nárok širokých sociálních vrstev na využívání veřejných statků, včetně vzdělávání. V západní Evropě bylo toto očekávání přetaveno až do teze o „vzdělání jako občanském právu“, kterou v polovině šedesátých let zformuloval Ralf Dahrendorf¹⁶ a která zdomácněla v mediálním i politickém diskurzu. Ve východní Evropě měla stejná tendence podobu akcentu na zvýhodnění dosud znevýhodněných sociálních vrstev, „prolomení buržoazního privilegia na vzdělání“,¹⁷ který byl silně akcentován především v počátku státněsocialistických diktatur.

Druhou příčinou zmasovění vysokých škol byly nároky moderních technizovaných společností, jejichž hospodářství vyžadovala stále více vysoce kvalifikovaných pracovních sil, kvůli čemuž docházelo k výrazné expanzi vysokoškolských zařízení soustředěných především na technické a přírodovědné obory. Třetí z hlavních příčin byl poválečný populační růst (babyboom), který se na konci šedesátých a na počátku sedmdesátých let podílel na skokovém nárůstu mladých adeptů vysokoškolského vzdělávání.¹⁸

Zmasovění vysokých škol ovšem neprobíhalo ve východním a západním bloku současně, nýbrž ve fázových posunech, k jejichž vyrovnání došlo až v nedávné době. V Československu byl kvůli šestiletému uzavření vysokých škol během války poválečný nárůst počtu studentů skokový. Zatímco v roce 1936 studovalo na státních vysokých školách přes 28 tisíc studentů,¹⁹ v prvním poválečném řádném semestru to bylo přes 53 tisíc.²⁰ Vzhledem k perzekuční politice (vyučování studentů) a restriktivním opatřením (direktivnímu plánování absolventů, omezení humanitních věd, vyčlenění pedagogických fakult z univerzit) pak v 50. letech počet studentů výrazněji nerostl. Od počátku 60. let narůstal (94 tisíc) a k jeho kulminaci došlo v polovině desetiletí, kdy v Československu studovalo 145 tisíc osob.²¹ Po tomto vrcholu však následoval desetiletý pokles a stagnace překonaná až v polovině 70. let (154 tisíc),²² na něž navázala kulminace v roce 1981–1982 (198 tisíc), posléze však docházelo opět k poklesu až na 173 tisíc v roce 1989–1990.²³ Největší růst tak zaznamenaly československé vysoké školy do poloviny šedesátých let (v třicetiletí mezi roky 1936 a 1966 šlo o pětinašobný růst), pak počet jejich studentů stagnoval (mezi roky 1966 a 1989 jen 1,2násobný růst) a k novému kvantitativnímu skoku došlo až po roce 1990 (3,5násobný růst mezi roky 1989 a 2010).²⁴

¹⁵ Hartmut KAELEBLE, *Sozialgeschichte Europas. 1945 bis zur Gegenwart*, Bonn 2007, s. 392.

¹⁶ Viz Ralf DAHRENDORF, *Bildung ist Bürgerrecht. Plädoyer für eine aktive Bildungspolitik*, Bramsche – Osnabrück 1965.

¹⁷ R. JESSEN, *Massenausbildung*, s. 264.

¹⁸ Bylo by možné jmenovat i další příčiny. Především pokročilou industrializací a urbanizací a s ní související možností uvolnit potomky z rodin pro nevydělečnou činnost.

¹⁹ *Zprávy státního úřadu statistického XIX*, Praha 1938, s. 184. Přesný údaj: 28 257.

²⁰ Zimní semestr 1945–1946. Komparace je přitom samozřejmě složitá vzhledem k nucenému odsunu německých obyvatel a zrušení německých vysokých škol.

²¹ Údaj z roku 1965–1966. Viz *Statistická ročenka ČSSR 1969*, Praha 1969, s. 491.

²² Údaj z roku 1974–1975. Viz *Statistická ročenka ČSSR 1979*, Praha 1979, s. 561.

²³ *Statistická ročenka ČSSR 1990*, Praha 1990, s. 610.

²⁴ V roce 2010 studovalo na vysokých školách v České republice 396 tisíc posluchačů, v roce 1989 v české části federace 113 tisíc. Viz *Statistická ročenka České republiky 2011*, Vzdělávání, Vysoké školy, kapitola 23–28, <http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/kapitola/0001-11-2010-2300> (ověřeno 8. 6. 2012).

V západoevropských státech byl poválečný růst kontinuálnější, přičemž k jeho kulminaci došlo v průběhu sedmdesátých let. V padesátých a zpočátku šedesátých let rostl počet studentů jen pozvolna, protože vysoké školy v jednotlivých státech většinou navázaly na své předválečné tradice a nedošlo k výraznějším kvalitativním, ani kvantitativním změnám.²⁵ Zatímco v letech 1920–1940 studovaly na západoevropských univerzitách dvě procenta populačního ročníku, v období 1950–1955 se podíl zvýšil jen na necelá čtyři procenta.²⁶ Teprve na konci 50. let – v souvislosti s již zmíněným šokem ze Sputniku – došlo k vážnému rozprouzení debat o reformě. V západním Německu se v polovině šedesátých let etabloval pojem tzv. vzdělávací katastrofy,²⁷ který úvahy o potřebě reformy akceleroval. Do rozběhlé debaty navíc zasáhl příchod poválečných babyboomových ročníků, které dospěly do univerzitního věku a hlásily se o své „právo na vzdělání“. Na univerzitách na ně přitom čekal nedostatek studijních míst, špatné materiální vybavení a z jejich pohledu mnohdy zastaralý způsob i obsah výuky. Velmi špatný stav přeplněných univerzit se tak koncem šedesátých let stal jedním z velkých témat studentských bouří ve Francii, Itálii a západním Německu.²⁸

Hospodářská prosperita prvních dvou poválečných dvacetiletí přitom umožňovala rozsáhlé plány na expanzi vysokoškolského vzdělávání. V různých fázích tak v západní Evropě došlo k „zakladatelskému boomeru“ počínaje Velkou Británií (1960–1969), Finskem a Itálií (skokově v letech 1960–1964 a volněji, avšak kontinuálně 1965–1984) a konče s mírným zpožděním západním Německem (1965–1974).²⁹

Velké plány na reformu však v sedmdesátých a osmdesátých letech narazily na své politické a ekonomické limity. Došlo sice ke kvantitativní expanzi, kterou ale nenásledovalo adekvátní zvýšení veřejných rozpočtů na vysoké školství (zčásti kvůli ropné krizi), ani dotažení plánů na jeho restrukturalizaci.³⁰ Zatímco v Československu a dalších východoevropských státech docházelo ke stagnaci počtu vysokoškolských studentů, tak v západní Evropě počet studentů sice výrazně rostl (v západním Německu z 5,4 % populačního ročníku v letech 1960–1965 na téměř 25 % v polovině osmdesátých let), ale vysoké školství jako celek rovněž stagnovalo, byť jiným způsobem a z jiných důvodů.

Pavel Urbášek vysvětluje československou stagnaci v 70. a 80. letech ekonomickými problémy země a chybnými úvahami vysokoškolských plánovačů.³¹ Jeho vysvětlení je velmi přesvědčivé a důkladně zpracované, a proto by na něj bylo možné navázat analýzou dalších příčin. Můžeme se ptát, jakým způsobem bylo v Československu vysokoškolské vzdělávání vnímáno a zda podobně jako na západě došlo v 70. a 80. letech ke ztrátě víry v jeho sociálně emancipační možnosti. Zajímavé by bylo prostudovat, jakým způsobem (pokud vůbec) se odrážely západní debaty (např. o šoku ze Sputniku, německé „vzdělávací katastrofě“ či „právu na vzdělávání“) v Československu. A možná vůbec nejdůležitější by bylo rozšířit obzor bádání za rok 1989, po němž vysokoškolský systém v ČSFR a ČR prodělal druhý největší kvantitativní (a ovšem i s ním spojený kvalitativní) skok ve svých dějinách.

²⁵ Viz H. KAELBLE, *Sozialgeschichte Europas*, s. 403.

²⁶ Viz Michael HARTMANN, *Eliten und Macht in Europa. Ein internationaler Vergleich*, Frankfurt am Main 2007, s. 64 (tabulka 3.1).

²⁷ Viz Georg PICHT, *Die deutsche Bildungskatastrophe. Analyse und Dokumentation*, Freiburg im Breisgau 1964.

²⁸ Viz Tony JUDT, *Poválečná Evropa. Dějiny od roku 1945*, Praha 2008, s. 404.

²⁹ W. RÜEGG (Hg.), *Geschichte der Universität*, IV, s. 60.

³⁰ Více viz R. JESSEN, *Massenausbildung*, s. 267–271.

³¹ P. URBAŠEK, *Vysokoškolský vzdělávací systém*, s. 36–47.

Regionalizace

Společným znakem poválečného vývoje na východě i na západě je také regionalizace vysokého školství. V československém případě můžeme sledovat její tři výrazné vlny: v těsně poválečném období, po roce 1948 a po roce 1990. Po konci války se k již existujícím „vysokoškolským“ městům (Praha, Brno, Bratislava) přidalo pět regionálních center, v nichž buď vznikly pobočky pražských lékařských fakult (Hradec Králové, Plzeň, 1945), byla založena zcela nová škola (Vysoká škola zemědělského a lesnického inženýrství v Košicích, 1946), případně byla obnovena před stoletím zrušená univerzita (Olomouc, 1946) nebo se do nového centra přesunula výuka z jiného města (Vysoká škola báňská z Příbrami do Ostravy, 1945). V poúnorovém období jsme svědky nejrozsáhlejší regionalizace jednak díky zakládání technických škol v průmyslových centrech (Plzeň, 1949; Pardubice, 1950; Liberec, 1953), jednak díky rozšiřování poboček pedagogických fakult (České Budějovice, 1948; Banská Bystrica, 1949; Košice, 1949) a založení vyšší pedagogické školy (Ústí nad Labem, 1955). Kromě toho se samozřejmě rozšiřovala i síť vysokých škol v české, moravské i slovenské metropoli. Na expanzi z poválečného období navázaly v šedesátých letech již jen dílčí změny (Žilina, 1962; Martin, 1968; Zlín, 1968).³² K dovršení regionalizace, či k jejímu povýšení na nový stupeň tak došlo až po roce 1990, kdy z dřívějších vysokých škol, fakult či jejich poboček začaly být vytvářeny samostatné regionální univerzity.

V zemích západní Evropy byl poválečný vývoj podobný, přičemž pro případnou komparaci s naším českým případem by byly zajímavé především srovnatelně velké státy, v nichž existovaly před válkou vysoké školy rovněž jen v metropolích, a regionální síť škol tak byla poválečným novem (například Švédsko).³³ Případná komparace by přitom mohla pomoci odpovědět na otázky, které se v souvislosti s regionalizací nabízejí: Jakým způsobem reprezentace jednotlivých měst o získání vysoké školy usilovaly či dokonce soutěžily se svými konkurenty? Jaký vliv měly vysoké školy či pobočky fakult na svá sídelní města – jejich identitu, sociální, ekonomický, populační či urbanistický rozvoj? A jaký vliv naopak měla regionální sídla na své vysoké školy? Co znamenala decentralizace pro samotné vzdělávání – přinesla pokles kvality, či její růst díky větší soutěživosti? A jaký vliv měla regionalizace na vysokoškolskou politiku – financování a řízení vysokých škol? Tyto i jiné otázky by přitom samozřejmě vyžadovaly nutný přesah přes rok 1990, protože teprve v nedávném období byl proces regionalizace završen.

Technizace

Neméně významným a opět mezinárodněpolitické bloky překračujícím poválečným trendem byla technizace vysokého školství. Nejednalo se opět o trend zcela nový, avšak akcelerace rozvoje technických škol po roce 1945 byla podobně masivní jako celková expanze počtu vysokoškolských studentů a institucí. Expanze technických oborů byla přirozenou

³² Přehled změn ve složení vysokých škol v Československu v období 1945–1984 viz Pavel MATES, *Vývoj organizace a řízení československých vysokých škol v letech 1918–1983*, Praha 1984.

³³ Více viz podkapitola *Regionalisierung*, in: W. RÜEGG (Hg.), *Geschichte der Universität*, IV, s. 63–65, a především odkazy na literaturu tamtéž.

reakcí na rostoucí potřeby moderní společnosti, která se nemohla obejít bez těžkého průmyslu (hutnictví a těžby), elektrotechnického spotřebitelského průmyslu (expanze automobilismu, radiotechniky, televize, domácí bílé techniky), chemického průmyslu (plasty, potraviny, hnojiva), bytové výstavby apod. Stimulem pro rozvoj technických oborů byl samozřejmě i jaderný a vesmírný závod mezi politickými bloky.

Rostoucí význam technického vysokého školství můžeme nejnázorněji vidět na růstu počtu jeho posluchačů. Zatímco na přelomu 19. a 20. století (zimní semestr 1900–1901) připadalo na 2428³⁴ posluchačů technik v českých zemích 4567³⁵ studentů univerzit (tedy poměr 100 techniků na 188 univerzitních studentů), v roce 1910 byl poměr 100 : 121,³⁶ o jedenáct let později (1921–1922) již 100 : 105,³⁷ tak v roce 1957 již nabyly technické školy vrchu v poměru 100 : 66³⁸ vůči univerzitám. Začátkem osmdesátých let se náskok technicky orientovaných škol snížil, avšak stále si poměrem 100 : 81³⁹ udržovaly převahu. V západním Německu nepřerostl podíl studentů technických oborů nikdy počet studentů sociálních a humanitních věd, avšak stejně jako v Československu exponenciálně rostl: Z 36 tisíc v roce 1960 se vyšplhal až na 264 tisíc v roce 1985,⁴⁰ což bylo možné především díky zakládání odborných vysokých škol (Fachhochschulen) po roce 1969.⁴¹

S touto technickou expanzí, kterou jsme pouze načrtli, souvisí opět řada otázek. Primárně bychom se mohli ptát, jaké důsledky měla technizace pro povahu školství jako celku? Jak se odrážela na středních a základních školách a jaký vliv měla na obsah vysokoškolské výuky? Málo probádanou otázkou také je, jaký vliv měla technizace vysokého školství na povahu společenských elit a díky tomu i na povahu společnosti.

Profesionalizace řízení, efektivita, autonomie

Dodnes otevřenou otázkou, na niž je intenzivně hledána odpověď již od konce druhé světové války, je, jak by měly být vysoké školy řízeny. Její význam roste úměrně tomu, jak se vysoké školy stávají většími a většími institucemi se stále složitějším vnitřním fungováním. Hledání odpovědi přitom nebylo a není jednoduché, protože se při něm střetávají dva protichůdné koncepty: důraz na autonomii vysokých škol zajišťující svobodné bádání a důraz na jejich efektivitu a možnost veřejné kontroly jejich činnosti. Situace je o to složitější, že oba koncepty jsou politicky instrumentalizovány k hájení různých partikulárních zájmů. Jakkoli se jedná o stále živou oblast, je možné analyzovat již dnes její dějiny, přičemž komparace se

³⁴ *Československá statistika*, sv. 17, řada 2, *Školství*, seš. 4, *Vysoké, střední a odborné školy v republice Československé ve školním roce 1921–22*, Praha 1924, s. 51 a 52 (tabulky 11 a 12).

³⁵ Tamtéž, s. 39 (tabulka 2).

³⁶ V zimním semestru 1910–1911 připadalo 5219 studentů technik na 6304 studentů univerzit. Viz tamtéž, s. 39 (tabulka 2), s. 51 a 52 (tabulky 11 a 12).

³⁷ V zimním semestru 1921–1922 připadalo na 13 762 studentů technik 14 561 studentů univerzit. Viz tamtéž, s. 47 a 57.

³⁸ Ve školním roce 1957–1958 připadalo na vysoké školy technického směru 36 465 studentů a na univerzitní vysoké školy 24 063. Viz *Statistická ročenka republiky Československé 1958*, Praha 1958, s. 356–357.

³⁹ Ve školním roce 1983–1984 připadalo na vysoké školy technického směru 78 548 studentů a na univerzitní vysoké školy 63 944. Viz *Statistická ročenka ČSSR 1984*, Praha 1984, s. 588–589.

⁴⁰ Viz Burton R. CLARK – Guy R. NEAVE, *The Encyclopedia of Higher Education*, New York 1992, s. 254 (tabulka č. 5).

⁴¹ Více k tomuto typu škol viz Christian BODE, *Fachhochschulen in Deutschland. Fachhochschule institutions in Germany*, München 1997.

i zde jeví jako velmi vhodný přístup. Může totiž napomoci lepšímu porozumění změnám, které se v Československu odehrály opět s jistým předstihem před západem již v 50. letech, ovšem se specifickou tvářností direktivních opatření socialistické diktatury. To přitom často vede k jejich odmítnutí jakožto mocenského útlaku, aniž by byl do větší hloubky studován jejich modernizační potenciál a pozitivní důsledky, které mohly přinést.

V převážně většině západních zemí byl rektor až do 60. let spíše symbolický *primus inter pares*, volený na jeden či dva roky, který rozhodoval kolektivně ve sboru jemu fakticky na roveň postavených profesorů, v německém případě nazývaných pejorativně jako mandarínská oligarchie. Teprve v 60. a 70. letech byla v souvislosti s rozrůstáním a demokratizací univerzit nahrazena více participativním modelem řízení, když nové pravomoci získala tělesa se zastoupením nejen profesorů, ale i dalších kategorií učitelů, studentů a někdy i neakademických pracovníků. Zároveň se postupně proměnilo postavení rektorů, děkanů a dalších řídicích pracovníků, kteří se stali skutečnými vedoucími pracovníky s exekutivními pravomocemi.⁴² Od 80. let pak docházelo k čím dál většímu prosazování manažerských principů do správy vysokých škol, jehož důsledky byly již tehdy a jsou dodnes kritizovány.

V Československu došlo k radikální reformě řízení vysokých škol již po únoru 1948, a to nejdříve revoluční cestou, později však za pomoci zcela nové a radikální legislativní úpravy. Bylo prodlouženo funkční období a rozšířeny pravomoci rektorů a děkanů, namísto profesorských sborů a akademických senátů s převážně profesorskou většinou (a docentskou menšinou) se na správě škol začaly podílet široce participativní fakultní a vysokoškolské rady, jejichž členy byli kromě studentů i neakademičtí pracovníci. Zákonem z roku 1950 byla rovněž díky vzniku kateder a různých typů zaměstnanců fakult prosazena hierarchická (podniková) struktura řízení škol, která postupovala od ministra přes rektora, děkana, vedoucího katedry, profesory, docenty, odborné asistenty a asistenty až k lektorům. Československo tak zavedlo díky revolučnímu programu a zároveň mocenskému monopolu KSČ některé inovace o téměř dvě desetiletí dříve než jeho sousedé v liberálně-demokratických státech. Neopominutelným faktorem však samozřejmě je, že československá modernizace byla ideologicky a politicky pokřivená. Široce participativní fakultní rady tak byly výrazně či zcela omezeny fakultními organizacemi KSČ a rektori byli ve svých exekutivních pravomocích podřízeni nadřazeným stranickým a státním orgánům.

Jak jsme již zmínili, bylo by nutné všechny tyto změny opravdu do hloubky prozkoumat, protože bez toho zůstává naše hodnocení ve značně schizofrenní pozici. Na jednu stranu je například zavedení kateder vnímáno jako projev sovětizace, na druhé straně se jedná o systém, který je dodnes funkční. Dosavadní literatura sice na tento rozpor většinou upozorňuje, avšak do hlubší analýzy důsledků československého modernizačního „Sonderwegu“ se nikdo nepustil.

Internacionalizace, propojování, mobilita

Jen letmo se již dotkneme posledního faktoru charakteristického pro vývoj vysokého školství v poválečné éře – internacionalizace. V této oblasti byl vývoj na západě a východě

⁴² U. TEICHLER, *Western Europe*, s. 633–634.

do značné míry paralelní a k jeho výraznému sjednocení došlo až po zhroucení socialistických diktatur a postupné integraci postkomunistických států do evropského projektu.

V západní Evropě souvisela silná poválečná internacionalizace jednak právě s propojováním evropských zemí, jednak s následováním amerického vzoru. Krátce po válce vznikly stipendijní programy umožňující mezinárodní výměnu a tím také podporující mezinárodní smíření (Fulbrightova nadace z roku 1948 a po jejím vzoru v roce 1953 založená Humboldtova nadace) a organizace soustředící se (vedle dalších úkolů) na výzkum a komparaci vysokoškolských systémů (od 1948 Organizace pro evropskou hospodářskou spolupráci [OECE], v roce 1961 přeměněná na Organizaci pro hospodářskou spolupráci a rozvoj [OECD]).

V roce 1955 se poprvé sešla konference rektorů evropských univerzit a hned své setkávání institucionalizovala do podoby Evropské konference rektorů, jejíž schůze se staly pravidelnými. Později v 50. letech vznikaly také různé asociace univerzit a vysokoškolské výbory na půdě mezinárodních institucí (UNESCO, Rada Evropy) a byly schvalovány úmluvy o vzájemném uznávání rovnocennosti dokladů umožňujících přístup na vysoké školy, rovnocennosti částečného studia či rovnocennosti univerzitních kvalifikací.⁴³

Nejsilnějším motorem propojování se pak od 70. a 80. let stala evropská společenství, která stála například za založením Evropské univerzity ve Florencii či řadou grantových a stipendijních programů, z nichž se nejrozšířenějším stal v roce 1987 založený Erasmus. Boloňský proces sjednocující celoevropsky strukturu studia byl již po vzniku Evropské unie vyvrcholením těchto tendencí.

Ve východním vydání se internacionalizace realizovala především prostřednictvím mezivládních a meziuniverzitních dohod, ke sladování vysokoškolské politiky docházelo od roku 1966 na konferencích ministrů vysokých škol socialistických států. Ze západních struktur byly socialistické státy výrazněji zapojeny jen do různých programů UNESCO.

Naše znalosti o tomto tématu jsou však jen kusé, protože se jedná o pole, které nebylo v československém kontextu dosud téměř probádáno. Formulace badatelských otázek zde tudíž není nijak sofistikovaná, protože v první fázi jde o to, dané téma vůbec základně faktograficky zmapovat: Jakým způsobem se československé vysoké školství jako celek i jeho jednotlivé obory zapojovaly do mezinárodních struktur vznikajících na západě, jaké byly specificky východní formy mezinárodní spolupráce, jaké podmínky panovaly pro individuální výjezdy studentů i učitelů do západních i východních zemí, jaká byla jejich četnost? atd.

Závěr

Sledovat vývoj československého vysokého školství v mezinárodní perspektivě může mít pro naše poznání hned několik přínosů. Hlavní, jak jsme se snažili ukázat na zde uváděných příkladech, spočívá v tom, že narušuje primát politických a institucionálních dějin, s nimiž jsme k dějinám vysokých škol v období státního socialismu zvyklí přistupovat. V mezinárodní perspektivě totiž přestává být nezbytné vědět, který výbor komunistické strany o čem rozhodl a jakým způsobem své rozhodnutí ideologicky legitimizoval (a jak se k tomu postavili akademici) a podstatným se naopak stává, jaké konkrétní důsledky

⁴³ W. RÜEGG (Hg.), *Geschichte der Universität*, IV, s. 39–41.

tato rozhodnutí měla a jak přispěla k modernizaci vysokého školství. Jinak řečeno, jde o přesun od důrazu na formu (diktát KSČ) ke skutečnému obsahu (československé cestě k modernizaci). Jakkoli se to zdá být jednoduché zjištění, v badatelské praxi se tento přístup prosazuje hůře. Můžeme to vidět na příkladu, který jsme již zmínili v textu: Hodnocení vzniku kateder je v naší historiografii dosud zmiňováno bez výjimky pouze jako sovětský import, aniž by došlo ke skutečné analýze toho, co tato – dosud fungující – organizační forma pro rozvoj československého školství znamenala. Mezinárodní a mezibloková komparace zároveň neznamená, že budeme opomíjet specifika jednotlivých systémů, že se ztratí například specifická tvářnost socialistických společností a jejich ideologizovaných politik. Je tomu právě naopak. Díky komparaci jsou specifika jednotlivých cest zřetelnější, protože je vidíme v zrcadle ostatních.

JAKUB JAREŠ

Geschichte des Hochschulwesens in der Tschechoslowakei nach 1945. Fragen und Anregungen

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag macht auf die deutliche Lücke aufmerksam, die in der tschechischen Forschung zur Geschichte des Hochschulwesens nach 1945 besteht, deren Zugang isoliert von der gesamteuropäischen Entwicklung erfolgt und die ausländische Literatur zum Thema nur wenig reflektiert. Verf. dokumentiert anhand von Schlüsselgebieten der Nachkriegsentwicklung (Vermassung, Regionalisierung, Technisierung, Professionalisierung der Leitung und Internationalisierung der Hochschulen), dass die Entwicklungstendenzen in der Tschechoslowakei nahezu identisch waren mit der Entwicklung in den westlichen Ländern, obgleich es in der Tschechoslowakei einerseits zu zeitlichen, andererseits – und zwar vor allem – zu ideologischen Verschiebungen kam. Die größten Ähnlichkeiten gab es in der quantitativen Ausweitung des Hochschulwesens (Anzahl der Studenten und Hochschulen) sowie in einem technokratischen Optimismus, der in beiden Lagern mindestens bis zum Beginn der 1970er Jahre anhielt. Die größten Unterschiede hingegen finden wir im Bereich der Internationalisierung des Hochschulwesens, die in der Tschechoslowakei und in ganz Osteuropa hinter der westlichen Entwicklung zurückblieb. Zu jedem der hier behandelten Bereiche stellt dieser Beitrag Fragen, die nach Ansicht des Verf. eine mögliche Perspektive für die weitere Forschung bieten. Der gesamte Text ist somit vor allem eine Anregung zur Eingliederung komparativer und übernationaler Zugangsweisen in die tschechische Historiografie über die zeitgenössische Universitätsgeschichte.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

VĚDA A VYSOKOŠKOLSKÝ VZDĚLÁVACÍ SYSTÉM VE VZTAHU K PROMĚNÁM HOSPODÁŘSKÉHO MECHANISMU V ČESKOSLOVENSKU (ČESKÉ REPUBLICE) OD ROKU 1945 DO SOUČASNOSTI

PAVEL URBÁŠEK

SCIENCE AND THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION IN RELATION TO CHANGES IN THE ECONOMIC MECHANISM IN CZECHOSLOVAKIA (CZECH REPUBLIC) SINCE 1945

The aim of this article is to outline the relation between the system of higher education and so-called ‘science and research base’ on the one hand and changes in existing economic mechanism on the other hand in Czechoslovakia in 1945–1989. Post-1989 changes in this relation are also briefly addressed.

Key words: Czechoslovakia – 1945–1989 – system of higher education – science – economic mechanism

Každý vzdělávací systém v určité zemi sestává z několika funkcí, přičemž nejdůležitější funkcí je úloha profesionalizační neboli kvalifikační – tedy funkce související s přípravou jedince na výkon určitého povolání. Profesionalizační funkce diferencuje v zásadě školský systém do jednotlivých elementárních vzdělanostních stupňů (školství primární, sekundární a terciární) ve směru vertikálním a v rámci těchto stupňů ve směru horizontálním stanoví jednotlivé typy škol. Obsahem profesionalizační funkce je předávání informací společně s následnou klasifikací znalostí, na jejímž základě dochází k diferenciaci a selekci žáků, a to jak v rovině vertikální, tak v rovině horizontální. Zdůrazněme, že po roce 1948 se v československém školském systému hypertrofovala funkce výchovná, naplňovaná formativním působením na žáka a studenta, a to v duchu principů marxismu-leninismu.¹

Předložený příspěvek je koncipován chronologicky.² Jeho autor se tak pokouší hledat – a to v obecných konturách – vztah mezi dobově aktuálním hospodářským mechanismem v Československu, resp. jeho modifikací na jedné straně a proměnami vysokoškolského vzdělávacího systému na druhé straně, v souvislosti s realizací změn uvnitř tzv. vědecko-výzkumné základny.³

¹ Josef ALAN, *Společnost, vzdělání a jedinec. Kapitoly ze sociologie vzdělání*, Praha 1974, s. 190; Petr MATĚJŮ – Blanka ŘEHÁKOVÁ, *Úloha mentálních schopností a sociálního původu ve formování vzdělanostních aspirací*, Sociologický časopis 5, 1992, s. 613–635, zde s. 614; František SINGULE, *Vývojové trendy čs. školského systému v souvislosti s vývojem v zahraničí*, Praha 1984, s. 74–75.

² Tento příspěvek vznikl jako dílčí výstup výzkumného projektu Grantové agentury ČR *Systém, koncepce a charakter českého vysokého školství v období let 1945–1969* (reg. č. 409/09/1221).

³ Příspěvek je koncipován na základě autorova vystoupení na pracovním setkání historiků zabývajících se dějinami terciárního školství, které se uskutečnilo v říjnu 2011 v Olomouci pod názvem *Vysoké školy a společnost*. Proto se autor pokusil (v souladu s proponovanými záměry tohoto workshopu) v závěrečné části svého textu

Bezprostředně po ukončení 2. světové války byly znovuotevřené československé vysoké školy konfrontovány s enormním „hladem po vzdělání“, který vyplýval zejména z šestiletého násilného uzavření českých vysokoškolských učilišť nacistickými okupanty. Především tento obrovský zájem o vysokoškolské studium doprovázený snahou o decentralizaci vysokých škol mimo hlavní vysokoškolská centra – Prahu a Brno – vedl ke vzniku nových vysokých škol. Třetí univerzitou na území Čech, Moravy a Slezska se stala Univerzita Palackého v Olomouci, kterou zřídil v návaznosti na zdejší Františkovu univerzitu, zrušenou s výjimkou teologické fakulty v roce 1860, zákon z 21. února 1946. Ve městech soupeřících s Olomoucí o umístění univerzity – Hradci Králové a Plzni – pak vznikly v roce 1945 pouze pobočky Lékařské fakulty Univerzity Karlovy. V témže roce byla v Praze založena Vysoká škola politická a sociální, která představovala univerzitní vysokoškolské učiliště nového typu. Na konci roku 1945 byla zřízena pobočka této vysoké školy v Brně, přičemž samostatná Vysoká škola sociální se v moravské metropoli ustavila v roce 1947. Významně se také zvýšil počet uměleckých vysokých škol zřízením Akademie múzických umění v Praze (1945), Vysoké školy umělecko-průmyslové v Praze (1946) a Janáčkovy akademie múzických umění v Brně (1947). V roce 1945 se také uskutečnilo přeložení Vysoké školy báňské z Příbrami do Ostravy; do poválečných kvantitativních změn v síti vysokých škol spadá i zavedení čtyřleté výuky farmacie v Praze, Brně a Bratislavě, čímž bylo nahrazeno dosavadní dvouleté farmaceutické studium uskutečňované od května 1945 na Univerzitě Karlově v Praze a Masarykově univerzitě v Brně. Výrazným – a také nanejvýš kontroverzním – zásahem do sítě poválečných vysokých škol – bylo zřízení pedagogických fakult při československých univerzitách. Tyto nové fakulty totiž poskytovaly vysokoškolské vzdělání učitelům všech stupňů a druhů škol (kromě škol vysokých); v přípravě středoškolských učitelů se ovšem předpokládala problematická „dělba práce“ mezi tradičními filozofickými a přírodovědeckými fakultami a nově zřizovanými fakultami pedagogickými.⁴

Vyvolala tyto pronikavé změny v poválečné organizační síti československých vysokých škol také nutková potřeba vysokoškolsky vzdělaných odborníků v osvobozeném státě? Reagovala vládní exekutiva na tyto potřeby promyšlenými zásahy v síti vysokých škol? Dosavadní interpretace poválečného vývoje vysokého školství tuto skutečnost do jisté míry připouštěly, a to zejména v oblasti lékařského studia. Nejnovější výzkum, který uskutečnil brněnský historik Jiří Pulec, však tuto tendenci vcelku jednoznačně popírá. Jiří Pulec totiž pokládá za rozhodující impuls k poválečnému vzniku nových vysokoškolských učilišť tlak zdola, tedy iniciativu vedenou ze strany regionálních politických a veřejných elit. Vládní exekutiva i příslušná expertní místa (Státní úřad plánovací) se k těmto výrazným iniciativám stavěly zdrženlivě. Státní úřad plánovací nebyl přesvědčen ani o nedostatku lékařů. Podle expertů tohoto pracoviště jen v roce 1946 promoval v Československu takový počet lékařů, který převýšil „výstupní kapacitu“ československých lékařských fakult z konce třicátých let šestkrát; za dané dynamiky v růstu absolventů československých lékařských fakult mělo mít Československo jen v roce 1950 přebytek více než 4000 lékařů.⁵

formulovat vztah ekonomické soustavy a vysokoškolského vzdělávacího systému v období po roce 1989, byť tato interpretace není (na rozdíl od přecházejícího období) podložena základním výzkumem.

⁴ Zákon č. 190/1948 Sb., ze dne 20. 7. 1948 o lékárnickém studiu; Zákon č. 100/1946 Sb., ze dne 9. 4. 1946, kterým se zřizují pedagogické fakulty; Vládní nařízení č. 170/1946 Sb., kterým se vydává statut pedagogických fakult a určuje studijní doba učitelů. *Slovník veřejného práva československého V*, Brno 1948, s. 452.

⁵ Pavel URBAŠEK – Jiří PULEC, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, Olomouc 2012, s. 15–16.

Jiří Pulec také dokládá více méně živelný a zdola iniciovaný tlak na vznik nových vysokoškolských učilišť protichůdnou tendencí směřující k regulaci počtů vysokoškolských studentů, kterou významně podporovaly i vysoké školy. Tento trend legislativně vyjádřil návrh zákona o přijímání posluchačů na vysoké školy z počátku roku 1947, jež připravila poslanecká skupina sdružující poslance všech stran Národní fronty.⁶

Již v průběhu druhé poloviny čtyřicátých let se ukázalo, že kapacita vysokých škol univerzitního typu začíná ve své nabídce převyšovat počet zájemců o tento typ vysokoškolského studia; naproti tomu zájem o studium na československých technikách poněkud přesahoval deklarovanou kapacitu vysokých škol tohoto typu. Tyto na první pohled překvapivé skutečnosti vyplývají z živelnosti rozvoje československého vysokého školství ve druhé polovině čtyřicátých let. Zatímco univerzitní školství se pod regionálním tlakem od roku 1945 významně rozvíjelo, nebyla v letech 1945–1949 zřízena žádná technická vysoká škola a kapacita tohoto typu vysokých škol se naopak výrazně snížila zrušením německých technik v Praze a v Brně.

Možnou souvislost mezi záměry vládní exekutivy na budování jisté podoby hospodářské struktury a systémem terciárního vzdělávání spatřuje J. Pulec v projektu tzv. jednotné univerzity, slučující univerzitní i technické obory. Opírá se při tom o deklarované hospodářské záměry vládní exekutivy vzniklé po parlamentních volbách v roce 1946, která započala orientovat československé hospodářství na rozvoj těžkého průmyslu, a to za situace, kdy se zjevně začal projevovat nedostatek technické inteligence v národním hospodářství, přičemž stávající terciární školství nebylo schopno na poptávku v dostatečné míře reagovat. Je ale potřeba říci, že návrh ministerstva školství o jednotné vysoké škole z listopadu 1946 si rozhodně nekladl za cíl koncepčně propojit systém terciárního vzdělávání s uvažovaným směřováním československé ekonomiky. Školský rezort tak pouze usiloval o organizační sloučení vysokých škol v jednotlivých vysokoškolských centrech, a to zejména z důvodů ekonomických a provozních.⁷

V průběhu padesátých let v Československu dominoval tzv. centrálně direktivní hospodářský model, který se vytvářel ruku v ruce s rozsáhlou industrializací s dominancí tzv. těžké průmyslové struktury – Československo se stávalo „kovárnou“ střední Evropy. Tyto rozsáhlé strukturální změny vyžadovaly zejména dostatečné zdroje pracovních sil, přičemž kvalifikační stránka těchto pracovních sil se stala záležitostí druhořadou.

Ekonom Otakar Turek přitom poukázal na mocenskopolitické souvislosti existence direktivního hospodářského modelu, který se v Československu ustavil na počátku padesátých let.⁸ Podle O. Turka byl stávající ekonomický systém tvrdě řízen z centra. Jednotlivé ekonomické subjekty se tak administrativně podřizovaly tomuto centru a řídicí struktura vnucovala svoji vůli subalterním aktérům pomocí direktivních metod a dosazováním oddaných kádrů. Za této situace měly snahy o reformu ekonomického systému dvojí alternativu. Když se obsah ekonomické reformy marginalizoval, pak tato reforma nedokázala stávající direktivní model náležitě reformovat. Snahy o hlubší změny ekonomického systému se imanentně propojovaly s potřebou adekvátních společenskopolitických proměn, které ve

⁶ Společná česko-slovenská parlamentní digitální knihovna, Ústavodárné Národní shromáždění Republiky československé 1946–1948, sněmovní tisk 466, návrh poslanců dr. Krajiny, dr. Chudoby, dr. Bělehrádka, Daxnera a druhů na vydání zákona o přijímání posluchačů na vysoké školy z 19. 3. 1947.

⁷ P. URBÁŠEK – J. PULEC, *Vysokoškolský vzdělávací systém*, s. 49–59.

⁸ Otakar TUREK, *Šikova reforma po čtyřiceti letech*, Listy 2008, č. 4, s. 18.

větší či menší míře započaly erodovat samy bazální pilíře komunistického režimu. Politika i ekonomika předlistopadového režimu se tak bezvýchodně pohybovala v jisté pomyslné „kvadratuře kruhu“, v níž entita ekonomická i politická nemohla „překročit svůj stín“. Není sporu o tom, že tento nanejvýš strnulý mechanismus narušil v Československu v letech 1948–1989 pokus o společenskopolitické reformy druhé poloviny šedesátých let.

Také československé terciární školství prošlo po roce 1948 hlubokými změnami. Z našeho úhlu pohledu je především důležité, že pěstování základního výzkumu přešlo na Československou akademii věd a současně na vysokých školách hypertrofovala jejich edukační funkce, resp. úkol vysokoškolské přípravy a výchovy nové, socialistické inteligence.

Rada změn v organizaci vysokých škol v průběhu padesátých let akcentovala proměny struktury československého hospodářství. Také rozvoj vysokoškolského studia při zaměstnání vycházel vstříc ekonomickým potřebám. V průběhu padesátých let vzniklo šest zcela nových vysokých technických škol v českých zemích a dvě takové školy na Slovensku. Strmý rozvoj technických škol v průběhu padesátých let změnil poměr počtů posluchačů technického a univerzitního studia. Tento poměr se vyrovnal v polovině padesátých let, v následujících letech již počet studujících na technických vysokých školách převýšil počet univerzitních posluchačů. Nanejvýš komplikovaný a rozporuplný vývoj univerzitního školství v uvedeném období také vcelku přesvědčivě poukazuje na snahu mocenského centra budovat československý systém terciárního vzdělání v souladu s momentálně deklarovanými ekonomickými cíli. Vždyť dvě ze tří českých univerzit (Masarykova univerzita v Brně a Univerzita Palackého v Olomouci) se potýkaly s nejrůznějšími reorganizacemi a organizačními restrikcemi, přičemž olomoucké univerzitě – tvořené v letech 1953–1958 pouze lékařskou fakultou – hrozil dokonce zánik.⁹

Jiné změny v organizaci vysokých škol souvisely spíše s masovou institucionalizací pracovního postavení inteligence po roce 1948. Tento aspekt představovaly také změny v organizaci učitelského studia, které ale současně negativně zasáhly československé univerzity. V roce 1953 došlo k nahrazení univerzitních pedagogických fakult samostatnými vysokoškolskými institucemi – vysokými a vyššími pedagogickými školami, jež na sklonku padesátých let nahradila široká síť pedagogických institutů.

Úvahám o stupňující se roli vzdělání a jeho vlivu na ekonomický vývoj bránila jak podstata ekonomického mechanismu i podoba strukturálních změn odehrávajících se v československém hospodářství, tak existující ideologicko-politické paradigma, zařadivší oblast vzdělání do tzv. společenské nadstavby. Základním mechanismem propojení vysokých škol a hospodářské sféry se stal národohospodářský plán, který stanovil výkon vysokých škol a poté umístil absolventy v oborové struktuře a počtech stanovených tímto plánem na jednotlivá pracoviště. Elementárním prostředkem k realizaci národohospodářského plánu v oblasti terciárního školství se stal systém směrných čísel, který distribuoval plánované počty vysokoškolských odborníků na jednotlivé vysokoškolské obory. Vysoké školy naplňovaly tato směrná čísla prostřednictvím přijímacího řízení; po absolutoriu vysoké školy následovalo rozmisťovací řízení, které alokovalo absolventy podle plánem určených požadavků na jednotlivá pracoviště. Samostatným problémem – velmi aktuálním až do konce šedesátých let – bylo náležitě efektivní využití absolventů vysokých škol v praxi. Bez ohledu na soustavu příslušných kvalifikačních katalogů, které vznikly v polovině padesátých let, totiž bylo

⁹ P. URBÁŠEK – J. PULEC, *Vysokoškolský vzdělávací systém*, s. 203–205.

snadné substituovat vysokoškolské vzdělání poměrně krátkou praxí, a zastávat tak pracovní pozice formálně vyžadující vysokoškolskou kvalifikaci bez této kvalifikace.

V průběhu padesátých let se dynamicky vytvářela tzv. vědeckovýzkumná základna (ten-to termín se začal užívat včetně jeho kodifikace až na počátku šedesátých let) sestávající jednak z vysokých škol, jednak z Československé, resp. Slovenské akademie věd zabývajících se základním (dobově řečeno badatelským) výzkumem; již jsme uvedli, že v tomto výzkumu jednoznačně dominovala akademie věd. Aplikovaný výzkum se soustředil v pracovištích zřizovaných jednotlivými ústředními rezorty, nebo jejich tzv. středním řídicím stupněm, resp. přímo jednotlivými podniky. Na přelomu padesátých a šedesátých let se tak ustavila mohutná vědeckovýzkumná základna, štedře financovaná (cca 4 % HDP) státem a podnikovými fondy. Vybudovaná vědecká základna byla silně autarkní a mezinárodně izolovaná nejen od Západu, ale také od ostatních zemí tzv. socialistického tábora. Podíl aplikovaného výzkumu činil přibližně 90 %, zbytek připadl na elementární výzkum; tento podíl se v zásadě nezměnil až do roku 1989.¹⁰

Inovativnímu působení výzkumu na hospodářskou produkci spolehlivě bránil centrálně direktivní mechanismus. V zásadě daný ekonomický mechanismus vylučoval vliv vědy a výzkumu na inovaci výrobní produkce. Ekonomický model totiž vyžadoval plnění plánu vyjádřeného pomocí kvantitativních ukazatelů; případná výrobová inovace ve strnulém systému sešněrovaném plánem vypracovaným pomocí neobyčejně složité bilanční metody ohrožovala plnění plánovaných ukazatelů. Zjednodušeně řečeno: československá vědeckovýzkumná základna, charakterizovaná určující převahou aplikovaného výzkumu, do značné míry „mlela naprázdno“, protože hospodářská sféra vytvářela jen minimální impulsy k inovativnímu působení vědy na ekonomiku.

Posuňme se ve výkladu na přelom padesátých a šedesátých let. Zhruba v tomto období se mocenské centrum pokusilo implementovat hospodářskou reformu personifikovanou osobou Kurta Rozsypala, náměstka předsedy Státního plánovacího úřadu. Velmi zjednodušeně řečeno, Rozsypalova reforma se pokusila orientovat plánování především na dlouhodobé a střednědobé cíle, decentralizovat ústřední řízení a implementovat do hospodářského mechanismu prvky tzv. hmotné zainteresovanosti.¹¹ Zdá se, že tento pokus o ekonomickou reformu koreloval i s pokusem o reformu vysokoškolského vzdělávání, která se odehrála přibližně ve stejném období. Tato vysokoškolská reforma sestávala z několika fází.

Především se uskutečnila tři mohutná opatření v organizaci vysokých škol. Tyto změny v organizační síti terciárního školství nesporně reagovaly na překotné přeměny z minulého období a do jisté míry organizační síť vysokých škol stabilizovaly. V tomto směru můžeme pokládat za krok vpřed i další změnu učitelské vysokoškolské přípravy – výuka učitelů primárního školství přešla na nově konstituované vysokoškolské instituce (pedagogické instituty) a příprava učitelů sekundárního školství se vrátila na univerzity.¹²

¹⁰ František BRABEC, *Vědeckovýzkumná a vývojová základna v ČSSR*, Nová mysl 1962, č. 12, s. 1312–1322; Jaroslav ČESKA, *K otázkám odvětvové struktury vědeckovýzkumné a vývojové základny ČSSR*, Statistika 1964, č. 7, s. 300–305; Alojz PRACHAR – Jiří ŠPIČÁK, *Vědeckotechnický rozvoj v ČSSR*, Bratislava 1973, s. 105–107; Maria VAŠÁKOVÁ a kol., *Analýza vývoje československé výzkumné a vývojové základny od roku 1950 a možnosti využití dosavadních poznatků*, Praha 1983, s. 13–15.

¹¹ Zdislav ŠULC, *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995*, Brno 1998, s. 25–27.

¹² P. URBÁŠEK – J. PULEK a kol., *Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990*, Olomouc 2003, s. 187.

Další fází vysokoškolské reformy bylo úzké propojení školy s praxí doprovázené zaváděním tzv. výrobní práce. Toto úsilí vyvrcholilo v roce 1963 neúspěšným pokusem o vytvoření experimentálních vysokoškolských pracovišť typu „fakulta-závod“ v místech s vysokou koncentrací průmyslových aktivit. Je potřeba si uvědomit, že prvotní ministerské návrhy nesměřovaly pouze k zavádění výrobní práce, ale současně výrazně usilovaly o bezprecedentní proměnu samého vysokoškolského studia.

Budeme demonstrovat tyto snahy na návrhu transformace studia na Vysoké škole strojní a elektronické v Plzni směřujícího ke kýžené „dokonalosti“ ve smyslu spojení vysokoškolského studia s výrobní praxí. Přijatý posluchač této školy byl současně přijat do zaměstnaneckého poměru ve strojírenském podniku. Zde v průběhu dvou let získal základní dělnickou kvalifikaci, když současně absolvoval „udržovací“ studijní kurs v rozsahu 12 hodin týdně. Poté následovalo řádné dvouleté vysokoškolské studium, přičemž student – podle vlastního rozhodnutí – mohl i nadále vykonávat svoji (v předcházejícím období získanou) dělnickou kvalifikaci. Když student takto dokončil čtyři ročníky studia, pokračoval ve studiu pátého ročníku spočívajícího v tzv. počáteční inženýrské praxi spojené s dálkovou či večerní formou studia. Nakonec posluchači k plnohodnotnému absolutoriu chyběly pouze závěrečné zkoušky a diplomní úkol, k jehož vyřešení mu zaměstnavatel poskytl dvouměsíční pracovní volno.¹³

Dalším prvkem vysokoškolské reformy z přelomu padesátých a šedesátých let se stal pokus o resuscitaci vysokoškolské vědy a výzkumu. Toto oživení souviselo se změnami v ústředních řídicích orgánech československé vědy. V roce 1962 vznikla Státní komise pro rozvoj a koordinaci vědy a techniky jako vládní ústřední orgán pro řízení, plánování, koordinaci a financování rozvoje vědy a techniky. Díky novému zákonu o ČSAV z roku 1963 se tak ustavily dvě více méně paralelní řídicí struktury, které jen velmi nedostatečně akcentovaly existenci základního a aplikovaného výzkumu společně s relativně samostatným a z pohledu edukace specifickým výzkumem realizovaným na vysokých školách. Pokus o přesnější vymezení obsahu a řídicích struktur československé vědy v první polovině šedesátých let vyvrcholil v roce 1963, kdy došlo k přijetí zákona o jednotné soustavě vědeckovýzkumných a vývojových pracovišť. Právě tato legislativní norma kodifikovala i termín „vědeckovýzkumná základna“, do níž byly zahrnuty i vysoké školy.¹⁴

Z pohledu mocenského centra se vysokoškolská věda a výzkum na sklonku padesátých let jeví jako samoučelná a nekontrolovaná autarkie sloužící takřka výhradně k získání příslušné vědecké a vědeckopedagogické titulatury; současně se ale oceňovala úloha vysokých škol – a tedy i vliv vědecké činnosti – při přípravě nové vědecké generace. Příčina nedostatečných výkonů vysokoškolské vědy tkvěla v jejich dlouhodobě zanedbaných materiálních i organizačních podmínkách, vyvolaných rozsáhlým přesunem základního výzkumu do ústavů Československé akademie věd i hypertrofovaným důrazem na plnění výukových povinností. Tyto skutečnosti víceméně reflektovaly i nejvyšší politické a státní orgány.

¹³ Národní archiv, f. Komunistická strana Československa – Ústřední výbor, sv. 157, a. j. 243, příprava přestavby systému vysokoškolského vzdělávání v ČSR z 9. 12. 1958.

¹⁴ Zákon č. 53/1957 Sb., ze dne 31. 10. 1957, kterým se mění zákon o Československé akademii věd; Vládní nařízení č. 3/1959 Sb., ze dne 23. 1. 1959, o zřízení Státního výboru pro rozvoj techniky; Zákon č. 17/1962 Sb., ze dne 23. 2. 1962, o zřízení Státní komise pro rozvoj a koordinaci vědy a techniky; Zákon č. 54/1963 Sb., ze dne 9. 7. 1963, o Československé akademii věd; Zákon č. 55/1963 Sb., ze dne 9. 7. 1963, o jednotné soustavě vědeckovýzkumných a vývojových pracovišť (vědeckovýzkumné a vývojové základně). Martin FRANC, *Ivan Málék a vědní politika 1952–1989 aneb Jediný opravdový komunista?*, Praha 2010, s. 170–175.

Impuls k resuscitaci vědy na vysokých školách vzešel z ÚV KSČ v polovině roku 1960 ve formě příslušného usnesení. Je potřeba zdůraznit, že nejvyšší politický orgán se domníval, že vysokoškolská věda se bude do značné míry orientovat na aplikovaný výzkum, přičemž kontury a funkce základního a aplikovaného výzkumu a jejich vzájemný vztah nebyly – jak už jsme uvedli – dostatečně formulovány. Ještě na sklonku padesátých let školský rezort učinil rozbor vědecké práce na VŠ a rozdělil stávající vysokoškolská pracoviště na pracoviště z hlediska pěstování vědy perspektivní a pracoviště méně perspektivní věnující se převážně edukační činnosti.

Poté ministerstvo školství a kultury vyvinulo poměrně výrazný nátlak na zvýšení účasti vědců z vysokoškolského prostředí na tzv. státních plánech vědy a výzkumu (průnik tematiky rezortních plánů se státními, ojedinělé zakládání společných pracovišť s ČSAV, větší počet pracovníků VŠ v nejrůznějších grémiích vědy a výzkumu, uzavírání dohod o spolupráci s ČSAV); tento nátlak s největší pravděpodobností byl částečně úspěšný.

Dalším opatřením se staly dodatečné personální a finanční pobídky, které se na vysokých školách měly realizovat do poloviny šedesátých let; tyto pobídky se ovšem uskutečnily ve výrazně omezeném rozsahu (méně než třetinovém) a v roce 1963 se úplně zrušily. Nejvýznamnější část těchto prostředků (cca dvě třetiny) směřovala na technické a lékařské obory, což svědčí o převažující snaze podpořit obory s aplikačním potenciálem.

Jakkoliv omezený pokus o resuscitaci vysokoškolské vědy na přelomu padesátých a šedesátých let ukázal, že i limitovaná snaha o změnu stávajícího ekonomického mechanismu je současně provázána úsilím o reformu vzdělávacího systému s důrazem na reformu terciárního školství, vědy a výzkumu jako inovativního zdroje pro ekonomickou sféru. Na přelomu padesátých a šedesátých let se také poprvé od vzniku Československé akademie věd soustředila pozornost mocenského centra na stav pěstování vědy a výzkumu na vysokých školách. Tuto pozornost nesporně deformoval nesmyslný ideologický koncept o propojení vysokých škol s praxí. Přesto se ale po delší době poukázalo na nevyužitý vědecký potenciál vysokých škol; současně se vyjevily krajně neutěšené podmínky československých terciárních učilišť pro pěstování vědy a výzkumu.

Výše uvedená teze o souvislosti mezi ekonomickou reformou a vzdělávacím systémem se plně projevila také ve druhé polovině šedesátých let. Na sklonku první poloviny šedesátých let došlo k formulaci základních principů ekonomické reformy ředitelem Ekonomického ústavu ČSAV Otou Šikem a tato ekonomická koncepce v zásadě získala i politickou podporu. Jádrem tzv. Šikovy reformy spočívalo ve změně koordinačního mechanismu stávajícího ekonomického systému. Dosavadní ústřední roli centrálního plánu částečně přebíral cenový mechanismus, v němž prosperita podnikových subjektů závisela na zákaznické poptávce. V následujících letech postupovaly složité peripetie implementace Šikovy ekonomické reformy společně s postupným společenským uvolňováním, přičemž docházelo k oboustranné synergii přispívající ke štěpení stranického aktivu na příznivce a odpůrce reformních procesů.

Na počátku druhé poloviny šedesátých let došlo v československé marxistické teorii k podstatné změně ideologického paradigmatu o základně a nadstavbě, a to v československé konstrukci tzv. vědeckotechnické revoluce, kterou vypracoval ve svém bestselleru *Civilizace na rozcestí* mezioborový kolektiv vedený Radovanem Richtou. Autoři této futurologické vize tvrdili, že dochází k masové substituci lidské pracovní síly automatizovanou technologií. Tato náhrada tak vytváří prostor pro rozvoj tvůrčích lidských schopností, jež se koncentrují ve vědeckovýzkumné oblasti, a věda se tak stává bezprostřední výrobní silou.

Richtův autorský kolektiv se domníval, že pouze společenskoekonomická formace budující socialismus a komunismus může aplikovat vědeckotechnickou revoluci v plné šíři. V Richtově širokém pojetí vědeckotechnické revoluce se tak tento proces neomezoval pouze na oblast technických složek výrobního procesu. Změny ve výrobě – zásadním způsobem určené aplikací vědy – se stávaly prostředkem k radikálním společenským přeměnám charakterizovaným harmonizací dosavadní konfliktní dělby práce a postupným přechodem k beztrždní sociální struktuře, jejíž podstatou je vzájemný rozvoj člověka člověkem. Touto cestou se měly tvůrčí schopnosti lidského jedince ve společnosti všeobecně kultivovat, a to nejen v oblasti vědy, techniky a ekonomiky, ale také v kultuře, umění a v péči o člověka.

Autoři futurologického traktátu sice uznávali schopnost kapitalismu aplikovat prvky vědeckotechnické revoluce v omezeném prostoru a v její počáteční fázi, současně ale byli přesvědčeni, že kapitalismus představuje příliš úzkou základnu pro implementaci vědeckotechnické revoluce v její vrcholné podobě, kde rozpory vyvolané tímto procesem zákonitě přinesou řadu kolizních společenských situací přivádějících kapitalismus „na pokraj katastrofy“.¹⁵

Ve druhé polovině šedesátých let sledujeme další úsilí o reformu československého systému terciárního školství, a to společně s reformou oblasti vědy a výzkumu, přičemž nemůže být sporu o tom, že tato reforma se uskutečňovala jako pandán k Šikově ekonomické reformě. Nutnost reformy vysokého školství současně ale vyžadovalo řešení hluboké krize, v níž se ocitlo československé terciární školství v polovině šedesátých let.

V roce 1966 byl přijat nový vysokoškolský zákon vytvářející základní legislativní rámec pro reformní úsilí ve druhé polovině šedesátých let; dochází rovněž k další změně řídicí struktury československého výzkumu. V roce 1965 zanikla Státní komise pro rozvoj a koordinaci vědy a techniky a následně vzniká zřízením Státní komise pro techniku řídicí struktura aplikovaného výzkumu, jenž se tak oddělil od základního výzkumu. Zánik SKVT opětovně stanovil dominanci ČSAV v řídicí struktuře základního výzkumu, což vyvolalo nemalou a stupňující se animozitu vysokých škol vůči ČSAV, která se významně projevovala v diskuzích o budoucí podobě československých vysokých škol.

Sumarizujme nejdůležitější opatření realizovaná v československém systému terciárního vzdělávání během druhé poloviny šedesátých let. Právě v tomto období mělo dojít k jisté stabilizaci československých vysokých škol, která hodlala systém terciárního vzdělávání náležitě připravit pro synergickou koexistenci s připravovanou ekonomickou reformou. Školský rezort započal uskutečňovat poměrně důrazný tlak na inovaci obsahu vysokoškolského vzdělání v jednotlivých oborech. Podstatou této inovace se stalo omezování rozbuječných studijních specializací, které nahrazovalo široce pojaté studium. Proponovaným výsledkem takto koncipovaného studia byl absolvent, jenž – díky svým širokým znalostem a poznatkům získaným v nově pojatém studiu – maximalizoval svoji adaptabilitu na budoucím trhu práce. Reakcí na perspektivní změny požadavků trhu práce se stala kodifikace postgraduálního vzdělávání pojatého jako specializační studium vytvářené na základě požadavků z praxe.

Stabilizace československých vysokých škol ve druhé polovině šedesátých let obsahovala i poměrně masivní příliv finančních prostředků, které posloužily jak k investiční výstavbě vysokoškolských objektů, tak ke zvýšení doposud silně zaostávajících platů

¹⁵ Radovan RICHTA, *Civilizace na rozcestí. Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*, Praha 1969, s. 25–28, 56–60.

vysokoškolských vědců a pedagogů. S postupnou implementací „nové soustavy řízení“ souvisele i povolné uvolňování dosavadního striktního pojetí směrných čísel a rozmístovacího řízení absolventů vysokých škol.

V roce 1967 vypracovalo ministerstvo školství a kultury prognózu vývoje vysokých škol do roku 1985, která potvrdila pokračování systémových trendů druhé poloviny šedesátých let. Úsilí o konstrukci široce koncipovaného vysokoškolského studia ještě podporovala redukce středních odborných škol substituovaná preferencí středních všeobecně vzdělávacích škol, přeměněných v roce 1968 na čtyřletá gymnázia. Je také zřejmé, že od roku 1970 se měly vysoké školy soustředit zejména na zvýšení svého vědeckého potenciálu v oblasti základního výzkumu. V roce 1985 tak měla proponovaná vědecká kapacita vysokých škol dosahovat 45% podílu na celkovém rozsahu základního výzkumu; vysoké školy se tímto podílem přibližovaly Československé akademii věd. Ambiciózním cílům vývoje vysokých škol do poloviny osmdesátých let odpovídala i pokračující mohutná alokace finančních prostředků, která se koncentrovala jak v investiční výstavbě, tak v podpoře vysokoškolské vědy a výzkumu, včetně dynamického nárůstu vědeckých pracovníků.¹⁶

Na počátku sedmdesátých let Československo obnovilo centrálně direktivní model ekonomiky. V první polovině sedmdesátých let přinesla direktivně řízená ekonomika nemalou hospodářskou expanzi, která podporovala růst životní úrovně a přispěla i k obratu v populačním vývoji. To vše významnou měrou napomohlo na počátku tzv. normalizace ke všeobecnému společenskému uklidnění i k většinové akceptaci tzv. reálného socialismu. Hospodářskopolitické a sociální úspěchy první poloviny sedmdesátých let ovšem oddálily nutné změny zastaralé odvětvové struktury národního hospodářství, jež vyžadovala vysoký podíl pracovníků v dělnických profesích a podstatně nižší podíl zaměstnanců s vysokou kvalifikační úrovní. Snahy o další růst československé centrálně direktivní ekonomiky v intencích první poloviny sedmdesátých let nutně zvyšovaly plánované nároky na příslušně kvalifikované pracovní síly. Potřebné přírůstky pracovních sil však silně omezovala regresivní realita demografického vývoje z šedesátých let.

Ústředním bodem reformy československé školské soustavy z poloviny sedmdesátých let se proto stalo snížení délky základní školní docházky z devíti na osm let, které přineslo v nadcházejícím období národnímu hospodářství kolem 230 tisíc nových pracovních míst. Existující odvětvové hospodářské struktury, vyznačující se převahou těžkého průmyslu, vycházela vstříc reforma sekundárního školství, orientujícího se především na přípravu pracovníků v dělnických profesích. Připravovaná reforma také mocenskému centru konvenovala z ideologických hledisek, protože kladla důraz především na zvyšování kvalifikace budoucích příslušníků dělnické třídy, kteří z pohledu normalizační ideologie tvořili hlavní oporu stávajícího režimu. Školská reforma z poloviny sedmdesátých let tak systémově učinila určující vzdělanostní metou reálného socialismu učňovské a středoškolské vzdělání, a to ještě v modifikované utilitární podobě směřující k maximalizaci využití absolventů středních škol pro výkon náročných povolání dělnického typu.

Terciární školství se zejména unifikovalo a centralizovalo. Jeho další rozvoj se měl uskutečnit pouze pod přísnou kuratelou mocenského centra, jež hodlalo minimalizovat jakékoliv náznaky rizik adekvátního vývoji ve druhé polovině šedesátých let mohutnou centrální ingerencí do všech oblastí existence vysokých škol.

¹⁶ P. URBÁŠEK – J. PULEC, *Vysokoškolský vzdělávací systém*, s. 316–322.

Pokusy o resuscitaci vysokoškolské vědy a výzkumu z druhé poloviny šedesátých let se zastavily. Autor tohoto příspěvku se domnívá, že vědecká degradace v letech tzv. normalizace hypertrofovala, a to zejména v průběhu sedmdesátých a na počátku osmdesátých let. V normalizačním období existovaly dvě základní příčiny poklesu vědecké váhy terciárního školství. Mocenské centrum na počátku tzv. normalizace jednoznačně akcentovalo na vysokých školách výchovně vzdělávací funkci (doprovázenou funkcí ideologicko-indoktrinační) před jejich vědeckovýzkumným rozměrem. Druhá příčina postupující degradace vysokoškolské vědy v letech 1969–1989 tkvěla v personálních čistkách z počátku sedmdesátých let, které do značné míry až do konce roku 1989 umrtvily nemalou část vědeckovýzkumné kapacity vysokých škol.

Federalizace Československa¹⁷ opětovně změnila ústřední orgány pro řízení a koordinaci aplikovaného výzkumu. Na národní úrovni se této problematice věnovala nově vzniklá ministerstva výstavby a techniky. Jejich federálním protějškem byl nejprve Federální výbor pro technický a investiční rozvoj a od roku 1971 federální ministerstvo pro technický a investiční rozvoj. V tomtéž roce se na úrovni federální vlády zřídil Vládní výbor pro vědu a techniku jako iniciativní, poradní a koordinační orgán pro otázky vědecké a technické politiky. Další změna v oblasti řízení aplikovaného výzkumu se uskutečnila v roce 1983 v souvislosti s ostrou kritikou úrovně vědeckotechnických inovací v podmínkách československého hospodářství. V tomto roce zaniklo federální ministerstvo pro technický a investiční rozvoj i Vládní výbor pro vědu a techniku, které nahradila Státní komise pro vědeckotechnický a investiční rozvoj ČSSR v čele s místopředsedou vlády.

Opakující se proměny řídicí struktury aplikované vědy poukazují na klopotnou snahu mocenského centra nahrazovat přirozené ekonomické stimulační mechanismy byrokratickými strukturami, a to bez reálného vlivu na propojení vědy s hospodářskými subjekty v inovativním slova smyslu. Rozhodující řídicí složku základního výzkumu představovala Československá akademie, když mocenské centrum na počátku tzv. normalizace odmítlo předcházející úsilí o výraznější podíl vysokých škol na základním výzkumu.

Československá vědeckovýzkumná základna – měřeno kvantitativními ukazateli – v letech tzv. normalizace dále prudce rostla. V polovině osmdesátých let pracovalo ve vědeckých institucích kolem 185 000 zaměstnanců; díky těmto počtům zaujalo Československo jedno z předních míst na světě vůbec. Tato kolosální čísla však zcela ztrácejí svoji relevanci při pohledu na strukturu pracovníků vědy a výzkumu podle konkrétního pracovního zařazení. Skutečný tvůrčí potenciál československé vědy vyjádřený počtem vědeckých a vědeckotechnických pracovníků se pohyboval jen kolem 11 % z celkového počtu zaměstnanců v oblasti vědy a výzkumu.

Obnovení centrálně direktivního hospodářského modelu na počátku tzv. normalizace opětovně spolehlivě odstranilo motivační prostor pro realizaci výsledků aplikovaného výzkumu a vývoje v konkrétní praxi jednotlivých hospodářských subjektů.

Zatímco tuto zásadní systémovou překážku pro realizaci výsledků aplikovaného výzkumu v praxi dokázalo mocenské centrum v roce 1983 částečně expertně identifikovat, problematika základního výzkumu a jeho vztahu k výzkumu aplikovanému zůstávala zcela

¹⁷ Federalizace Československa se uskutečnila počínaje 1. lednem 1969, kdy se doposud unitární Československá socialistická republika (ČSSR) stala federací dvou národních států, České socialistické republiky (ČSR) a Slovenské socialistické republiky (SSR).

mimo pozornost decizních orgánů. Mezinárodní izolace domácího základního výzkumu znemožňovala tolik potřebnou konfrontaci československé vědy s vyspělým vědeckým světem, čímž se vytrácel jeho přirozený kvalitativní indikátor. V nepřehledné institucionální, organizační a řídicí změti československé vědy a výzkumu se navíc přerušila nutná vazba mezi základním výzkumem a jeho aplikovaným protějškem. Aplikovaný výzkum se touto izolací přeměnil v pouhou strnulou předvýrobní etapu, která v hospodářské praxi většinou jen předstírala svůj vliv na výrobovou a technologickou inovaci. Naproti tomu základní výzkum přestal působit jako nepominutelný zdroj konkrétních modernizací a inovací, a ztrácel navíc potřebné povědomí o ekonomických a sociálních vazbách výsledků své práce.

I v představbových konceptech o budoucím rozvoji českého vysokého školství, které vznikaly v předvečer sametové revoluce, opětovně zůstala vysokoškolská věda a výzkum pouze na „druhé koleji“. Tyto prognostické představy totiž výrazně akcentovaly kvantitativní stránku rozvoje vysokého školství vyjádřenou růstem počtů studentů, a to pod tlakem poptávky po vysokoškolském studiu ze strany dospívajících ročníků počatých v období populační exploze sedmdesátých let.¹⁸

Po roce 1989 byl československý, resp. český vzdělávací systém konfrontován s enormní poptávkou po vysokoškolském vzdělání. Na počátku devadesátých let vstoupili do produktivního věku „baby boomers“ ze sedmdesátých a osmdesátých let minulého století, přičemž relativně příznivý demografický vývoj ovlivňoval terciární školství až do konce prvního decénia dvacátého prvního století. V průběhu devadesátých let takřka neregulovaně rostla síť sekundárních a terciárních škol; rozvíjející se tržní ekonomika poměrně snadno dokázala absorbovat přírůstky jejich absolventů, protože bylo nutné saturovat kvalifikovanými pracovními silami ty ekonomické sektory, které se před rokem 1989 rozvíjely pouze nedostatečně (oblast soukromých a veřejných služeb).

Rozvoj a náležitou diferenciaci vysokoškolského vzdělání mělo podpořit i víceúrovňové vysokoškolské vzdělání, které rozdělilo vysokoškolské studium na bakalářský, magisterský a doktorský stupeň. Bez ohledu na skutečnost, že kvantitativní vývoj vysokých škol – zejména v devadesátých letech minulého století – narážel na ekonomické limity veřejných rozpočtů, podpořily v zásadě tento dynamický růst terciárního vzdělávání i politické reprezentace, které pokládaly příslušnou vzdělanostní úroveň za nezbytný prvek probíhající restrukturalizace české ekonomiky a růstu její konkurenceschopnosti v globalizujícím se světě. Je ale skutečností, že stupňující se kvantitativní dynamika terciárního školství současně výrazně podlamovala kvalitativní ukazatele vysokoškolského vzdělávání. Je také nesporné, že v nebývale rostoucí síti vysokých škol se budovaly zejména humanitní obory, těšící se výraznému zájmu ze strany uchazečů o vysokoškolské vzdělání.

Varovné signály o „přehřátí“ kvantitativního růstu vysokoškolského vzdělání se objevily již na počátku tohoto století. Tyto signály se ovšem rozplynuly díky výraznému ekonomickému růstu, který – snad poprvé od roku 1989 – významně saturoval i dlouhodobě podfinancované rozpočty českých vysokých škol.

Hluboké problémy českého terciárního školství, resp. české vzdělanostní soustavy jako celku vyvřely s příchodem hospodářské krize v roce 2008, kdy současně na vysoké školy dopadl demografický regres z počátku 90. let minulého století. Na sklonku prvního decénia

¹⁸ Pavel URBÁŠEK, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*, Olomouc 2008, s. 106–130 a 168–177.

21. století vznikl v gesci Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy závažný strategický dokument s názvem *Bílá kniha terciárního vzdělávání*, který stanovil ústřední rámec a hlavní cíle nadcházejícího směřování terciárního školství v České republice, přičemž nabízel i jisté nástroje směřující k realizaci těchto záměrů. Tzv. bílá kniha nesporně významně deklarovala snahu o takovou reformu vysokých škol, která by podpořila ekonomické směřování České republiky „k vyšší konkurenceschopnosti, trvale udržitelnému rozvoji, růstu inovačního potenciálu a současně akcentovaly sociální, kulturní a historické hodnoty“.¹⁹ Strategický rámec uvažovaných změn v segmentu vysokého školství vycházel zejména ze zvýšené úlohy tzv. externích aktérů jak při koncipování vysokoškolské politiky, tak při řízení individuálních vysokoškolských organizmů; dokument dále kladl důraz na proces diverzifikace stávající sítě vysokých škol spojený se vznikem elitních „výzkumných“ univerzit (resp. fakult) a na zavedení tzv. odloženého školného. Bílá kniha terciárního vzdělávání (kterou s jistými výhradami podporovalo široké politické spektrum včetně opozičních stran) se měla stát podkladem pro přípravu nové vysokoškolské legislativy.²⁰

Politické turbulence vyvolané pádem vládní exekutivy vedené Mirkem Topolánkem v březnu 2009 však diskuzi o reformě českého vysokého školství přerušily. Nemálo problematický pokus dalšího ministra školství Josefa Dobeše pokračovat v reformních krocích v intencích projektovaných v tzv. bílé knize ztroskotal na ostrém nesouhlasu akademických obcí českých vysokých škol.

Co říci závěrem k vývoji vysokých škol po roce 1989? České vysoké školy dokázaly se ctí od roku 1990 do současnosti jak absorbovat vysoké počty zájemců o vysokoškolské studium, tak obnovit relevantní vědeckovýzkumnou činnost, a to i v ohledu mezinárodním. Nemůže být sporu o tom, že problémy spojené zejména s tzv. masizací vysokých škol kulminují a je potřeba je řešit. Současně je ale evidentní, že vývoj českého terciárního školství se od roku 1989 odehrával za permanentního finančního podhodnocení tohoto segmentu vzdělávacího systému. Vládnoucí politické reprezentace tak zaujímají k terciárním školám nemálo rozporuplné postoje. Na straně jedné mnohdy halasně kritizují vysoké školství za nedostatečnou konkurenceschopnost v mezinárodním prostředí, na straně druhé ale alokují do vysokého školství nepoměrně menší relativní částky než země, s nimiž se hodláme srovnávat. Snaha oddělit „zrno od plev“ podporou kvalitních vysokoškolských učilišť se rozpadá v důsledku celkového poklesu finančních prostředků určených vysokým školám. České vysoké školy tak opětovně stojí na pomyslné křižovatce, přičemž kontury jejich dalšího směřování jsou značně nejasné. Přitom se objevují varovné signály o zaostávání české vzdělávací soustavy jako celku. V roce 2010 publikované údaje o úrovni a vývoji tzv. kognitivních dovedností (kompetencí) žáků českých primárních škol poskytují více než alarmující údaje o poklesu těchto parametrických ukazatelů v mezinárodní komparaci zemí sdružených v rámci Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD).

Podle autorů studie *Dopad vzdělanosti na dlouhodobý hospodářský růst a deficity důchodového systému* dochází k zahájení reformních procesů uvnitř vzdělávacích soustav mimo jiné z důvodu hospodářské či politické krize nebo změnou politické garnitury. Těmito předpoklady k reformním snahám Česká republika nesporně disponuje. Hospodářská krize

¹⁹ *Bílá kniha terciárního vzdělávání. Výchozí dokument pro přípravu reformy terciárního vzdělávání v ČR*, dostupné z <http://www.msmt.cz/reforma-terciarniho-vzdelavani/bila-kniha> (ověřeno 20. 6. 2012).

²⁰ Tamtéž.

z roku 2008 přerůstá v dlouhodobější stagnaci, přičemž vládní exekutivu vytváří politické subjekty s významným reformním mandátem. Přesto je budoucí směřování české vzdělanostní soustavy více než nejisté.²¹

PAVEL URBÁŠEK

Die Wissenschaft und das System der Hochschulbildung im Verhältnis zu den Veränderungen des Wirtschaftsmechanismus in der Tschechoslowakei (Tschechischen Republik) seit 1945 bis zur Gegenwart

ZUSAMMENFASSUNG

Verf. schildert in generellen Umrissen die Beziehung des Hochschulbildungssystems und der sogenannten wissenschaftlichen Grundlagenforschung zu dem in der Tschechoslowakei der Jahre 1945–1989 bestehenden Wirtschaftsmechanismus (und seinen Veränderungen); abschließend werden Betrachtungen zu dieser Beziehung nach 1989 angestellt.

Die Entstehung neuer Hochschulinstitutionen in der zweiten Hälfte der 1940er Jahre übte einen Druck auf die intellektuellen und politischen Eliten in den Regionen aus. Die dezisive Entscheidungsebene nahm diese Initiative mit Befangenheit auf und war eher bestrebt, den ungewöhnlichen Zustrom der Hochschulstudenten zu regulieren.

Im Laufe der 1950er Jahre kam es zu einer gewaltigen Industrialisierung der Tschechoslowakei, wobei der Nachdruck auf den Aufbau der Schwerindustrie gelegt wurde. Das sogenannte zentral-dirigistische Modell sowie das bestehende ideologische Paradigma schlossen ein innovatives Einwirken der Ergebnisse von Wissenschaft und Forschung auf das Wirtschaftsmodell aus. In Übereinstimmung mit den jeweils vorherrschenden wirtschaftlichen Bedürfnissen nahm die Zahl technischer Hochschulen zu, und zwar auf Kosten einer Entfaltung des universitären Hochschulwesens. Grundlagenforschung wurde jetzt eine Angelegenheit der neu entstandenen Tschechoslowakischen bzw. Slowakischen Akademie der Wissenschaften, und allmählich entstanden Plattformen der wissenschaftlichen Grundlagenforschung, die durch die Dominanz der angewandten Forschung charakterisiert waren.

Als Reaktion auf die wirtschaftlichen Probleme Anfang der 1960er Jahre kam es zur Formulierung einer Reform der tschechoslowakischen Wirtschaft, die nach einer Einführung begrenzter Marktmechanismen strebte. In der zweiten Hälfte der 1960er Jahre begann man mit der Reform des tertiären Bildungssystems, die auf dem Gebiet von Schule und Wissenschaft an die Wirtschaftsreform anknüpfte. Gleichzeitig damit ließ das Machtzentrum den Einfluss von Wissenschaft und Forschung auf die Wirtschaft zu; marxistische Theoretiker stellten damals eine tschechoslowakische Theorie über das Wirken der wissenschaftlich-technischen Revolution auf.

Nach der Niederschlagung des Prager Frühlings erneuerte die Tschechoslowakei den zentral-dirigistischen Wirtschaftsmechanismus. Die Implementierung dieses Systems in der ersten Hälfte der 1970er Jahre zeitigte relative wirtschaftliche Erfolge, die es dem Machtzentrum ermöglichte, eine Reihe sozialer Maßnahmen zu treffen, welche zur Hebung des Lebensstandards führten. Der bestehende Wirtschaftsmechanismus, der von der sog. schweren Struktur ausging, erforderte jedoch einen Zuwachs an Arbeitskräften, der sich angesichts der vorausgegangenen rückläufigen Bevölkerungsentwicklung in der Tschechoslowakei nicht einstellte. Deshalb setzte sich das normalisierte Machtzentrum – und zwar ab Mitte der 1970er Jahre – die sekundäre Bildung zum Ziel des tschechoslowakischen Bildungssystems, die zur Vorbereitung qualifizierter Arbeiter diente und breite Unterstützung fand. Infolge der Erneuerung des zentral-dirigistischen Wirtschaftssystems ging die innovative Funktion von Wissenschaft und Forschung erneut verloren, und zwar ungeachtet der Tatsache, dass die wissenschaftliche Forschungsplattform (vor allem die Organisation der angewandten Forschung) in der Tschechoslowakei mächtig angewachsen war.

Nach 1989 stieg die Zahl der Hochschüler jäh an, ebenso die Zahl der Hochschulinstitutionen, welche versuchten, das in den starken Bevölkerungsjahrgängen der 1970er und 1980er Jahre bestehende Interesse an einem

²¹ Daniel MÜNICH – Peter ONDKO – Jan STRAKA, *Dopad vzdělanosti na dlouhodobý hospodářský růst a deficit duchodového systému*, IDEA CERGE EI, Studie 2, 2012, s. 6 a 27, dostupné z http://idea.cerge-ei.cz/documents/Studie_2012_02_Vzdelanost.pdf (ověřeno 20. 6. 2012).

Hochschulstudium zu absorbieren. Das quantitative Ausmaß des tschechischen Hochschulwesens (mit einem Übermaß an gesellschaftswissenschaftlichen Fächern) stellt derzeit eines der Hauptprobleme des tertiären Bildungssystems dar. Gleichzeitig ist aber das tschechische tertiäre Schulwesen langfristig unterfinanziert, was Reformen unmöglich macht, die um qualitative Änderungen und eine Differenzierung des tschechischen Hochschulwesens bemüht wären.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

VÝVOJ VYSOKÉ ŠKOLY BÁŇSKÉ V PODMÍNKÁCH OSTRAVSKÉHO REGIONU V LETECH 1945–1969

JINDRA BIOLKOVÁ – PETR KAŠING

DEVELOPMENT OF THE MINING UNIVERSITY IN THE OSTRAVA REGION IN 1945–1969

The development of the Mining University (now Technical University) in Ostrava after 1945 represents a radical departure from the activities of this school in Příbram in 1849–1939. The period we follow, that is, 1945–1969, was influenced mainly by the politicisation of the university after February 1948. During this time, mining, metallurgy, and mining engineering were developed based on directives issued by Party organs. Specific feature of the Mining University has been its close link to industrial and technical activities in the Ostrava region.

Key words: Mining university – Ostrava – higher education – mining – metallurgy – mining engineering

Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava náleží k nejstarším vysokým školám montánního zaměření v rámci Evropy. Vznikla v Příbrami v roce 1849, tedy v období průmyslové revoluce, kdy bylo nutné vzhledem k nebývalému růstu hornictví a hutnictví zajistit vysokoškolsky vzdělané odborníky v daných oborech.¹ Po osvobození Československa v roce 1945 byla Vysoká škola báňská (dále jen VŠB) na základě dekretu prezidenta republiky Edvarda Beneše z 8. září 1945 přeložena z Příbrami do Ostravy.

Archivní materiály k vývoji VŠB v Ostravě představují dokumentaci do značné míry nesourodou. Charakteristickou skutečností příbramského vývoje v letech 1849–1939 je dodržování nejen zákonných předpisů archivace, ale rovněž vysoký stupeň osobního vědomí o významu archivu.² Archivní materiály ostravského období naopak charakterizuje značná nekomplexnost heuristické základny. Podcenění spisové služby a významu archivu je v podstatě příznačné pro ostravské období v letech 1945–1995. Jednalo se de facto o absenci spisové služby. Po dobu padesáti let se pramenná základna znehodnocovala neodpovědnými skartacemi. Archivní fondy se neobohacovaly formou darů, akvizic, neudržovaly se kontakty s pamětníky. Je zřejmé, že tímto přístupem vznikla nenahraditelná ztráta.

Ke změně významu posuzování dokumentace došlo v roce 1995, kdy byl na VŠB zřízen archiv, který v roce 2008 získal akreditaci. Archivní materiály k vývoji VŠB tvoří důležitou

¹ Montánní učiliště v Příbrami zahájilo svoji činnost v roce 1849. Jednalo se o dvouletý vysokoškolský cyklus, který následoval po absolvování základních přírodovědeckých disciplín na polytechnicích a univerzitách. Roku 1864 byla povýšena na Báňskou akademii v Příbrami, od tohoto období výuka probíhala již čtyři roky. V roce 1895 jí byl přiznán vysokoškolský statut v podobě volby rektora a práva promočního. Roku 1904 byl tento statut potvrzen a název byl změněn na Vysoká škola báňská v Příbrami. Vývoj VŠB v Příbrami pokračoval i po vzniku samostatné ČSR v roce 1918. Oproti předcházejícímu období, kdy výuka probíhala v němčině, bylo podstatnou změnou zavedení českého vyučovacího a úředního jazyka. V roce 1939, kdy si škola připomínala 90. výročí svého založení, byly české vysoké školy uzavřeny. Tím končí etapa vývoje VŠB v tzv. příbramském období.

² Dokumentace vztahující se k vývoji VŠB v Příbrami je uložena v Zemském archivu v Opavě.

součástí dokumentace dějin věd a techniky v českých zemích, v některých případech s mezinárodním přesahem, a jsou důležitou součástí dějin technického vysokého školství v českých zemích. Třebaže materiály zaměřené na techniku a technologie mezi archiváliemi převažují, je možno najít v dokumentaci i materiály, které charakterizují příslušnou dobu. V předkládané materiálové studii se zabýváme některými aspekty vývoje VŠB v letech 1945–1969. Vycházeli jsme přednostně z archivního materiálu, který považujeme za nejautentičtější doklad dané doby. Písemná dokumentace byla doplněna vzpomínkami pamětníků natáčenými Archivem Vysoké školy báňské – Technické univerzity v Ostravě (VŠB-TUO) od roku 1999.

Počátky ostravského období

Přeložení VŠB do Ostravy v roce 1945 nelze chápat pouze jako politicky podmíněné rozhodnutí. Doly a hutě Ostravska nesporně představovaly z hlediska svého technického vybavení vyšší odborný potenciál než zázemí, které měla VŠB v Příbrami. Příbram byla charakteristická po druhé světové válce hutěmi na zpracování olova, a to v menším měřítku. K závažným důvodům pro přeložení VŠB do Ostravy patřil také mimořádný význam obnovy československého poválečného hospodářství a s tím související naléhavá potřeba horních a hutních inženýrů v důsledku podstatného rozšiřování těžkého průmyslu, což bylo ještě násobeno odsunem německých montánních odborníků po druhé světové válce. Adaptace VŠB v ostravských podmínkách nebyla lehkou záležitostí. První generace studentů VŠB v Ostravě, která svá vysokoškolská studia zahájila v Příbrami, ve svých vzpomínkách potvrdila podstatné rozdíly mezi geniem loci Příbrami a Ostravy, což vyznívalo v neprospekch Ostravy.³ Stejně tak profesori, kteří předpokládali jako jedinou možnou alternativu působení VŠB v Praze, se těžce smířovali se stávající situací.⁴

S přihlédnutím ke specifickým Ostravy je zřejmé, že se jednalo o město, které se rozvíjelo v podmínkách průmyslové industrializace. Postrádalo atmosféru měst, jež byla dlouhodobě kulturními a vzdělávacími centry. Je však nutné docenit humanizační úlohu právě montánních inženýrů od druhé poloviny 19. století v daném regionu a význam tradic hornické a hutnické spolkové činnosti, které kultivovaly a vzdělávaly do značné míry i dělnické vrstvy.

Zabezpečení základních provozních podmínek, a to především samotné výuky, lze označit v první etapě vývoje vysoké školy jako dlouhodobé provizorium. Tento stav trval v podstatě až do šedesátých let, kdy se přistoupilo k výstavbě vysokoškolského areálu v Ostravě-Porubě.

³ Vzpomínky byly natočeny Archivem VŠB-TUO ve spolupráci s Audiovizuálním centrem VŠB-TUO v roce 1999. Jednalo se o vzpomínky Erika Bartonce, Julia Broula, Josefa Košana, Bohumila Pihýra, Vladimíra Šebelíka, Jiřího Štěpána a Věroslava Zlámala.

⁴ V souvislostech politického kontextu daného období je třeba uvést výlučné postavení VŠB v rámci vysokých škol v republice. Bylo nejednou proklamováno, že VŠB plní mimořádné úkoly, neboť vychovává techniky pro těžký průmysl. Tento fakt byl náležitě propagandisticky využíván, o čemž svědčí i ustálená rčení, jako např. „Ostrava jako ocelové srdce republiky“, „horník – příslušník nejčestnějšího povolání“, „já jsem horník, kdo je víc?“. Podstatná byla skutečnost, že politická interpretace se stala tím zásadním, co danou dobu ovlivňovalo. Naopak dosavadní hornické tradice a silně stavovské vědomí sounáležitosti, které vyplývaly z charakteru nebezpečné práce v dolech, byly buď potlačeny, nebo modifikovány politicky žádoucím způsobem.

Již při prvních jednáních zástupců VŠB v červnu 1945 přislíbil Ústřední národní výbor statutárního města Ostravy urychlenou výstavbu nových budov pro potřebu vysoké školy.⁵ Přes příslib urychlené výstavby moderní vysoké školy přidělilo město Ostrava provizorně, avšak dlouhodobě, objekty různých typů bývalých škol. Je nutné zdůraznit, že se jednalo o budovy postižené rozsáhlými škodami způsobenými druhou světovou válkou. Značnou nevýhodou bylo také jejich umístění v různých městských čtvrtích, což při složité dopravní situaci znesnadňovalo především přesuny studentů do výuky.

Vzdálenost provozních objektů se pohybovala v rozmezí od 0,5 km do 9 km. V dané souvislosti je třeba vzít v úvahu závažné obtíže v dopravní situaci města v prvních poválečných letech. Většina oprav a údržba budov měla být finančně hrazena městem. Fakticky však z důvodů malých stavebních kapacit probíhaly opravy pomalu a navíc bylo zřejmé, že úpravy a dílčí přístavby nejsou pro vysokou školu dlouhodobým řešením.

Při oficiálním zahájení výuky na VŠB, které se konalo 30. března 1946 v kině Alfa, rektor František Čechura, profesor oboru důlního měřictví a geodézie, důrazně připomněl původní sliby ÚNV v Ostravě, na což reagoval i krajský tisk. Po této nepřímé kritice byl profesorský sbor vyzván k předložení návrhu investičního úkolu. Návrh na projekt šesti budov pavilónového typu vypracovala Fakulta architektury ČVUT v Praze. Stavba se měla realizovat v průběhu dvouletky. Nedošlo však ani k jejímu zahájení a bylo přijato další provizorní opatření. V lednu 1948 přijala rada ÚNV města Ostravy závěr, že pro potřeby výuky a zabezpečení činnosti v laboratořích budou na náklad města postaveny nouzové dřevěné a betonové baráky o celkové ploše 2400 m². Ani uvedené řešení se nerealizovalo a škola dostala pouze příslib, že výstavba bude zahájena v prvním roce pětiletého plánu. Dochovaná korespondence dokládá snahu VŠB získat podporu vládních činitelů Zdeňka Nejedlého, Gustava Klimenta a Emanuela Šlechty. V této souvislosti je jistě zajímavé a představuje charakteristický dokument 50. let 20. století, že posluchači VŠB, kteří se zúčastňovali brigád na šachtách a hutích, sami navrhli vyhlásit stavbu VŠB jako stavbu mládeže.⁶

Stavební úřad Moravskoslezského zemského národního výboru, expozitury v Ostravě a Stavební úřad ÚNV města Ostravy předložil v březnu 1948 na základě dalšího stavebního projektu potřebné rozpočty Ústřední plánovací komisi v Praze. V červenci 1948 se pro podporu výstavby VŠB vyslovil Krajský akční výbor Národní fronty v Ostravě. Veškerá jednání však nepřinášela očekávaný výsledek. I když se nepochybovalo o nezbytnosti výstavby VŠB, po celé období 50. let se pouze rozšiřoval počet objektů, které se eventuálně doplňovaly přístavbami.

Zčásti se potvrdil předpoklad, že doly a hutě jsou samy o sobě pro posluchače VŠB výhodou. Právě podniky těžkého průmyslu plnily důležité výrobní úkoly a zajišťování pomoci studentům VŠB nebylo jistě prioritní. Odborné praxe, exkurze, konzultace a vedení diplomových prací zajišťovali především bývalí absolventi VŠB v Příbrami, kteří působili na VŠB ve značném měřítku jako externí pedagogové. Bylo velmi důležité, že již prošli průmyslovou

⁵ Nepostrádá zajímavosti, že měl být využit projekt již připravený pro předpokládanou výstavbu v Praze-Dejvicích. Počítalo se zároveň s nárůstem posluchačů, což následný vývoj potvrdil. K dalšímu jednání zúčastněných stran došlo v únoru 1946 a již zde se naznačovaly závažné problémy. Údaje na seznamu půdorysných ploch ve srovnání s plochou pozemků v Praze neodpovídaly návrhu rektorátu. Původní plocha pozemků v Praze byla 21 085 m², Ostrava dávala k dispozici plochu téměř poloviční.

⁶ Dle vzpomínek Miroslava Šmída natočených ve spolupráci Archivu VŠB-TUO a Audiovizuálních služeb VŠB-TUO v roce 2008. Iniciativa vycházela z příkladu proslulé stavby mládeže – výstavby Nové huti Klementa Gottwalda, která se realizovala na přelomu 40. a 50. let 20. století.

praxí, a to mnohdy přímo v ostravském regionu a později se stali řádnými profesory VŠB. Lze uvést příklady četných významných odborníků, kteří tímto způsobem prokázali svůj vztah k alma mater a pozitivně ovlivnili výuku hutnického a hornického odboru. Z generace inženýrů – budoucích profesorů VŠB, která získala vzdělání na VŠB v Příbrami a pracovala již v období první republiky v rámci Ostravska, lze uvést řadu příkladů. Bezprostředně po svém přestěhování do Ostravy řešila VŠB úkol urychleně přijmout nové profesory hornictví a plné kompetence v tomto směru obdržel významný báňský odborník Jaroslav Jičínský, technický ředitel Českolovenských hutí, o jehož nestrannosti nebylo nejmenších pochyb. Z dochovaných materiálů je zřejmé, že na první místo postavil Aloise Řimana, který měl praxi na dolech ostravsko-karvinského revíru od roku 1921 a v roce 1952 se stal profesorem pro obor hornictví na Hornické fakultě VŠB. Karel Novotný začal svoji praxi jako provozní inženýr v dolech Ostravska od roku 1929. V poválečném období pracoval na ředitelství Ostravsko-karvinských dolů a Výstavby Ostravsko-karvinských dolů. V roce 1956 se stal profesorem oboru výstavby dolů Hornické fakulty VŠB. Také Oldřich Trnka pracoval na dolech Ostravska a Karvinska od roku 1930, po osvobození byl ve funkci závodního inženýra a ředitele. Od roku 1955 byl jmenován profesorem Hornické fakulty VŠB v oboru hlubinné dobývání ložisek. Antonín Kozina působil na Ostravsku od roku 1923 jako provozní inženýr koksovny Karolina, po válce zastával funkci ředitele koksáren v rámci ostravsko-karvinského revíru. V roce 1953 nastoupil na Hornickou fakultu VŠB jako profesor úpravnictví.

Obdobná situace byla rovněž u profesorů hutnických odborů. Josef Kašpar byl prvním českým inženýrem, který od roku 1925 začal pracovat v nové ocelárně Vítkovického horního a hutního těžištvu. Po válce byl pověřen řízením nové ocelárny a válcovny Vítkovických železáren. V roce 1955 přešel jako řádný profesor ocelářství na Hutnickou fakultu VŠB. Josef Teindl pracoval od roku 1938 v Báňské a hutní společnosti ve válcovnách plechu Karlovy hutí v Lískovci u Frýdku. Po válce se stal ředitelem daného podniku a od roku 1951 působil na Hutnické fakultě VŠB jako profesor nauky o kovech. Jindřich Šárek měl rozsáhlou provozní praxi od roku 1915 v Pražské železářské společnosti v Králově Dvoře. Po roce 1945 pracoval jako náměstek podnikového ředitele Vítkovických železáren a v roce 1952 byl jmenován profesorem hutnictví na Hutnické fakultě VŠB. Významná byla úloha Vladimíra Zedníka, který vedl v letech 1945–1947 výzkumné ústavy Vítkovických železáren a dal je plně k dispozici odborníkům VŠB. Na Hutnické fakultě VŠB začal působit v roce 1947 jako profesor metalurgické technologie.

Dlouhodobá provozní praxe, znalost technických problémů dolů a hutí a bezprostřední zkušenosti z použití nově zaváděných technologií byly vedle odborných znalostí cennou devizou přednášek daných profesorů, na což vzpomínají po letech s respektem jejich bývalí studenti. Řada pedagogů VŠB byla studenty ceněna nejenom na základě odborné erudice, ale zároveň i na základě životního postoje, který měl pro nastupující generaci mladých inženýrů formativní význam. Předávání tvůrčího zaujetí a morálních kvalit je dlouhodobě ovlivnilo. I na základě archivních materiálů lze dokumentovat, že vztah studenta a pedagoga v rovině odborné a lidské se stal celoživotní hodnotou.⁷

⁷ Dlouhodobým projektem Archivu VŠB-TUO je natáčení vzpomínek významných osobností VŠB-TUO, odborníků v oborech hornictví, hutnictví, strojnictví atd., kteří v 50. letech 20. století byli posluchači VŠB a jako studenti si u svých profesorů vážili nejen odborných zkušeností, které jim jejich pedagogové předávali, ale rovněž charakterových vlastností, jež pro mnohé znamenaly životní příklad. Nemalou měrou je

Z charakteru dané vysoké školy vyplývala přímá provázanost jejího výzkumu s průmyslovou praxí. Tento vztah lze sledovat od jejího založení v roce 1849, kdy odborníci vysoké školy byli přímo vyzýváni, aby se vyjádřili k řešení zásadních technických problémů. Značný rozsah měla rovněž odborná, posudková a soudně-znalecká činnost.⁸

V roce 1945 byly patrné první změny v řízení školy. Od června roku 1945 se zachovávala dokumentace k činnosti závodní rady VŠB, orgánu vytvořeného zástupci pedagogů a zaměstnanců. Závodní rada fakticky omezovala rozhodovací pravomoci rektora v otázkách personálních a hlavně posuzovala problematiku národnostní spolehlivosti. V těchto mimořádně důležitých otázkách docházelo někdy k rozporným tvrzením u jednotlivých posudků na téhož pedagoga.

V únoru 1948 vznikl Akční výbor Národní fronty VŠB (dále jen AV NF VŠB), který tvořili zástupci profesorů, zaměstnanců a posluchačů. Tento orgán byl kompetentní ve všech záležitostech politického rozhodování na vysoké škole, což se projevilo výrazně ve sféře personální. Jeho rozhodnutí bylo závazné a opačný názor profesorského sboru by nemohl změnit výsledek. Z dokumentace je však zřejmé, že taková situace nenastala. AV NF VŠB byl bezprostředně napojen na Ústřední akční výbor Národní fronty a průběžně informoval ministerstvo školství a národní osvěty o kádrových změnách.⁹

Od 12. března 1948 se jednání profesorského sboru zúčastnili zástupci docentů, asistentů, zaměstnanců, a to s hlasem rozhodujícím. Do té doby rozhodoval o všech záležitostech VŠB výlučně profesorský sbor, řádní a od roku 1922 mimořádní profesori. Poprvé v historii školy museli VŠB opustit na základě politických důvodů pedagogové a studenti. Profesorský sbor přijal dané rozhodnutí AV NF VŠB bez připomínek. Tři řádní profesori byli zbaveni (dobově uváděný termín) funkce profesorů a přednostů ústavů (Josef Hummel, ústav kovohutnictví a topenišť, Bohuslav Stočes, ústav geologie, paleontologie a ložisek; Petr Synek, ústav hornictví I.), jeden bezplatný mimořádný profesor byl zbaven funkce profesora, přičemž mu byla ponechána funkce rady vědeckých ústavů (Bořivoj Černík, ústav horního a hutního strojnictví). Asistentury bylo zbaveno jedenáct asistentů a jednomu suplentovi bylo odňato pověření k přednášení. Ze studia na všech vysokých školách v rámci republiky bylo vyloučeno dvanáct posluchačů a jeden posluchač ze studia na VŠB.¹⁰

ovlivňovala celková kultivovanost, a to zejména vztah k hudbě, umění a literatuře. Tyto uvedené skutečnosti lze doložit na základě natočených vzpomínek bývalých studentů VŠB v Ostravě, kteří se svými pedagogy udržovali celoživotní kontakt (Martin Vavro, Vladimír Číhal, František Havlíček, Longin Tomis, Zdeněk Vašíček, Miloslav Dopita, Ivo Černý, Jiří Grygárek, Jindřich Bilan). Uvedení studenti později působili jako vysokoškolští profesori. Daný závěr rovněž vyplývá z archivní dokumentace, týkající se setkávání bývalých studentů VŠB v Ostravě, např. absolventů Hutnické fakulty VŠB v Ostravě z roku 1955, kteří se se svými pedagogy scházeli na pravidelných sjezdech v letech 1965–2010 (Archiv VŠB-TUO, f. VŠB-TUO, Hutnická fakulta, písemnosti a další pamětihodnosti předané Archivu VŠB-TUO Vladimírem Dědkem a Františkem Hromkem; Vladimír DĚDEK, *Památné ročníkové sjezdy absolventů HUF VŠB z roku 1955*, Ostrava 1999).

⁸ Na základě archivních pramenů je zřejmé, že výsledky této činnosti pedagogů nelze devalvovat. Jen malá část úkolů měla formální charakter, převážná většina odpovídala spolupráci s technickou a průmyslovou praxí. Často se řešily úkoly s mezinárodním přesahem ve spolupráci s vědecko-výzkumnými kapacitami ostravských dolů a hutí. Výzkumné ústavy podniků, kde externě působili pedagogové VŠB, rozvíjely spolupráci s partnerskými vysokými školami v zahraničí, např. Výzkumný ústav VŽKG v Ostravě-Vítkovicích spolupracoval s École Centrale des Arts et Manufactures v Paříži.

⁹ Archiv VŠB-TUO, f. VŠB-TUO, rektorát (materiály Akčního výboru VŠB v Ostravě).

¹⁰ Archiv disponuje audiovzpomínkami studentů (viz poznámka č. 3), kteří zahájili své studium v Příbrami a dokončovali je v Ostravě. Byli přímými svědky události února 1948. Podle jejich vyjádření někteří vyloučení pedagogové proklamovali i veřejně nesouhlas s tímto rozhodnutím, například J. Hummel odmítl uznat rozhodnutí AV NF VŠB o zbavení profesury, kterou mu udělil na základě řádného profesorského řízení T. G. Masaryk.

Po zásahu AV NF VŠB došlo k podstatným personálním změnám ve výboru nejstaršího studentského spolku Prokop. Předseda výboru Václav Pokorný a dalších sedm členů bylo zbaveno funkcí.

Padesátá léta

V roce 1951 vznikl kádrový odbor na rektorátě, kde se shromažďovaly veškeré hodnotící materiály zaměstnanců. Od roku 1951 jsou na VŠB doloženy funkce kádrových pracovníků. Vyžadovaly se a evidovaly první osobní kádrové posudky.¹¹

Formulace kádrových posudků reflektovaly propastný rozdíl mezi propagandou a skutečným stavem. Odbornost a tím i odpovědnost inženýra na dolech a hutích byla v zásadě respektována. Ovšem na straně druhé, což lze doložit z kádrových spisů inženýrů, kteří studovali v meziválečném období, je časté až hyperkritické odsuzování „buržoazních odborníků“. Solidnost a znalost technických problémů provozního inženýra byla sice vnímána kladně, ovšem na straně druhé mohla být přímo odsuzována jako forma nežádoucího chování inženýra, který byl „*poplatný starým kapitalistickým pořádkům*“.¹² V osobních posudcích chyběla často jakákoliv věcná argumentace. Základem bylo cílené vytváření emocí, ústící v protiklad oni a my, který vyplýval z pozice správného politického instinktu dělnické třídy. Tato třídní nadřazenost převažovala jednak u autorů posudků bez výhrad oddaných režimu nebo u takových jedinců, kteří byli opojeni dominantním pocitem moci. Je nepochybné, že si museli uvědomovat důsledky svého jednání a možný dopad jejich hodnocení.

Uvedené posudky jsou často obojaké, nejedná se přímo o odsouzení, ale pouze o naznačení nedostatečného politického vývoje, o čemž svědčí vyjádření typu: „*vlažný politický postoj*“, „*zdá se, že souhlasí s lidově-demokratickým Československem, ale vnitřně je neustálený*“.¹³ Převážně se však vyjadřovalo jednoznačné stanovisko v negativní rovině. V posudcích tak můžeme najít formulace typu: „*Technik starého ražení, západnického zaměření, bez socialistické iniciativy... takže jeví se více jako brzda než pomoc*“,¹⁴ „... *tvrdě hájil zájmy závodu starým předmnichovským způsobem*“,¹⁵ „*je stavovsky pyšný*“, „*těžce se smířoval s dosazováním dělnických ředitelů*“.¹⁶ Politickou váhu dostávaly i záležitosti, které se dříve posuzovaly jako forma společenského styku, nyní jsou však chápány v rovině třídní. Jednalo se o oslovení „soudruhu“ či odmítnutí soudružského tykání. Tradiční hornický pozdrav „Zdař Bůh“ se odsuzoval jako reziduum minulosti.

Důsledné vyžadování plnění pracovních povinností mohlo být z třídně-politického pohledu chápáno obecně jako negativní přístup k pracujícím lidu. Takový inženýr měl v posudku formulace typu: „... *nedovede s dělníky mluvit upřímně a zbrkle odpovídá*“, „*budí*

¹¹ Archiv VŠB-TUO, f. VŠB-TUO, rektorát, kádrové posudky z let 1951–1989.

¹² Archiv VŠB-TUO, f. VŠB-TUO, rektorát, kádrový spis profesora oboru důlního větrání a bezpečnosti Jaroslava Máchy, osobní posudek (neuvедeno datum, podpis původce nečitelný).

¹³ Tamtéž, kádrový spis profesora oboru válcoven, tažírén a lisů Karla Stýbla, osobní posudek vypracovaný Gabrielou Novou dne 18. 6. 1952.

¹⁴ Tamtéž, kádrový spis Karla Stýbla, osobní posudek vypracovaný Richardem Rybářem dne 6. 4. 1951.

¹⁵ Tamtéž, kádrový spis profesora oboru důlního měřictví Karla Neseta, osobní posudky z 27. 3. 1951 vypracované Františkem Kollarem a Prawdzikem (křestní jméno neuvедeno).

¹⁶ Tamtéž, kádrový spis Jaroslava Máchy, posudek kádrového odboru OKD z 25. 8. 1953, posudek odbor. kádrů OKD z 10. 5. 1954, politická charakteristika Karla Máchy z 10. 5. 1953.

dojem starého byrokratického pána a zakuklence proti dělníkům“¹⁷ [pravopis zachován dle originálu, pozn. aut.]. Působí až kuriózním dojmem skutečnost, že autoři posudků si museli být vědomi, že bez odborných znalostí a zkušeností této prvorepublikové generace inženýrů nebude možné zabezpečit úkoly technické praxe, a proto jim přiznávali alespoň možnost dalšího kladného vývoje: „*Donedávna nesl styl jeho práce způsoby kapitalistických hospodářských kapitánů, ale nyní se přizpůsobuje více linii socialistického hospodaření, ačkoliv je zřejmé, že mu to někdy působí určité potíže.*“¹⁸ Je faktem, že přes prokazatelně úspěšné výsledky mohl být prvorepublikový inženýr v rámci výměny kádrů dělnickými řediteli odvolán. Na základě analýzy habilitačních a profesorských řízení, jejichž součástí jsou posudky renomovaných odborníků, vyplývá značný rozdíl formy a použitých stylistických prostředků těchto hodnocení ve srovnání s posudky kádrovými.

Neméně závažné byly kádrové posudky studentů. Autory posudků byly orgány KSČ v rámci bydliště, v rámci vysokoškolského výboru KSČ, místní a městské národní výbory a společenské a sportovní organizace. Posudky mohly zásadním způsobem ovlivnit možnost dostudování vysoké školy. Hodnotila se především politická angažovanost studentů. Vztah k lidové demokracii se osvědčoval vyjádřením: „... *těžko viditelné, neboť o polityce s nikým nevykládá*“¹⁹ [pravopis zachován dle originálu, pozn. aut.]. V jiném posudku byl student hodnocen jako „*nástroj reakčních lidovců*“, protože „*samostatné politické práce už pro své opravdu křesťanské nazírání není schopen*“. V tomtéž hodnocení se uvádělo: „*je velmi poctivý a seriózní, má schopnosti k důkladné a systematické práci a vidí v každém svého bližního a podle toho se k němu chová*“.²⁰ V závěru (přípsaném tužkou) se navrhovalo řešení v absolvování politického školení. Na VŠB lze doložit případy vylučování studentů z politických důvodů, přičemž dosavadní dobrý prospěch nehrál svoji roli. Při odvolání studenta k děkanovi se v odpovědi používala stejná formulace: „*Ačkoliv jste prospěchově vyhovoval, bylo zjištěno, že nedáváte záruku, že by z Vás vyrostl technik, který by plnil úkoly v zájmu dělnické třídy.*“²¹

Z materiálů je patrná celá škála politického nátlaku na studenty, kteří měli odsoudit náboženské přesvědčení a politické názory svých rodičů. Nevyhovující třídní původ studentů bylo možno v odůvodněných případech napravit prací v dolech, kde student získal náležitou soudržnost s „*nejuvědomělejší částí dělnické třídy*“ – s horníky. Zajímavý dokument, ve kterém se uplatňovala forma nátlaku na studenta, aby přesvědčil rodinu ke vstupu do JZD, je datován 18. listopadu 1952. Jednalo se o dopis vypracovaný MNV Jalubí, okr. Uherské Hradiště, který byl adresován studijnímu odboru Fakulty báňského strojnictví VŠB. Závěr dopisu vyústil v doporučení dalšího postupu: „*Doufáme, že po této urgenci uvedeného žáka zpracujete, aby svého otce přesvědčil, jelikož jeho otec se zásadně staví proti socializaci vesnice a tím brzdí celý nábor do JZD.*“²² Vylučování studentů z politických důvodů pokračovalo na VŠB rovněž v druhé polovině 50. let 20. století, a to nejčastěji v souvislosti

¹⁷ Tamtéž, kádrový spis Jaroslava Máchy, posudek kádrového oddělení důl Žofie, Orlová III ze dne 15. 6. 1950.

¹⁸ Tamtéž, kádrový spis profesora oboru energetika hornictví Bohuslava Kořínka, osobní posudek (neuveдено datum, podpis původce nečitelný).

¹⁹ Archiv VŠB-TUO, rektorát, posudky studentů, posudek Jiřího Malíka ze dne 13. 7. 1949 vypracovaný Místní organizací KSČ Nová Ves.

²⁰ Tamtéž, posudky studentů, posudek Karla Jaroše ze dne 15. 7. 1949 vypracovaný Vysokoškolským výborem KSČ VŠB v Ostravě.

²¹ Archiv VŠB-TUO, f. Fakulta strojná, odvolání studentů proti vyloučení z VŠB, odpověď děkana Vladimíra Mydlarčíka z 5. 6. 1953 studentovi Miloši Kristeriusovi.

²² Archiv VŠB-TUO, f. Fakulta strojná, dopis MNV Jalubí z 18. 11. 1952, určený studijnímu odboru Fakulty báňského strojnictví VŠB v Ostravě, který se týkal studenta Františka Horny.

s „nebezpečnými protistátními skupinami“, např. organizovanými řádem bývalých salesiánských kněží a kleriků na Ostravsku, která měla podle dobové interpretace přímé spojení se zahraniční špionáží organizovanou Vatikánem.

Na základě zákona č. 58/1950 Sb. o vysokých školách z 18. května 1950 došlo zároveň ke změnám v oblasti sociální struktury studentů na VŠB, kdy byli jednoznačně preferováni studenti z dělnických rodin.²³ K uvedenému přispělo rozšíření možnosti vstupu na VŠB, kdy od září 1949 byly organizovány státní dělnické kurzy pro přípravu pracujících, v nichž se získávalo ve zkráceném období 5–6 měsíců úplné středoškolské vzdělání ukončené maturitou.²⁴ Frekventanty kurzů nelze chápat jednostranně, přirozeně byli mezi nimi ti, kteří byli zcela oddáni režimu a cílevědomě usilovali o politickou kariéru, ale zároveň je nutné zohlednit i sociální hledisko, které bránilo mnohým nadaným jedincům v řádném studiu na reálném gymnáziu či průmyslové škole. Na VŠB nalezneme příklady renomovaných odborníků, pozdějších profesorů VŠB, kteří byli absolventy dělnických kurzů. Uplatnili se nejen na vysoké škole, ale ve změněných společenských podmínkách v roce 1970, kdy museli VŠB opustit, také v průmyslové praxi.²⁵

Od roku 1948 pracovala na VŠB celoškolská reformní komise, jejímž výsledkem byl návrh z 18. dubna 1950 o rozdělení VŠB na fakulty. V opodstatněné argumentaci bylo řečeno, že studium obou odborů je od 1. ročníku zaměřeno na potřeby praxe v dolech a hutích.²⁶ Již v meziválečném období usilovala VŠB o rozčlenění na fakulty, avšak kvůli malému počtu studentů k tomu nedošlo. Během prvních pěti let ostravského vývoje dané vysoké školy se počet studentů zvýšil na 1323. Ke zřízení fakult hornické a hutnické došlo na VŠB na základě zákona č. 58/1950 Sb. o vysokých školách z 18. května 1950 s účinností od 1. září 1951. Vládním nařízením z 20. června 1950 byla s účinností od 1. září 1950 založena Vysoká škola strojná v Ostravě, se sídlem v Brušperku. V roce 1951 došlo k jejímu sloučení s VŠB, a tak vznikla Fakulta báňského strojnictví VŠB.²⁷

Atmosféra počátku padesátých let není však charakteristická pouze růstem počtu studentů a zásadní změnou organizační struktury. Vývoj VŠB byl také zasažen dopady politických

²³ V této souvislosti je zároveň nutné konstatovat, že na základě analýzy osobních spisů profesorů VŠB, narozených v meziválečném období, je zřejmé, že řada z nich pocházela z rodin, ve kterých byl otec kvalifikovaný dělník.

²⁴ V archívních fondech VŠB-TUO se nachází osnovy státního kurzu pro přípravu pracujících na vysoké školy v technické směru pro studijní rok 1951/1952. Velmi zajímavým dobovým dokumentem jsou zejména osnovy pro výuku jazyka českého, dějepisu a zeměpisu. U každého tématu je zároveň vytyčen ideový cíl: „Rozebrat a ocenit význam tvorby Jiráskovy a vytknout základní kladné hodnoty jeho díla, které se stalo učebnicí našich národních dějin.“; „Dílo K. Čapka – obraz bezvýhodné situace měšťácké společnosti.“; „Buržoazní, protidobrá a protisovětská politika vlády předmnichovské republiky, Masaryka a Beneše.“; „Význam existence a pomoci Sovětského svazu pro socialistickou výstavbu republiky.“; „Geopolitický přehled Anglosamaryky a latinské Ameriky, zdůraznění dnešní fašizace USA a její snahu po ovládnutí amerického kontinentu a světa vůbec.“; „Stalinský plán přeměny přírody a stavby komunismu.“

²⁵ K těmto příkladům lze uvést profesory Františka Havlíčka a Zdeňka Bůžka. Archiv VŠB-TUO, f. Prof. Ing. Zdeněk Bůžek, CSc.; Petr KAŠING, *Zdeněk Bůžek, žák akademika Samarina*, in: I. Labouťková (ed.), *Rozpravy Národního technického muzea v Praze 216. Z dějin hutnictví 41*, Praha 2011, s. 68–75.

²⁶ Předměty teoretického základu byly již od prvního studijního ročníku ostravského období přednášeny se zřetelem k hornictví a hutnictví. Zmíněná tendence se prohloubila v roce 1949/1950, kdy byly od prvního ročníku přednášeny zvlášť předměty mechanika I a mechanika II pro potřeby hornictví a hutnictví.

²⁷ Archiv VŠB-TUO, f. VŠB-TUO, rektorát, f. Hutnická fakulta VŠB, f. Fakulta strojná VŠB, f. Hornicko-geologická fakulta VŠB. Z fondu VŠB-TUO, rektorát, byly také použity studijní programy VŠB po roce 1945. K doplnění struktury školy došlo ve studijním roce 1952/1953 vznikem geologické fakulty (od studijního roku 1958/1959 pod názvem geologicko-důlně měřická fakulta) a fakulty ekonomického inženýrství (zrušena v roce 1958/1959). Ve studijním roce 1958/1959 došlo ve výuce hornických a geologických oborů na VŠB k další změně, která již měla trvalý charakter. Na základě vládního nařízení z května 1959 vznikla sloučením hornické a geologicko-důlně měřické fakulty hornicko-geologická fakulta (existuje doposud).

procesů. Bezprostřední dopad politických procesů v prostředí VŠB se projevil v případě osobnosti profesora válcoven a lisů Aloise Emila Dobnera.²⁸ Byl odborníkem, který prošel celkově osmnáctiletou zahraniční praxí v USA, jižní Americe, Iránu, Jugoslávii a Indii. Podporoval československou armádu v době druhé světové války a jeho renomé bylo obecně uznáváno. Odborné zkušenosti, organizační schopnosti a tvůrčí technická erudice byly těmi nejlepšími předpoklady, které rozhodovaly o přijetí A. E. Dobnera na VŠB. V červenci 1946 byl prezidentem republiky Edvardem Benešem jmenován řádným profesorem pro obor válcoven a lisů. O rok později se stal přednostou ústavu válcoven a lisů. Pamětníci jeho přednášek po letech oceňovali široké spektrum odborných znalostí, kdy posluchače seznamoval s poznatky z praxe v zahraničí, a rovněž velmi zajímavé exkurze.

Po pětiletém působení na VŠB byla jeho vědecká a pedagogická činnost zastavena. A. E. Dobner byl v červenci 1951 zatčen v průběhu svého léčení v Karlových Varech. Na základě nepodloženého svědectví byl obviněn z chystané spolupráce ve špionážní organizaci. V souladu s tehdejší politickou situací je součástí spisu negativní odborná charakteristika A. E. Dobnera jako „*horlivého zastánce západní buržoazní techniky*“,²⁹ kterou propagoval ve svých vysokoškolských přednáškách. Z kádrových materiálů vyplývalo, že právě zahraniční praxe byla hodnocena s negativním politickým kontextem. Odbojová činnost v období druhé světové války byla kvalifikována slovy: „*je nakažen ideologií kapitalismu, vrátil se do ČSR ze západní armádou*“.³⁰ Taková tvrzení připravovala vlastní politický proces. V jeho výsledku byl A. E. Dobner Státním soudem, oddělení Brno, odsouzen v líčení, které se konalo na přelomu ledna a února 1952 v Ostravě, ke dvanácti letům žaláře, ztrátě občanských práv na osm let, konfiskaci jmění a peněžitému trestu. V odůvodnění rozsudku zaznělo: „*Souzená špionážní organizace podle zjištění při hlavním líčení má svoje kořeny v západních imperialistických státech, odkud také pochází její původ i další její existence... Zejména v roce 1948, když vidí, že státy lidových demokracií, v nichž se uchopila moci dělnická třída, nastoupily svoji pevnou cestu k socialismu, že se opírají o mohutný Sovětský svaz, počínají běsnit a tím houževnatěji připravují nová válečná jatka.*“³¹ Rozsudek potvrdil 7. května 1952 Nejvyšší soud v Praze. Stejného dne nastoupil A. E. Dobner k výkonu trestu ve věznici v Opavě. Ve věznici vážně onemocněl a lékař doporučoval převoz do nemocnice, vězeňská správa však nevyhověla, neboť tehdy platný trestní řád jednoznačně nenařizoval právní nárok na přerušování trestu v případě stížnosti těžkou chorobou. Do nemocnice v Ostravě-Zábřehu byl A. E. Dobner převezen již v kritickém stavu a tam také 8. dubna 1953 zemřel.³² V dané souvislosti je smutnou sku-

²⁸ Archiv VŠB-TUO, f. Prof. Dr. mont. Ing. A. E. Dobner.

²⁹ Archiv VŠB-TUO, f. Prof. Dr. mont. Ing. A. E. Dobner, zápis jednání s přednostou a asistenty Ústavu válcoven a lisů z 29. 5. 1951 o některých nesrovnalostech, které byly na jmenovaném ústavě zjištěny.

³⁰ Tamtéž.

³¹ Archiv VŠB-TUO, f. Prof. Dr. mont. Ing. A. E. Dobner, dopis Policie ČR – Úřad pro dokumentaci a vyšetřování činnosti Státní bezpečnosti Úřadu vyšetřování pro ČR z 13. 12. 1994.

³² Podrobněji byla osobnost A. E. Dobnera již zpracována v dílčích článcích a studiích. Jindra BIOLKOVÁ, *A. E. Dobner – profesor Vysoké školy báňské v Ostravě*, in: Rozpravy Národního technického muzea v Praze 165, Z dějin hutnictví 29, Praha 2000, s. 109–111; Jindra BIOLKOVÁ, *Alois Emil Dobner*, in: Člověk – kultura – média, Ostrava 2010, s. 80–91; Jindra BIOLKOVÁ – Petr KAŠING, *120 let od narození Aloise Emila Dobnera*, Akademik. Časopis VŠB-TUO Ostrava, Ostrava 2010, s. 26. Mimořádné poděkování patří rodině A. E. Dobnera za darování cenné dokumentace, fotografií včetně alba pořízeného A. E. Dobnerem v období let 1909 až 1923 v Příbrami a za natočení vlastních vzpomínek na svého otce. Na základě doporučení Archivu VŠB-TUO se u příležitosti 120. výročí narození této výrazné osobnosti univerzity rektor VŠB-TUO Ivo Vondrák rozhodl ocenit tvůrčí technickou erudici a vysoké morální kvality A. E. Dobnera udělením Pamětní medaile in memoriam (listopad 2010), kterou převzaly jeho děti Ludmila Závorková a Karel Mráz.

tečností zjištění, jakou selekci provádí lidská paměť. Dle našeho původního předpokladu jméno profesora, který byl takto politicky perzekuován, by nemělo být jeho posluchači zapomenuto. Do dnešní doby, napříč dvacetiletím, které uplynulo od jeho plné občanské rehabilitace, je v povědomí tehdejšího studenta – dnes osmdesátiletého profesora VŠB – nadále vnímán jako americký špión.³³ V dané souvislosti je třeba také uvést, že ačkoliv plná občanská a profesionální rehabilitace A. E. Dobnera se realizovala na Hutnické fakultě VŠB 4. dubna 1990, fakulta tuto záležitost nezveřejnila a pamětníci těchto událostí nezískali patřičné informace.³⁴

Ideologickou propagandu Krajského soudu v Ostravě na VŠB dokumentuje cyklus přednášek „Bdělost a ostražitost“ na témata „Proces proti Vatikánským agentům v ČSR“, „Proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice“, „Proces proti vlastizrádným biskupům“, „Proces proti titovským špiónům a rozvratníkům v ČSR“, „Proces s babickými záškodníky“, „Proces s protisovětským pravičácko-trockistickým blokem“.³⁵

Pozoruhodným dokumentem je dopis rektorátu VŠB adresovaný ÚV KSČ z 1. října 1951. Jedná se o doklad obvyklé festivity zahájení nového školního roku. Dopis je charakteristický vrstvením aktuálních úkolů. V prvé řadě se připomínal boj soudruhů studentů společně s dělnickou třídou Koreje, Vietnamu a koloniálních národů proti imperialistickým vetřelcům. Deviza života v míru se měla získat bojem. Aby se studenti VŠB stali platnými bojovníky za mír, měli si osvojit marxisticko-leninský světový názor a poznatky sovětské socialistické vědy. V této souvislosti vystupuje do popředí priorit Ostravska: „... *tak jako ostravští havíři, hutníci a dělníci stojí mezi předními budovateli naší vlasti, i ostravští studenti stojí v čele našich studentů*“.³⁶ Závěrem je charakteristická adorace KSČ, KSSS a zářného příkladu Klementa Gottwalda a jeho geniálního učitele J. V. Stalina.

Na začátku 50. let 20. století se podstatně rozšířily další možnosti studia na VŠB, a to vznikem zkrácené vysokoškolské výuky, která probíhala v letech 1951–1954. Na základě usnesení vlády z listopadu 1951 byly zřízeny na VŠB dvouleté vyšší inženýrské kurzy. Požadovala se dlouhodobá praxe v oboru a navíc v případě hornictví se jednalo pouze o posluchače z ostravsko-karvinského revíru. Imatrikulace proběhla ve formě slibu, ve kterém se účastníci kurzů zavázali, že budou prohlubovat své znalosti marxismu-leninismu a studovat ruštinu, aby mohli čerpat z bohatých zkušeností nejlepších sovětských pracovníků.³⁷ Třebaže dobově podmíněné a politicky motivované hodnocení pozitivně cenilo zájem uchazečů a úroveň jejich studijních výsledků, brzy se ukázalo, že se nejednalo o adekvátní způsob vysokoškolské výuky. Ve zprávě rektora VŠB Vladislava Mydlarčíka, profesora oboru částí strojů, ze 17. ledna 1955 adresované ministerstvu školství se konstatovalo, že třetí běh dvouletých inženýrských kurzů již neumožnil vychovat schopné kádry v této mimořádné formě studia. Závěr konzultovalo vedení VŠB s Petrem Nikolajevičem

³³ Vzpomínky Longína Tomise natočené Archivem VŠB-TUO a Audiovizuálními službami VŠB-TUO v roce 2010.

³⁴ Archiv VŠB-TUO, f. Prof. Dr. mont. Ing. A. E. Dobner, rehabilitační řízení z roku 1990 (dopis děkana Hutnické fakulty VŠB v Ostravě Petra Jelínka z 10. 4. 1990 adresovaný K. Mrázovi).

³⁵ Archiv VŠB-TUO, f. VŠB-TUO, rektorát, dopis Krajského soudu v Ostravě z 5. 12. 1951 adresovaný rektorátu VŠB v Ostravě. Dobově užívaný termín záškodnictví se silně uplatňoval v ostravském regionu. Ve skutečnosti nekvalitní hospodářský systém byl interpretován jako model záškodníků, kteří se v řadách inženýrů ostravských šachet dostávali do pozic nejen sabotérů hospodářského vývoje, ale přímo ohrožovali a v případě důlních katastrof záměrně mařili životy horníků.

³⁶ Archiv VŠB-TUO, f. VŠB-TUO, rektorát.

³⁷ *Hutnické dvouleté kurzy na vysoké škole báňské zahájeny*, Nová svoboda, 5. 2. 1952.

Biduljou, rektorem Metalurgického institutu v Moskvě a sovětským expertem v oblasti vysokých škol, který uvedl, že také v SSSR byly tyto kurzy jen v době přechodné.

Zatímco tato forma studia neprokázala svoji funkčnost, zavedení možnosti studia pro posluchače, kteří byli již zaměstnáni, se v podstatě udržela až do současnosti. Podle vládního usnesení ze dne 11. listopadu 1952 zřídilo ministerstvo vysokých škol od počátku studijního roku 1952/1953 na některých vysokých školách včetně VŠB mimořádné způsoby studia pro pracující. Jednalo se o večerní studium a dálkové studium. Při zahájení mimořádných způsobů studia na VŠB se výslovně stavěl do popředí především politický význam celé akce.³⁸

Od studijního roku 1952/1953 byla zřízena další mimořádná forma studia, a to studium dálkové. První konzultační střediska v oboru hutnictví byla v Ostravě, v Kladně a v Olomouci. V oboru hornictví se jednalo o konzultační střediska v Ostravě, Mostu, Handlově a Košicích. Tento způsob studia osvědčil svoji životaschopnost a došlo k vytvoření Ústředního ústavu dálkového studia v čele s ředitelem a později prorektorem pro dálkové studium. Srovnatelný rozsah se studiem dálkovým mělo studium večerní. Výuka se realizovala ve večerních hodinách dvakrát týdně v učebnách VŠB pro posluchače z Ostravy a blízkého okolí.³⁹

Výraznou změnou v organizaci vysokoškolského studia na VŠB v závěru 50. let 20. století byla přestavba celého výukového systému spočívající na politicky chápané interpretaci spojení školy s praxí. V dokumentu *Smysl a cíle pojetí výchovy na VŠB v Ostravě* z 10. listopadu 1959 (projednal CZV KSČ VŠB) jako cíl přestavby bylo určeno: „Zapojiti posluchače do aktivního procesu výroby, poskytnout jim reální možnost oprostit se od eventuálních zbytků vlivů buržoázní ideologie a rozšířit u nich působení komunistických idejí.“⁴⁰

První ročník přestavby byl zahájen ve studijním roce 1959/1960. Forma studia se přebírala na základě příkladu ze sovětského vysokého školství. Na základě návrhu generálního tajemníka KSSS Nikity Sergejeviče Chruščova bylo rozhodnuto, že na vysoké školy se má v SSSR přijímat mládež, která již prokázala přímou provázanost s dělnickou třídou ve výrobní praxi a takto získala morální kredit. Návrh otiskly 21. září 1959 sovětské noviny Pravda. Na rozšířeném zasedání Státního výboru pro vysoké školy vystoupil 1. října 1959 ministr školství a kultury František Kahuda a určil strukturu nového pojetí vysokých škol. Nový model studia pro podmínky VŠB zveřejnil v odborném periodiku Hutnické listy J. Teindl, který zdůraznil nutnou provázanost podniků a vysokých škol: „Při tom je třeba

³⁸ Archiv VŠB-TUO, f. VŠB-TUO, rektorát, Rukopis Rudolfa Jirkovského, profesora anorganické a organické chemie a prorektora pro mimořádné formy studia. V archivní dokumentaci se nachází jeho koncept zprávy při zahájení výuky v roce 1951, ve kterém výslovně uvedl: „Při zvýšených úkolech pětiletého plánu a urychlené industrializaci Slovenska je již dnes potřeba velkého počtu vysokoškolsky vzdělaných odborníků, které vysoké školy při normálním způsobu studia nemohou vychovat, a v blízké budoucnosti jich bude potřeba ještě více. Je také třeba měnit urychleně sociální a třídní složení naší vysokoškolské inteligence a doplňovat chybějící kádry odborníků z řad pracujících, a to z vynikajících úderníků, novátorů a zlepšovatelů, z absolventů středních dělnických škol, z dělnických ředitelů a mistrů, kterým kapitalistický režim znemožnil vzdělání na vysokých školách a kteří by mohli mnohem účinněji zasahovat do výstavby, kdyby měli vysokoškolské vzdělání.“

³⁹ Z iniciativy R. Jirkovského vyšel v roce 1958 návrh ke zřízení nového způsobu studia pro pracovníky KSČ. Tímto opatřením měl být vyřešen nedostatek odborných pracovníků v oblastech hospodářského řízení hornického a hutnického průmyslu vyspělými stranickými kádry. Kurz měl být zabezpečen frekventanty, které by vybral ÚV KSČ. Návrh zůstal pouze v konceptu a nakonec nebyl podán.

⁴⁰ Archiv VŠB-TUO, f. VŠB-TUO, rektorát, dokument po schválení CZV KSČ VŠB byl projednáván ve vědecké radě VŠB v Ostravě. Byl zachován pravopis originálu.

*harmonicky sloučit pedagogické působení s působením v praxi, neboť těžiště práce pedagogů zůstává v jejich výchovném působení – politickém i odborném – na škole.*⁴¹ Tento předpoklad se v praxi ukázal jako naprosto nereálný.

V první fázi se jednalo v rámci republiky o Vysokou školu strojní v Liberci, Vysokou školu strojní a elektrotechnickou v Plzni a Vysokou školu báňskou v Ostravě. Nultý ročník v podobě jednoroční výrobní praxe znamenal předběžné přijetí na VŠB, kdy studenti byli v řádném pracovním poměru v závodech. Praxe měla výlučně manuální charakter. Z deseti semestrů bylo na VŠB de facto sedm úplných semestrů. Celá přestavba studia se značně zkomplikovala, až v květnu 1961 schválily oborové komise nové osnovy.

Základním problémem bylo zabezpečení praxe v závodech. Studenti nebyli do praxe zařazováni adekvátním způsobem. Technici šachet a závodů byli plně vytíženi v provozu a původní představa jejich „soudružských patronátů“ nad studenty se nedala v praxi uskutečnit. Reforma studia přinášela negativní výsledky. V oblasti teoretických znalostí už samotné jednoroční přerušení studia mezi střední a vysokou školou se negativně odrazilo u zkoušek z matematiky, fyziky a chemie v 1. ročníku. Nedostatečně zabezpečená praxe v závodech narušila i důležitou oblast praktických dovedností, neboť byly omezeny exkurze, mapovací cvičení a terénní cvičení. Reforma se projevila neuspokojivými výsledky u státních závěrečných zkoušek a byla předmětem permanentní kritiky pedagogů včetně odborníků z praxe. V úplné podobě se reforma realizovala na VŠB pouze v jediném pětiletém cyklu a v roce 1964 byla ukončena.

Jako změna v oblasti přijímacího řízení bylo v roce 1960 zavedeno komplexní hodnocení uchazeče o vysokoškolské studium. Třebaže důležitým kritériem byla prověrka vědomostí, ze soupisu nepřijatých uchazečů je zřejmé, že nadále rozhodovalo hledisko třídního profilu rodičů.⁴²

Šedesátá léta

Vývoj VŠB byl v šedesátých letech příznivě ovlivněn vydáním nového vysokoškolského zákona č. 19/1966 Sb. z 16. března 1966, kterým se posílily kompetence vysokých škol v oblasti pedagogické a vědecké činnosti a byly přijaty nové směrnice týkající se voleb akademických funkcionářů.

Období 60. let 20. století na VŠB je spojováno velmi výrazně s osobností tehdejšího rektora Bohuslava Růžičky, profesora oboru paleontologie.⁴³ Tuto skutečnost dokládají vzpomínky pamětníků, tehdy mladých pedagogů VŠB, kteří si v dané době uvědomovali, že nejen vlivem příznivějších celospolečenských podmínek, ale i na základě účinné podpory

⁴¹ Archiv města Ostravy, f. Teindl Josef, univ. prof. ing., DrSc.; Josef TEINDL, *O upevnění sepětí školy se životem*, Hutnické listy, XIV, 1959, č. 2, s. 144–145.

⁴² Archiv VŠB-TUO, f. Hutnická fakulta, f. Hornicko-geologická fakulta, f. Fakulta báňského strojnictví. V soupisu nepřijatých uchazečů byla zaznamenána zaměstnání otce: „Otec holič, samostatný živnostník“; „Otec – obchod barvy laky“; „Otec – kovářská živnost“; „Otec – učitel“; „Otec – nájemce kominické živnosti“. Zdá se být až neuvěřitelné, jak posuzovali zaměstnání otce v letech 1934–1942, kdy byl osobním myslivcem u hraběte Wilczka s doplněním, že jeho dědeček byl lokajem. V jiném odůvodnění nepřijetí bylo napsáno, že otec studenta byl za první republiky stávkokazem.

⁴³ Jindra BIOLKOVÁ, *K nedožitým 90. narozeninám prof. Bohuslava Růžičky*, in: Člověk – kultura – média II, Ostrava 2011, s. 14–26. Prof. RNDr. B. Růžička, CSc., jako rektor VŠB působil ve dvou funkčních obdobích v letech 1963–1969.

rektora a jím vytvořených mezinárodních kontaktů došlo k rozvoji vědních oborů a k nárůstu zahraniční mobility studentů a pedagogů.⁴⁴

K poznání názorové přeměny akademické obce VŠB jsou základním pramenem zápisy ze zasedání vědecké rady (dále jen VR) a kolegia rektora (dále jen KR) VŠB. U jednotlivých osobností, členů těchto orgánů, lze během let sledovat pestrou směs postojů a motivací. Přes aktivní účast, zdrženlivé přitakávání, až po vnitřní či reálné distancování. Jedná se v podstatě o různé strategie přežití a zároveň sledování vlastních zájmů, přičemž motivace mohla být různá. Je zřejmé, že mezi členy akademické obce převažovala formální prorežimní loajalita s postupně vzrůstajícími prvky opozice. Jednalo se převážně o pragmatický přístup daný snahou udržet úroveň vědního oboru, ve kterém pedagogové pracovali, a přirozeně o samotný sociální status vysokoškolského pedagoga. Bylo žádoucí, aby vysokoškolský pedagog byl členem KSČ, což lze dokumentovat na složení VR a KR VŠB. Zcela výjimečně proto působí osobnost Karla Stýbla, který po celé období své aktivní činnosti od roku 1945, kdy byl v několika významných provozních funkcích v rámci Vítkovické železárny Klementa Gottwalda a Nové Huti Klementa Gottwalda a od roku 1953 jako vysokoškolský profesor VŠB ve funkcích akademických, zůstal nestraníkem. Jako jediný nestraník byl v 60. letech 20. století členem VR VŠB.⁴⁵

Ve *Zprávě prorektora o politicko-výchovném působení na VŠB* z 27. listopadu 1961, projednávané ve VR, se uváděl značný stupeň organizovanosti v KSČ, a to 83 % u profesorů a docentů, 70 % u odborných asistentů. Závěrem však bylo konstatováno, že tak početnému stranickému jádru neodpovídají dosažené výsledky výchovného působení a sami pedagogové se nesnaží být vzorem komunistického jednání posluchačům. Od února 1948 zasahovaly stranické orgány direktivním způsobem do činnosti VŠB a právě v 60. letech 20. století se proti danému postupu objevovaly vzrůstající prvky nesouhlasu, což lze dokumentovat zvláště na zasedáních VR a fakult.

Dopis ÚV KSČ ze dne 19. července 1960 adresovaný organizacím KSČ na vysokých školách o nepřipustném úbytku posluchačů během studia se nezabýval věcnými příčinami, ale adoroval význam výchovy studentů jako příštích budovatelů komunismu v duchu zásad morálního kodexu, který přijal XXII. sjezd KSSS. Základní úkoly vědecké práce VŠB byly určeny Celozávodním výborem KSČ, celozávodní konferencí KSČ a vládním usnesením č. 929/1960, což potvrdilo zasedání VR VŠB z 3. července 1961. Zároveň byla součástí zápisu i poznámka o nežádoucí kritice na VŠB, označující daný způsob za byrokratismus a tuhou centralizaci.

K metodám řízení školy se vyjádřil kriticky i rektor B. Růžička ve zprávě přednesené na VR VŠB 10. října 1963 pod názvem *Hlavní směry činnosti VŠB v příštím období*. Změny v řízení VŠB se měly realizovat zvyšováním pravomoci jednotlivých fakult a zjednodušením administrativní činnosti. Pravidelnou součástí zasedání VR VŠB bylo řešení otázek

⁴⁴ Vzpomínky pamětníků – významných osobností univerzity, jsou natačeny Archivem VŠB-TUO ve spolupráci s Audiovizuálními službami VŠB-TUO v rámci dlouhodobého projektu, jehož cílem je zaznamenat výpověď o vývoji vědního oboru z pohledu jeho nositelů. Zároveň tyto výpovědi pomáhají rekonstruovat dějiny vysoké školy a pochopit, v jakých podmínkách pamětníci žili a jaké postupy používali, aby prosadili to, co sami považovali za nejdůležitější. Z pamětníků, kteří působili na VŠB již v šedesátých letech a pozitivně hodnotili období rektorského působení Bohuslava Růžičky, poskytli své vzpomínky profesoři František Havlíček, Longin Tomis z hutnické fakulty a Karel Müller, Petr Wyslych, Zdeněk Vašíček z hornicko-geologické fakulty.

⁴⁵ Petr KAŠING, *Karel Stýblo – profesor VŠB v Ostravě*. Příspěvek přednesen v rámci semináře z dějin hutní výroby v Národním technickém muzeu v Praze 10. listopadu 2011. Sborník v tisku.

výuky. I v této souvislosti fakulty prosazovaly, aby vysoká škola měla při rozhodování potřebné kompetence. Fakulty trvaly na pětiletém studiu a navrhovaly zavedení první a druhé státní zkoušky jako osvědčené metody kontroly studia. Zdůrazňovaly, že jen odborníci VŠB ve spolupráci s odborníky z praxe mohou náležitým způsobem posoudit nutný počet semestrů a obsah výuky. Jednalo se o reakci na reformy studia, které byly vysoké škole předkládány stranickými orgány v průběhu 50. let 20. století.⁴⁶

Jako sebevědomá akademická obec se VŠB prezentovala při projednávání svých připomínek v souvislosti s přípravou novelizace vysokoškolského zákona z roku 1966, ke kterým došlo v průběhu roku 1968 na VR a kolegiích v rámci VŠB i fakult. Požadovalo se, aby v zákoně byl náležitě zakotven význam akademické obce a akademických svobod, a to jmenovitě svobody bádání, projevu a shromažďování na akademické půdě. Požadovalo se, aby volby akademických funkcionářů byly výlučně záležitostí vysokých škol. Cílem byla skutečná autonomie vysokých škol, zrušení oborových i jiných rad. Zdůrazňovalo se nutné omezení nepřiměřené administrativní činnosti, která zatěžovala činnost vysoké školy. Připomínky obsahovaly také návrhy na znovuzavedení titulu doktor montánních věd (Dr. mont.), který udělovala VŠB v Příbrami od roku 1904. Zkušenosti VŠB z vývoje po únoru 1948 vyústily ve stanovisko, že je sice třeba souhlasit s účastí studentů na řízení školy, ovšem s vymezením oblastí, ve kterých budou moci spolurozhodovat. Studenti neměli rozhodovat ve volbách rektora a akademických funkcionářů, při jmenovacím řízení profesorů a docentů a v odborných otázkách tvorby učebních plánů.

Názory širšího spektra pracovníků VŠB byly obsaženy v dopise Závodního výboru ROH VŠB Ústřednímu výboru Svazu zaměstnanců školství v Praze z 19. dubna 1968. Pedagogové v něm vyjadřovali opodstatněný názor, že rozvíjející se demokratizace společnosti nekoresponduje s ustanoveními vysokoškolského zákona v oblasti voleb akademických funkcionářů. VŠB navrhovala, aby volby rektora a prorektorů se zúčastnili s právem hlasovacím všichni členové VR včetně zástupců společenských organizací a kvestora a řádní a mimořádní profesori a docenti dané vysoké školy. Voleb děkanů a proděkanů se měli mimo již jmenovaných činitelů účastnit i zástupci odborných asistentů a vědecko-výzkumných pracovníků. Zásadní změny se doporučovaly také v oblasti složení VR vysoké školy. Navrhovalo se, aby zástupci společenských organizací, kvestor a tajemník fakulty měli stejné hlasovací právo v řešení všech otázek jako ostatní členové VR.⁴⁷

Značnou výpovědní hodnotu mají materiály rehabilitační komise, která byla na VŠB zřízena 16. dubna 1968.⁴⁸ V rektorském oběžníku z 19. dubna 1968 byli zaměstnanci informováni o vzniku rehabilitační komise, jejímž úkolem mělo být prošetřování záležitostí politických perzekucí. Komisi zřídilo vedení VŠB, a to v souladu s pokyny ministerstva školství a po dohodě se stranickým orgánem. Vedení školy dbalo na to, aby do komise nebyli delegováni akademičtí funkcionáři a na rovnoměrné zastoupení fakult. Předsedou komise se stal Ludvík Hájovský, profesor oboru hornické stroje. Případy rehabilitace po linii stranické měla projednávat revizní komise Celozávodního výboru KSČ VŠB (dále

⁴⁶ Archiv VŠB-TUO, f. VŠB-TUO, rektorát, zápisy ze zasedání vědeckých rad a kolegií rektora v letech 1960–1969.

⁴⁷ Požadovalo se také upravit příslušná ustanovení rigorózního řádu. V případě VŠB se jednalo o přiznávání titulu doktora montánních věd. V závěru dopisu byla uvedena výzva adresovaná všem odborovým organizacím vysokých škol, aby vyjádřily svůj souhlas, respektive ho doplnily svými návrhy.

⁴⁸ Archiv VŠB-TUO, f. VŠB-TUO, rektorát, materiály k činnosti rehabilitační komise v letech 1968–1969.

jen CZV KŠC VŠB). Na jednotlivých fakultách byly děkany fakult zřízeny rehabilitační komise pro projednání záležitostí studentů.

Jeden z prvních případů politického vyloučení ze školy byl projednáván v souvislosti s osobností Petra Synka, který byl vyloučen na základě rozhodnutí AV NF VŠB ze dne 27. února 1948. Tato rehabilitace byla vyřizována Ústředním výborem Národní fronty, který se zabýval vyloučením z vysokých škol z doby od 20. února do 8. srpna 1948.⁴⁹

Časově poslední případ politického vyloučení z VŠB se týkal Vítězslava Vavřína, profesora oboru hornické elektrotechniky. K rozvázání jeho pracovního poměru s tříměsíční výpovědní lhůtou došlo dne 28. listopadu 1957 na základě zákona č. 66/1950 Sb. Znění § 19 odstavce c uvedeného zákona, který zněl „*vykazujete vlastní vinou nedostatečný pracovní výkon*“, se mohlo využít i v žádoucím politickém kontextu, což se stalo rovněž v tomto případě.⁵⁰ V průběhu rehabilitací v roce 1968 napsal V. Vavřín 5. května 1968 osobní dopis předsedovi rehabilitační komise VŠB L. Hájovskému, v němž zdůraznil, že čekal na tento den 10 let a označil svůj případ za monstrproces.⁵¹

Nejzávažnějším případem bylo projednávání rehabilitace A. E. Dobnera in memoriam, a to na základě písemné žádosti jeho manželky Anny Dobnerové, která rovněž uvedla, že VŠB postupovala vůči jejímu manželovi nespravedlivě: „*Mám za to, že se v kritické době rektorát VŠB nezachoval k manželovi nejlépe. Podle jeho kusého sdělení ve věznici byl některým lidem na škole příliš nepohodlný. Svědčí o tom i to, že byl zbaven svého místa už v září 1951, tedy čtyři měsíce před vynesením rozsudku... Dále bych ráda upozornila na to, že ještě před svým zatčením manžel odevzdal do Technicko-vědeckého nakladatelství v Praze rukopis práce *Vybrané kapitoly z mechaniky válcování*. Toto dílo vyšlo později pod cizím jménem.*“⁵²

Rehabilitační komise VŠB požádala o nahlédnutí do trestního spisu, jehož opis se nachází v archivních fondech VŠB-TUO, a získala kontakt na spoluvězně, písemně se vyjádřili spolupracovníci A. E. Dobnera a také tehdejší rektor Vladislav Mydlarčík. V této souvislosti je značně zářezující, že V. Mydlarčík se nevyjádřil ke své prověrce z 29. května 1951 na ústavu válcoven a lisů, jehož přednostou A. E. Dobner byl. V. Mydlarčík tehdy jednoznačně odsoudil A. E. Dobnera politicky jako neodborníka a obdivovatele západu a předal celou záležitost ministerstvu školství, věd a umění. V roce 1968 V. Mydlarčík již danou skutečnost neuvedl, pouze doporučil rehabilitaci. Rehabilitační komise vycházela ze závěru prezidia Nejvyššího soudu v Praze o zrušení rozsudku na A. E. Dobnera z roku 1964. Nebyl však vysloven rozsudek o vině či nevině. Rehabilitační komise konstatovala, že A. E. Dobner nepoškodil dobrou pověst školy a hodnotila jej jako významného odborníka. Samotné zatčení a následný politický proces byly posuzovány jako deformace 50. let 20. století. O dalším postupu v procesu soudní rehabilitace měla komise VŠB informovat manželku A. Dobnerovou.⁵³

⁴⁹ Tamtéž, Zpráva o činnosti rehabilitační komise VŠB v Ostravě od 18. 4. 1968 do 15. 11. 1969.

⁵⁰ Archiv VŠB-TUO, f. VŠB-TUO, rektorát, osobní spis V. Vavřína.

⁵¹ Tamtéž. Stojí za zamyšlení chápání mimořádného významu vlastní křivdy, kterou jmenovaný nadřazuje nad všechna příkoří, která zažil na VŠB a jež se týkala jiných. V této souvislosti se nabízí časové srovnání období nástupu V. Vavřína na VŠB v roce 1948. Důsledky politických prověrek AV NF a politických procesů v 50. letech 20. století musel bezprostředně vnímat. V. Vavřín si nepřipouštěl fakt, že jeho profesní vzestup na VŠB se v těchto letech odehrával. Byl pro něj důležitý rok 1957, který chápal jako životní předěl.

⁵² Archiv VŠB-TUO, f. Prof. Dr. mont. Ing. A. E. Dobner, dopis A. Dobnerové z 11. 6. 1956. Publikace A. E. Dobnera vyšla pod názvem *Vybrané kapitoly z mechaniky válcování* v roce 1952 bez uvedení jména jakéhokoliv autora.

⁵³ Teprve změna společenských poměrů po roce 1989 umožnila rodině A. E. Dobnera obrátit se znovu na

Se širokou publicitou se setkala projednávání žádosti o rehabilitaci Zdeňka Dubského, bývalého pracovníka katedry marxismu-leninismu, se kterým byl rozvázán pracovní poměr v roce 1957 na základě obvinění z revizionismu a prosazování specifické cesty k socialismu. Zdůrazňovalo se, že Z. Dubský již v letech 1956–1957 dospěl k názorům, které jsou teoretickým základem obrodného a demokratizačního procesu Československa. V případě Z. Dubského se jednalo o osobnost, která procházela zásadním názorovým vývojem, od krajního ztotožnění s marxismem-leninismem dospěl k jeho kritice.⁵⁴ Z. Dubský nastoupil v roce 1951 jako odborný asistent na nově vzniklou katedru marxismu-leninismu VŠB a stal se jejím prvním vedoucím.⁵⁵ V letech 1954 se stal vědeckým aspirantem katedry historického a dialektického materialismu Filozoficko-historické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, jeho školitelem byl Jiří Cvekl.⁵⁶ Od 1. září 1956 přešel na externí formu aspirantského studia a vrátil se na VŠB do Ostravy.

Katedra marxismu-leninismu organizovala v červnu 1956 ideologickou konferenci. Ve svém příspěvku rozvinul Z. Dubský myšlenku o přeměně diktatury proletariátu v širokou demokracii a odsoudil stalinské pojetí, které podle jeho názoru hrozilo vážným nebezpečím izolace dělnické třídy: „*Úloha dělnické třídy se může zvrátit v komandování a poručnickování ostatních společenských vrstev... Je tu dále možnost vzniku nového byrokratismu, možnost na vydělení jisté úzké vrstvy z řad dělnické třídy a její povýšení se nad celou společnost, ale i nad dělnickou třídu.*“⁵⁷ Z. Dubský kritizoval pojetí avantgardy, kdy se dělnická třída povyšuje na ideového a politického vůdce všeho lidu a osobuje si práva, která jí nepatří. Jako hlavní úkol vytýčil boj za postupnou, ale důslednou demokratizaci všech oblastí společenského života. Redaktor Nové svobody Otakar Káňa⁵⁸ v článku *Rozvíjet teorii vědeckého*

rehabilitační komisi Hutnické fakulty VŠB, která v dubnu 1990 vyslovila in memoriam plnou občanskou a profesní rehabilitaci A. E. Dobnera. Deklaratorním rozhodnutím Krajského soudu v Ostravě v říjnu 1990 byl rehabilitován v souladu s ustanovením § 2, zák. č. 119/1990 Sb.

⁵⁴ Archiv VŠB-TUO, f. VŠB-TUO, rektorát, osobní spis Z. Dubského: Z. Dubský (nar. 1921 v Ostravě) ve svých životopisech, které jsou součástí jeho kádrového materiálu, uváděl, že v letech 1945–1948 studoval filozofii a sociologii na Filozofické fakultě UK v Praze. Považoval za vhodné upozornit, že marxističtí profesori byli v dané době pouze výjimkami, a proto se rozhodl věnovat samostatnému studiu klasiků marxismu-leninismu. Studium absolvoval příslušnými zkouškami, ale doklad o státních závěrečných zkouškách a zpracování diplomové práce chybí. Jeho žádost o umožnění složení státní závěrečné zkoušky v rámci rehabilitace z 11. 2. 1969 je dokladem o absenci státní závěrečné zkoušky z období vysokoškolského studia. Z. Dubský si jako životní cíl vytýčil práci profesionálního stranického propagandisty. Aktivně se zúčastnil prosazování politiky KSČ v rámci vysokoškolského výboru KSČ a byl členem AV NF na FF UK. O jeho ztotožnění s politickou linií KSČ svědčí fakt, že v letech 1949–1951 byl politickým pracovníkem KV KSČ v Ostravě, odboru agitace a propagandy. Podle katalogu posluchačů, uložených v AUK, studoval skutečně od ZS 1945/46 do LS 1947/1948 (tedy 6 semestrů) na FF UK v Praze sociologii a filozofii.

⁵⁵ Katedra marxismu-leninismu je poprvé uvedena ve studijním programu v akademickém roce 1950/1951 v čele se Z. Dubským, odborným asistentem. Jako externí učitelé zde působili další zaměstnanci KV KSČ v Ostravě, odboru agitace a propagandy, Ladislav Gerloch a Jiří Kozel. Ve studijním roce 1949/1950 je zaznamenán v rámci předmětů všeobecného vzdělávání báňského inženýra lektorát společenské nauky, který zabezpečoval František Cimmer, školský referent KNV Ostrava. V letech 1945–1949 byl posluchačům přednášen přehled z předmětů dějepis, zeměpis a česká literatura. V této souvislosti nepostrádá zajímavosti, že na VŠB vyučoval českou literaturu spisovatel Vojtěch Martínek, absolvent české filozofické fakulty v Praze v letech 1908–1913.

⁵⁶ Jiří Cvekl (1919–1995) – český filozof a germanista. V roce 1956 se habilitoval na Filozoficko-historické fakultě UK, poté pracoval ve Filozofickém ústavu ČSAV. Byl výrazným představitelem tzv. obrodného procesu v 60. letech, v roce 1968 vyloučen z KSČ a převeden v roce 1970 do Encyklopedického ústavu ČSAV. Po odsouzení Charty 77 v roce 1977 se opět do Filozofického ústavu ČSAV mohl vrátit. Zajímavostí jistě je, že J. Cvekl studoval na FF UK v tomtéž období (1945–1949) jako Z. Dubský a o jeho nedokončeném vysokoškolském studiu mohl vědět.

⁵⁷ Ivan KUBÍČEK, *Revizionista*, Nová svoboda, 19. 9. 1968.

⁵⁸ Otakar Káňa (1931) – historik, absolvent Filozoficko-historické fakulty UK 1950–1955, redaktor Nové svobody (tiskový orgán KV KSČ v Ostravě) v letech 1955–1957. V letech 1960–1965 působil jako vědecký pracovník Ústavu KSČ v Praze, poté v letech 1965–1970 jako ředitel Slezského ústavu ČSAV v Opavě,

socialismu jen na základě studia a fakt označil teze Z. Dubského za nepodložené a tvrdil, že mají málo společného s opravdu tvůrčím rozvíjením marxismu-leninismu.⁵⁹ Neobvinil však přímo jejich autora z revizionismu. Na základě jednání stranické skupiny katedry marxismu-leninismu byl v listopadu 1956 dán podnět, aby věc Z. Dubského řešil vyšší stranický orgán. Vedoucí ideologického oddělení KV KSČ v Ostravě Evžen Místecký⁶⁰ svolal ideologickou besedu a krátce poté byl Z. Dubský zbaven možnosti učit, ale zůstal nadále členem katedry. Na schůzi stranické skupiny dne 5. února 1957, které se zúčastnil Jan Sedlák z Vysoké školy stranické v Praze, se případ znovu projednával. Ideologické oddělení KV KSČ v Ostravě navrholo řešení. Z. Dubský měl provést kritiku revizionistických názorů údajného nositele revizionismu na FHF UK Ladislava Tondla.⁶¹ Tuto nabídku však Z. Dubský odmítl, stejně jako provedení sebekritiky. Je charakteristické, že revizionistická stanoviska Z. Dubského byla dávána do souvislosti s mezinárodní situací a údajným ideovým cílem západu připravit v ČSR obdobu maďarských a polských událostí.⁶² Chování Z. Dubského vůči KSČ a jejím orgánům bylo označeno za nečestné. V květnu 1957 mu byla udělena důtka s výstrahou, k vyloučení z KSČ došlo v září 1957. O případ Z. Dubského se zajímal také vedoucí tajemník KV KSČ v Ostravě Drahomír Kolder⁶³ a tajemník ÚV KSČ Jiří Hendrych.⁶⁴

Se Z. Dubským byl rozvázán pracovní poměr k 30. září 1957, a to podle § 19 odst. C zák. č. 66/1950 Sb. s tím, že nevyhovuje podmínkám kladeným na učitele. V roce 1957 vyloučení ze strany zakládalo důvod k propuštění ze zaměstnání. V letech 1957–1968 pracoval jako dělník ve VŽKG v Ostravě-Vítkovicích. Externí vědecká aspirantura byla Z. Dubskému zrušena v prosinci 1958.

Rehabilitace Z. Dubského měla širokou odezvu v krajském tisku. Diskuzi zahájil článek Ivana Kubíčka zveřejněný v *Nové svobodě* 19. dubna 1968 s názvem *Revizionista?* a s charakteristickým podtitulem *Když má někdo pravdu... příliš brzo*. Komentář redaktora k názorům Z. Dubského uvádí: „*To nemluví Dubček v roce 1968, ale Dubský v červnu 1956.*“⁶⁵ Na tento článek reagovali ti, které I. Kubíček jmenoval v souvislosti s případem Z. Dubského.⁶⁶ Ještě v širším kontextu se lze seznámit s názory zúčastněných v článku

tamtéž v letech 1970–1973 jako vedoucí vědecký pracovník. Od roku 1973 pracoval na katedře dějepisu Pedagogické fakulty v Ostravě, od roku 1974 jako vedoucí katedry. V roce 1966 jmenován docentem v oboru nejnovější československé dějiny, 1987 profesorem v oboru obecné dějiny. V roce 1991 odešel do důchodu. Ostravská univerzita v Ostravě, Spisovna OU, personální spis O. Káni.

⁵⁹ Otakar KÁŇA, *Rozvíjet teorii vědeckého socialismu jen na základě studia a fakt*, Nová svoboda, 1. 7. 1956.

⁶⁰ V roce 1968 vedoucí Odboru školství a kultury KNV Ostrava.

⁶¹ Ladislav Tondl (1924) – vystudoval filozofii, sociologii, ekonomii a matematickou statistiku, 1949 PhDr. Ing., na Filozoficko-historické fakultě UK přednášel logiku, epistemologii a filozofii vědy. V polovině 50. let nespěl působit v humanitních oborech. Od konce 50. let 20. století pracoval v Ústavu teorie, informace a automatizace ČSAV. V roce 1968 byl jmenován řádným profesorem na FF UK. Založil Ústav pro teorii a metodologii vědy ČSAV. Normalizace ukončila jeho činnost na FF UK. Od roku 1990 stál v čele střediska pro vědu, technologii a společenská studia AV a opět přednášel na FF UK.

⁶² V případě Z. Dubského došlo k hlášení nesprávných názorů učitele na KV KSČ v Ostravě ze strany studentů. Při výuce aspirantů vysvětloval Z. Dubský, jak je nutno se na maďarské události dívat a jak jim rozumět. Reakcí některých studentů bylo přímé udání. Tuto skutečnost uvedl Z. Dubský ve své výpovědi před rehabilitační komisí VŠB 20. 5. 1968.

⁶³ Drahomír Kolder (1925–1972) byl v letech 1958–1962 vedoucím tajemníkem KV KSČ v Ostravě. V letech 1962–1968 byl členem politbyra, v letech 1966–1968 členem sekretariátu ÚV KSČ a zároveň tajemníkem ÚV KSČ.

⁶⁴ Jiří Hendrych byl v letech 1954–1968 tajemníkem ÚV KSČ a v letech 1965–1968 rovněž členem ideologické komise ÚV KSČ.

⁶⁵ Ivan KUBÍČEK, *Revizionista*, Nová svoboda, 19. 9. 1968.

⁶⁶ Ludmila Geierová, bývalá členka katedry marxismu-leninismu, v roce 1968 Vysoká škola politická ÚV KSČ, a Otakar Káňa, o němž výše.

Jiřího Blanického *Kacíř* zveřejněném v časopise Jiskra, týdeníku VŽKG, 17. dubna 1968, kde vyšlo také telefonické interview s J. Hendrychem a D. Kolderem. V květnu 1968 byl Z. Dubský rehabilitován ÚV KSČ a bylo mu vráceno členství v KSČ. Rehabilitační komise doporučila rektorovi B. Růžičkovi zrušení rozvázání pracovního poměru a Z. Dubský nastoupil znovu od 1. června 1968 na katedru sociologie a politických věd VŠB. K 2. lednu 1969 došlo k obnově aspirantury na školícím pracovišti katedry filozofie FF UK v Praze za vedení původního školitele J. Cvekla z Filozofického ústavu ČSAV. Činnost Z. Dubského na katedře sociologie a politických věd neměla dlouhého trvání. S účinností od 20. listopadu 1969 došlo ke zrušení pracoviště a v souvislosti s tím také k rozvázání pracovního poměru s jeho členy z důvodů „zrušení části organizace“.

Rehabilitační komise projednávala žádost o rehabilitaci V. Mydlarčíka, který zastával v letech 1951–1955 funkci rektora. Žádal rehabilitaci v souvislosti s jeho náhlým odvoláním z funkce rektora. Rehabilitační komise mu sdělila, že na ministerstvu školství se již nenacházejí doklady, které by objasňovaly jeho odvolání z akademické funkce a zároveň mu bylo vysvětleno, že akademičtí funkcionáři v dané době mohli být z funkcí odvoláváni, což se stalo i v jeho případě. Tato praxe se změnila od roku 1966 v souvislosti s novým vysokoškolským zákonem. Je charakteristické, že se v daném dokumentu V. Mydlarčík ani náznakem nezmínil o svém postupu v souvislosti s případem A. E. Dobnera a sám se cítil v pozici ukřivděného.

Celkem se v průběhu dubna 1968 až listopadu 1969 projednávaly žádosti o rehabilitaci třinácti pedagogů, třiceti dvou studentů a jednoho zaměstnance. Na základě srovnání personálních a kádrových spisů lze vyvodit, že počet zaměstnanců a pedagogů VŠB, vyloučených z politických důvodů, byl mnohem vyšší než počet těch, kteří se ucházeli o rehabilitaci.⁶⁷

Významným zdrojem informací k období let 1968–1969 jsou materiály Svazu vysokoškolského studentstva (dále SVS) Čech a Moravy, které Archivu VŠB-TUO předal v roce 2008 Aleš Bouda, funkcionář této organizace na VŠB.⁶⁸ Dokumentace představuje mimořádně cenný materiál, protože archiválie vztahující se k oblasti studentského hnutí na VŠB jsou torzovitěho charakteru. Dokumentace je zaměřena převážně na činnost SVS Čech a Moravy, VŠB v Ostravě, Pedagogické fakulty v Ostravě a Městského studentského centra v Ostravě, částečně též přesahuje do problematiky celostátní.

Ze spolkových materiálů lze dokumentovat širokou škálu názorů na tehdejší politickou situaci; uvádíme jen protichůdná vyjádření z ledna 1969. V seznamu rezolucí vyjadřujících solidaritu se studenty jsou mimo jiné podpisové archy zaměstnanců významných podniků severní Moravy, např. VŽKG, NHKG, Báňské strojírny, jednotlivé ostravské doly, Tatra Studénka, Třinecké železárny, Tatra Kopřivnice, Geologický průzkum Ostrava a jiné, kde převážná většina podpisů je z řad dělnických profesí dolů a hutí. Jako příklad autentického dokumentu uvádíme dopis z 22. ledna 1969, ve kterém pracovníci redakce *Nová Svoboda*

⁶⁷ Je zřejmé, že věková struktura vyloučených zaměstnanců a pedagogů tyto možnosti sice limitovala, ale převažující část vyloučených nevyužila možnosti požádat o rehabilitaci z jiných příčin. Stejný závěr platí i vzhledem k rehabilitacím studentů vyloučených z politických důvodů. Na hornicko-geologické fakultě požádalo o rehabilitaci sedmáct studentů, na fakultě hutnické osm studentů a na fakultě báňského strojírenství čtyři studenti. Je faktem, že pouze část z nich byla vyloučena z politických důvodů, zatímco někteří byli vyloučeni pro neprospěch. Na základě šetření rehabilitační komise VŠB začalo na škole opět studovat patnáct rehabilitovaných studentů. Jen určitá část se přihlásila v roce 1968, další vyloučení studenti využili této možnosti až v roce 1990. Ještě v roce 2010 vystavoval Archiv VŠB-TUO potvrzení k žádostem studentů vyloučených z politických důvodů, kdy se jednalo o jejich odškodnění podle nařízení vlády č. 122/2009 Sb.

⁶⁸ Archiv VŠB-TUO, f. Vysokoškolské spolky VŠB.

napsali: „... obdivujeme čin Jana Palacha, který nás ohromil svou statečností a čistým srdcem, a ujišťujeme Vás, že požadavky, za které s takovou tragickou krásou i odvahou manifestoval, jsou i našimi požadavky. Svobodu tisku jsme vždycky chápali jako duchovní statek celého národa, který jsme – pokud existoval – my, novináři, pouze spravovali. Chceme také, abyste věděli, že jsme solidární i s Vámi a že s obdivem i hrdostí sledujeme každý váš krok i čin.“⁶⁹

Na straně druhé dostali studenti také projevy otevřeného nesouhlasu. Anonym s podpisem „Skromní pracující pozorovatelé“ v lednu 1969 (bez přesnějšího uvedení data) vnímal stávající situaci z tzv. třídního hlediska: „Ukázali jste se jako nevděční studenti. Studujete na účet státu, tedy z hodnot vytvářený[ch] pracujícími a přitom svými ultimativními požadavky chtěli byste diktovat celému národu. Chtěli byste, aby se celá republika točila jen kolem vás. Pod rouškou demokracie a svobody chtěli byste zavést diktát, svůj diktát nepracujících povalečů, nad pracujícími. Jako vysokoškoláci dáváte si špatné vysvědčení o znalosti demokracie, když skupina z Vašeho středu ultimativně prosazuje své požadavky. Máme důvodné podezření, že špičky organizátorů studentských akcí vyvolávají u nás nepokoje na přání a za peníze zahraničních provokatérů reakce... I když se maskujete před lidem frázovitými hesly o demokracii, odhalili jste se jako nepřátelé socialismu a pracujícího lidu. Víme, s kým máme tu čest. Nezapomeneme!“⁷⁰

Nástup tzv. normalizace

Konec 60. let 20. století a následný nástup k období normalizace byl na VŠB spojen se změnou vedení vysoké školy. Rektora Bohuslava Růžičku nahradil ve funkci Oldřich Hajkr, profesor oboru matematiky a deskriptivní geometrie. V dané souvislosti je nutné zdůraznit, že B. Růžička a O. Hajkr dlouhodobě odborně spolupracovali. Od začátku 60. let 20. století zahájil paleontolog B. Růžička a spoluzakladatel paleobiometrie výzkum biometrických metod v paleontologii ve spolupráci s matematikem O. Hajkrem. Ve stejném období spolupracovali také jako akademičtí funkcionáři.⁷¹ Nabízí se otázka, jak se v dané době jejich dlouhodobá spolupráce v rámci veřejného mínění na VŠB posuzovala a zda se jejich úzký odborný kontakt nemohl do jisté míry interpretovat i jako možná názorová shoda v jiných oblastech. Z neúplné dokumentace k VR v 60. letech 20. století vyplývá, že O. Hajkr do značné míry zaujímal rezervovaná stanoviska. Nedá se přirozeně vyloučit, že se jednalo o formu taktizování. V průběhu roku 1969 došlo ke zhoršení zdravotního stavu B. Růžičky a bylo zřejmé, že nebude možné, aby z těchto závažných důvodů nadále zastával funkci rektora.⁷²

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ V letech 1960–1962, kdy stál O. Hajkr v čele Hornicko-geologické fakulty VŠB jako děkan, vykonával B. Růžička funkci proděkana pro vědecko-výzkumnou činnost. V letech 1963–1969 působil B. Růžička po dvě funkční období jako rektor VŠB a v roce 1965 byl O. Hajkr jmenován prorektorem pro politicko-výchovnou a pedagogickou činnost. V roce 1966 došlo k zvolení B. Růžičky rektorem podle nově přijatého vysokoškolského zákona, a to tajným hlasováním VR VŠB, které bylo potvrzeno prezidentem republiky.

⁷² Archiv VŠB-TUO, f. VŠB-TUO, rektorát, osobní spis B. Růžičky: na základě lékařské zprávy (bez uvedení data) je zřejmá závažnost onemocnění B. Růžičky. Jednalo se o vleklý zánět ledvin s následkem destrukce hrudních obratlů, který se vlivem prožívané stresové situace zhoršoval. Tuto skutečnost potvrdil jeho přímý spolupracovník Zdeněk Vašíček (vzpomínky natočeny Archivem VŠB-TUO a Audiovizuálními službami VŠB-TUO v roce 2010).

Zásadním dokumentem v oblasti normalizace vysokých škol byl dopis ministra školství Jaromíra Hrbka z 16. září 1969 adresovaný všem rektorům vysokých škol a děkanům fakult z celé republiky. Požadoval do 12. října 1969 dodání písemné zprávy s přehledem a zhodnocením nesprávných názorů, projevů a činů v průběhu období 1968–1969, jež se vyskytovaly v orgánech vysoké školy a fakulty, ve veřejných vystoupeních jednotlivých učitelů, v orgánech studentského hnutí a ve veřejných vystoupeních jednotlivých studentů. Jednalo se přímo o jmenné seznamy iniciátorů a organizátorů opozičních vystoupení proti politice KSČ, Národní fronty a vlády, stejně jako jmenné seznamy „věrných zastánců marxismu-leninismu a proletářského internacionalismu“ (daná formulace se brzy stala klišé).⁷³

V dopise ministru školství J. Hrbkovi ze dne 9. října 1969 podal B. Růžička stručný přehled akcí, kterých se osobně v letech 1968–1969 zúčastnil. Především se jednalo o VR VŠB z 1. dubna 1968 a 29. dubna 1968, na nichž byla prorektorovi O. Hajkrovi vyslovena nedůvěra a o změnu textu slibu absolventů s vypuštěním pasáže „věrnost Komunistické straně Československa“. Podal své hodnocení akcí z 21. srpna 1968, problematiky stávek studentů a jejich činností v souvislosti s úmrtím J. Palacha a J. Zajíce. B. Růžička své poznatky vyjádřil značně obecně, prakticky bez uvedení konkrétních jmen osob.⁷⁴

V dopise z 16. října 1969 požádal B. Růžička po projednání s KV KSČ v Ostravě ministra školství J. Hrbka z důvodů své nemoci o uvolnění z funkce rektora. Formou zdvořilého dopisu z listopadu 1969 vzal ministr školství oznámení na vědomí. Na mimořádném zasedání VR z 21. října 1969 oznámil B. Růžička své odstoupení z funkce rektora a seznámil zúčastněně s dopisem, který zaslal ministru školství. Zároveň přednesl návrh, aby O. Hajkr zastával funkci zastupujícího rektora. Přítomno bylo třicet členů VR, pět členů se omluvalo. Forma souhlasu hlasováním naznačovala faktické možnosti. Vědecká rada schválila O. Hajkra do funkce zastupujícího rektora.⁷⁵ Zasedání VR VŠB z 3. listopadu 1969 projednávalo volbu návrhové komise pro volby rektora a prorektorů dané vysoké školy.⁷⁶ Složení návrhové komise bylo předloženo na základě rozhodnutí CZV KSČ VŠB, která požádala VR školy, aby dané kandidátce byla vyslovena podpora. Ze zápisu je patrné, že návrh prošel bez námitek a komise byla schválena. Jednalo se o profesory, kteří požívali obecnou důvěru, včetně předsedy rehabilitační komise VŠB.⁷⁷ Zasedání VR VŠB z 10. listopadu 1969 seznámilo členy s prací návrhové komise, která spolupracovala s předsedou CZV KSČ VŠB Ladislavem Pastrňákem.⁷⁸ Je možné odůvodněně předpokládat, že rovněž složení

⁷³ Archiv VŠB-TUO, f. VŠB-TUO, rektorát, kádrový spis B. Růžičky.

⁷⁴ S jedinou výjimkou, a to u členů katedry společenských věd Milana Skřonta a Věry Řehákové, kteří podle jeho mínění nevhodně vystoupili při stávkách studentů. Na tomto místě je vhodné uvést, že se jednalo o pracovníky prakticky již zrušeného pracoviště. Účast pedagogů na pohřbu J. Palacha zdůvodnil tvrzením, že byli pověřeni pedagogickým dozorem nad studenty. Dopis B. Růžičky lze chápat jako způsob umožňující strategii přežití a vyrovnání s novými poměry na VŠB, ale zároveň je třeba vyzvednout jako vzorec jednání v tak vyjaté situaci samotný fakt, že nechtěl poškodit jiné.

⁷⁵ Je velmi pravděpodobné, že O. Hajkr příznivě ovlivnil možnosti obhajoby vědecké hodnosti DrSc. pedagogů Václava Štěpánského a Jeronýma Pražského. Vystoupil proti názoru děkana Fakulty strojní VŠB Svezozára Kepperta, který s obhajobami nesouhlasil. Tímto stanoviskem si O. Hajkr mohl získat sympatie členů VR VŠB.

⁷⁶ Volby akademických pracovníků již na VŠB neproběhly podle vysokoškolského zákona z roku 1966, ale řídily se pokyny Ministerstva školství ČSSR ze 4. 2. 1969 a 15. 9. 1969. Viz Pavel URBÁŠEK, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*, Olomouc 2008, s. 61.

⁷⁷ Členy návrhové komise byli profesoři Martin Vavro, Ludvík Hájovský, předsedou Josef Teindl. Situace byla již určena a jakýkoliv manévrovací prostor již neexistoval. Je signifikantní, že zastupující rektor O. Hajkr oznámil, že 7. 11. se v prvních přednáškách ve všech ročnících na VŠB vzpomene výročí VŘSR.

⁷⁸ Na základě srovnání prezenčních listin ze zasedání VR VŠB je zřejmé, že došlo již ke změnám v jejich složení.

akademických funkcionářů VŠB (rektora a prorektorů) bylo de facto předloženo VR VŠB stranickými orgány. Tento kontext naznačuje zápis, v němž se uvádí, že ke jmenovaným byla přednesena politická charakteristika, a to zvláště s ohledem na jejich vztah k událostem v letech 1968–1969.

Mimořádné zasedání VR VŠB z 24. listopadu 1969, na kterém bylo přítomno 30 členů, zvolilo akademické funkcionáře školy v čele s rektorem O. Hajkrem (získal 27 hlasů). Prezident republiky jmenoval O. Hajkra rektorem VŠB od 1. prosince 1969 na období tří let. V dopise z 28. prosince 1969 byl B. Růžička odvolán prezidentem republiky z funkce rektora VŠB s účinností od 1. listopadu 1969.

Členové VR VŠB volili pod vlivem závažné informace, neboť již věděli na základě usnesení předchozí VR VŠB o přípravě nového vysokoškolského zákona, jehož cílem bylo posílit funkci státu, neboť „*se ukázalo jako nevhodné přenést zodpovědnost na vysoké školy... Hlavním úkolem zákona je centralizace a formování kázně a odpovědnosti učitelů*“. Měl začít „*velký proces hodnocení úlohy vysokoškolského učitele*“; daným způsobem se vlastně již naznačovala následující politická linie, totiž hodnocení úlohy pedagoga v podobě politických prověrek.⁷⁹ Tímto způsobem byl zahájen tzv. normalizační proces.

V předkládané materiálové studii jsme se zabývali charakteristikou vývoje v období let 1945–1969 zejména v politickém kontextu, který charakterizuje společenskou atmosféru v Československu v daném období. Jsme si vědomi, že se nejedná o ucelený pohled na dějiny VŠB, který by přirozeně zahrnoval další aspekty její činnosti.

VŠB se vyvíjela v rámci celospolečenského kontextu, ale zároveň na ni působila určitá specifika ostravského regionu. Provázanost vysoké školy s průmyslem se nepochybně pozitivně odrazila v oblasti vědy a výzkumu a profesního uplatnění absolventů. Daná doba sice umožňovala rozsáhlý rozvoj oborů zastoupených na VŠB, ovšem na straně druhé vymezený v rámci direktiv daných stranickými orgány KSČ. Lze doložit, že VŠB se v četných případech musela řídit směrnicemi danými stranickými orgány a upravovat je na konkrétní podmínky.

V průběhu sledovaného období 1945–1969 působily na VŠB v Ostravě v podstatě tři generace pedagogů. Kontinuita s příbramským obdobím je dána jednak nejstarší generací profesorů, kteří pedagogicky a vědecky působili již na VŠB v Příbrami, a jednak studenty, kteří na VŠB v Příbrami studovali (v některých případech byli také asistenty) a po absolvování provozní praxe se stali profesory VŠB v Ostravě. Třetí generace budoucích vysokoškolských pedagogů vystudovala po roce 1945 a byla již ovlivněna odlišnými společenskými podmínkami. Je jistě otázkou, do jaké míry se vnitřně ztotožnila s politikou KSČ. Měla však nepochybně právo využít své schopnosti v daných podmínkách společenského vývoje.⁸⁰

VŠB nepochybně připravila své absolventy pro průmyslovou a technickou praxi, činnost ve výzkumných ústavech a vysokých školách. Vzpomínky absolventů zdůrazňují, že

Roman Šejnoha, který byl vůči O. Hajkrovi v otevřené opozici, odjel 26. 6. jako expert UNESCO do Mexico City na dva roky. Z pobytu se již nevrátil. K. Stýblo jako nestraník již nemohl být členem VR. Předseda CZV KSČ VŠB L. Pastrňák zemřel 6. 11. 1969.

⁷⁹ Archiv VŠB-TUO, f. VŠB-TUO, rektorát, zasedání VR ze dne 10. listopadu 1969.

⁸⁰ Ve studii věnované významu J. Heyrovského, která je součástí větší publikace I. Krause, se autor zamýšlí nad limity doby a morálkou vědců. Přijímá názor, že je třeba se ctí projít dějinnými zvraty, nepromarnit však při tom talent a vyměřený čas. S tímto názorem autoři plně souhlasí. Ivo KRAUS, *Dějiny evropských objevů a vynálezů. Od Homéra k Einsteinovi*, Praha 2001, s. 319.

každý si ve vlastní praxi ověřil hodnotu a rozsah vzdělání, které mu poskytla, a kvalitní profesní uplatnění doma i v zahraničí svědčí, že obstála se ctí. V celém sledovaném období působili na VŠB odborníci rozvíjející příslušné vědní obory, někdy s mezinárodním přehledem. V některých oborech se jednalo o disciplíny s celostátní působností a zároveň lze dokumentovat, že VŠB měla v zavedení jiných vědních oborů celostátní prioritu. Vědecko-výzkumných a pedagogických výsledků nebylo možné dosáhnout jen na základě technické invence a odborné erudice, bylo třeba i vlastní náklonnosti pro tuto činnost, kterou si přáli předat nastupující generaci. Z dějin věd a techniky rozvíjených na VŠB vyplývá, že zde působili převážně pedagogové, kteří se ztotožnili s životním názorem prvního cizince – držitele čestného doktorátu montánních věd na VŠB, Albertem Portevinem, významným francouzským metalografem, který při své volbě do Francouzské akademie věd v roce 1943 vyjádřil své krédo: „*Všechna moje činnost směřovala k dvěma disciplínám – k výzkumu a vyučování, které zatlačily do pozadí touhy po hmotné odměně, ovládání nebo moci, jež jsou silnější u jiných.*“⁸¹

JINDRA BIOLKOVÁ – PETR KAŠING

Die Entwicklung der Hochschule für Bergbau unter den Bedingungen der Region Ostrava (Ostrau) in den Jahren 1945–1969

ZUSAMMENFASSUNG

Ziel dieser Studie ist es, eine Charakteristik der Entwicklung der Bergbauhochschule (VŠB) in Ostrava (Ostrau) in dem Zeitraum von 1945–1969 zu geben, und zwar vor allem im politischen Kontext der damaligen gesellschaftlichen Entwicklung. Wir haben uns darauf beschränkt, lediglich einige Aspekte der Tätigkeit dieser Hochschule zu verfolgen. Heuristische Grundlage ist ursprüngliches amtliches Schriftmaterial. Ergänzt wurden die Archivquellen durch Erinnerungen von Zeitzeugen, die seit 1999 von Archivmitarbeitern aufgezeichnet wurden, insbesondere im Rahmen des Projektes oraler Geschichte, das vom Archiv der Bergbauhochschule - Technische Universität Ostrava (Ostrau) unter Mitwirkung ihrer Audiovisuellen Dienste seit 2010 realisiert wird.

Ein wesentliches, sich aus der Spezifik der Region Ostrava ergebendes Merkmal war die Verknüpfung der VŠB mit der technischen und industriellen Praxis, was sich unstrittig positiv bei der beruflichen Betätigung der Absolventen und bei der Zusammenarbeit in Wissenschaft und Forschung der Industriebetriebe und der VŠB widerspiegelte. Der Aufbau der Schwerindustrie in der Tschechoslowakei wurde in beträchtlichem Maße auf der Grundlage der sich an der VŠB entfaltenden wissenschaftlichen Disziplinen ermöglicht. Dies hatte zur Folge, dass die Parteiorgane der Lehre außerordentliche Aufmerksamkeit schenkten, was zugleich eine beträchtliche politische Beeinflussung bedeutete. Die in Übereinstimmung mit der gesamtgesellschaftlichen Entwicklung erfolgenden politischen Repressionen waren am stärksten im Laufe der ersten Hälfte der 1950er Jahre. In dieser Zeit waren drei Generationen von Pädagogen an der VŠB tätig, die eine Anknüpfung an die Přebramer VŠB garantierten. Zugleich stellte die dritte Pädagogengeneration Fachleute, die unter den neuen gesellschaftlichen Bedingungen nach 1945 studiert hatten. Die VŠB entwickelte einige Fachrichtungen mit gesamtstaatlichem Wirkungsbereich, und es lässt sich nachweisen, dass sie in anderen Disziplinen Pionierarbeit leistete. Außer Zweifel steht, dass sie ihre Absolventen für eine Tätigkeit in der industriellen und technischen Praxis, für die Forschung vor allem in Instituten des Ressorts sowie für die Hochschultätigkeit vorbereitete.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

⁸¹ Archiv města Ostravy, f. Teindl Josef, univ. prof. ing., DrSc., rukopisné poznámky J. Teindla vztahující se k osobnosti A. I. Glazunova.

PROMĚNY ROLE UNIVERZIT V SYSTÉMU VYSOKÝCH ŠKOL V 50. LETECH 20. STOLETÍ

PETR CAJTHAML

CHANGES IN THE ROLE OF UNIVERSITIES WITHIN THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION IN THE 1950S

This study focuses on changes in the role of universities within the system of tertiary education in the Czech Lands in the 1950s. During this period, universities lost their hitherto exclusive position in the area of basic research. Education of select experts, which until that time was the task of universities, was transferred to specialised academies. Universities were supposed to become elite institutions of tertiary education that would educate mainly scientists and other narrowly specialised experts. In Czechoslovakia, this conception proved to be unviable.

Key words: Universities – higher education – 1950s – university policy

Klasické a technické univerzity v českých zemích do poloviny 20. století vzdělávaly drtivou většinu vysokoškolsky vzdělaných odborníků. Do roku 1918 v českých zemích existovaly jen dvě vysoké školy mimo rámec tradičních univerzit a polytechnik – teologická fakulta v Olomouci a Vysoká škola báňská v Příbrami. Po I. světové válce vznikly další tři neuniverzitní vysoké školy – vysoké školy veterinární a zemědělská v Brně a pražská evangelická teologická fakulta.¹ Univerzity i v meziválečném období byly dominantním centrem základního výzkumu a terciárního vzdělávání, připravovaly lékaře, farmaceuty, právníky, učitele společenských a přírodovědných oborů pro střední školy a další odborníky v těchto oborech. Techniky, které v meziválečném období získaly většinu formálních rysů technických univerzit,² připravovaly většinu technické inteligence.

Překotný rozvoj a řada radikálních reforem ve vysokém školství, které proběhly zejména v prvním desetiletí po II. světové válce, tradiční pojetí univerzit a jejich dominantní roli ve vysokoškolském vzdělávání zpochybnily.

V této studii se pokusím přiblížit některé hlavní tendence ve vývoji československého vysokého školství v 50. letech, zejména se zřetelem na celkové postavení a roli univerzit. Budu sledovat zejména změny v systému terciárního vzdělávání a ztrátu dosavadní dominance univerzitního školství. Zaměřím se na funkčnost a životaschopnost reformovaných vysokých učení. Vedle sledování vývoje role univerzit v celém vysokoškolském systému

¹ Ke správnému vývoji vysokých škol po roce 1918 více např. Pavel MATES – Petr PRŮCHA – Jan SVATOŇ, *Vývoj organizace a řízení československých vysokých škol v letech 1918–1983*, Praha 1984.

² Ve vnitřní struktuře technických učení sice zůstaly zachovány tradiční odbory, ty však nesly většinu znaků univerzitních fakult včetně samostatných profesorských sborů, techniky jako celek pak řídily v meziválečném období akademické senáty.

přiblížím konkrétní dopady radikálních reforem na jednu z fakult Univerzity Karlovy. V závěru příspěvku se věnuji hledání nové koncepce československého univerzitního školství v druhé polovině padesátých let.

První roky po II. světové válce přinesly velký rozkvět univerzitního vysokého školství. Na univerzity se zapsaly ročníky studentů, jimž nebylo umožněno studovat v letech okupace, přístup k vysokoškolskému vzdělání ulehčilo zrušení zápisného a dalších poplatků za studium. Množství studentů Univerzity Karlovy se oproti meziválečnému průměru zdvojnásobilo. Rozšířil se počet univerzitních center, byla obnovena univerzita v Olomouci, v dalších městech vznikly pobočky fakult stávajících univerzit.³ Tento proces směřoval k decentralizaci vysokého školství, zatím však respektoval dosavadní strukturu univerzit, přestože již v období 1945–1948 vznikaly nové vysoké školy neuniverzitního typu. V roce 1945 tak vznikla Akademie múzických umění a Vysoká škola politická a sociální. V roce 1946 byla na vysokou školu přeměněna pražská Umělecko-průmyslová škola a v Brně byla založena Vysoká škola sociální. Diskutovaná reforma profesní přípravy učitelů byla řešena zřízením pedagogických fakult v rámci univerzit.

Vývoj po roce 1948 postavení univerzit radikálně proměnil. Vznikla řada nových vysokých škol neuniverzitního charakteru, které nabízely alternativu pro zájemce o vysokoškolské vzdělání poskytované univerzitami, příprava odborníků řady specializací byla z univerzit vyčleněna. Univerzity ztratily svoji dříve dominantní roli v základním výzkumu.

Soubor změn ve vysokém školství, který směřoval k jejich politickému ovládnutí, přinesl ztrátu jejich dosavadní autonomie, reflektoval však i řadu směrů evropského a světového vývoje. Pokračovala regionalizace a specializace vysokého školství, prohloubila se cesta k sociální otevřenosti a zmasovění vysokých škol, které bylo dobově nazýváno demokratické terciárního vzdělávání.⁴

Nová koncepce vysokého školství, tak jak se utvářela v letech 1950–1955, směřovala k menším, úžeji zaměřeným školám, které vzdělávaly své absolventy v jasněji vymezených specializacích než dosavadní univerzity a techniky. Vznikla řada nových vysokých škol, docházelo k reorganizacím a přesunům stávajících fakult. Kvantitativní nárůst českého vysokého školství se odehrával převážně mimo rovinu tradičních univerzit, které ztratily svůj rozhodující podíl ve velké části oborů vysokoškolského vzdělávání. Klasické a technické univerzity se po většinu padesátých let počtem svých studentů a absolventů zmenšovaly, v lepších případech stagnovaly. Tento proces byl z části přirozený, z vysokých škol odešli posluchači silných poválečných ročníků, tisíce dalších musely odejít v důsledku politických prověrek. Z velké části však byl způsoben změnami v systému vysokého školství.

Tato redukce postihla stejně tradiční i technické univerzity. Z ČVUT byla řada oborů vyčleněna do samostatných vysokých škol. Již v roce 1949 byla formálně osamostatněna plzeňská pobočka ČVUT, ze které vznikla Vysoká škola strojní a elektrotechnická.⁵ V roce 1952 se z ČVUT vyčlenila její zemědělská, chemická, dopravní a hospodářská fakulta,

³ V Plzni a Hradci Králové vznikly pobočky lékařské fakulty UK, své mimopražské pobočky měla i pedagogická fakulta UK a ČVUT.

⁴ Vývojem systému vysokého školství od poloviny 40. do konce 60. let se zabývá nová monografie Pavel URBÁŠEK – Jiří PULEC, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, Olomouc 2012. Publikace vyšla až po odevzdání této studie k redakčnímu zpracování.

⁵ Vládní nařízení ze dne 27. června 1950 o některých změnách v organizaci vysokých škol č. 81/1950 Sb.

kteře byly reorganizovány v samostatné vysoké školy.⁶ Brněnská technika byla v roce 1951 dokonce celá zrušena ve prospěch preferovaného rozvoje vojenského vysokého školství.⁷ Charakter vysokého školství proměnil také vznik řady samostatných vysokých škol v průmyslových centrech, který reagoval na dobový trend sepětí s praxí a průmyslem.

Dosavadní dominanci univerzit v oblasti studia společenských věd narušil již vznik Vysoké školy sociálních a politických věd, která se po roce 1948 přeměnila ve Vysokou školu politických a hospodářských věd. Ta svojí fakultou společenských věd konkurovala oborům vyučovaným na filozofických fakultách a obory na politicko-správní fakultě právnickým fakultám. Experiment s VŠPHV však nebyl úspěšný a v letech 1953–1954 byly obě fakulty postupně sloučeny s fakultami Univerzity Karlovy. Její hospodářská fakulta se stala základem nové Vysoké školy ekonomické.⁸

Rozsah a podoba univerzitního školství byly regulovány jednak pomocí přímých organizačních zásahů – zřizováním či rušením nových fakult a vysokých škol – a jednak pomocí tzv. směrných čísel – určením počtu studentů, kteří mohli být přijati na jednotlivé obory. Ta měla odpovídat společenské potřebě vysokoškolsky vzdělaných odborníků v konkrétních oborech.

Absolutně nejvíce poklesl počet doposud nejpočetnějších univerzitních studentů – právníků, kteří mezi válkami tvořili až polovinu všech posluchačů univerzity. Brněnská právnická fakulta byla přímo zrušena, pražská byla výrazně redukována. Počet jejich posluchačů výrazně poklesl v důsledku studijních prověrek, v jejichž důsledku opustilo fakultu 40 % posluchačů. Nový režim potřeboval daleko méně absolventů práv a směrná čísla pro právnickou fakultu byla stanovována daleko nižší, než byl počet posluchačů práv před rokem 1948. Zájem o studium práv radikálně poklesl, ani redukována směrná čísla se nedařilo naplnovat, a tak v 50. letech docházelo k jevu z dnešního hlediska těžko uvěřitelnému – k přesvědčování nadbytečných uchazečů o studium technických oborů ke studiu „neperspektivních“ práv.⁹

Průměrný počet řádných studentů pražské právnické fakulty (která byla jedinou v českých zemích) kolísal v padesátých letech mezi 400 až 500 posluchači, činil tak zhruba desetinu meziválečného počtu právníků na Univerzitě Karlově. Celkový počet studujících práv však zvyšovalo množství studujících při zaměstnání, kterých bylo většinou dvakrát více než denních studentů.¹⁰

Nejpočetnějšími studenty univerzit se stali posluchači lékařství, po většinu padesátých let tvořili polovinu až dvě třetiny všech řádných denních posluchačů Univerzity Karlovy.¹¹ Postavení lékařských oborů v rámci univerzity se tak stalo specifickým. Lékařské fakulty, jejichž počet se v průběhu 50. let zvýšil postupně na pět, tvořily autonomní sekci univerzity, v první polovině padesátých let probíhala odborná a politická debata o jejich možném vyčlenění do samostatné Lékařské akademie, tak jak k tomu došlo v SSSR a některých dalších zemích sovětského bloku. Úvahy o vyčlenění lékařského studia z univerzit souvisely s novou definicí profilu absolventa univerzit. Nová struktura vysokoškolského vzdělávacího

⁶ P. MATES – P. PRŮCHA – J. SVATOŇ, *Vývoj organizace*, s. 74–75.

⁷ Vládní nařízení č. 80/1951 Sb. Z části brněnské techniky byla zřízena Vysoká škola stavitelská, většina jejích budov a vybavení byla předána ministerstvu obrany pro potřeby vojenského vysokého školství.

⁸ O VŠPS a VŠPHV více Markéta DEVÁTÁ – Doubravka OLŠÁKOVÁ, *Vysoká škola politických a hospodářských věd (1945–1953). Počátky marxistického vysokého školství*, in: Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948, Praha 2010, s. 159–212.

⁹ Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), f. Rektorát UK, nezpracováno, výroční zprávy o činnosti UK 1952–1958.

¹⁰ Jan HAVRÁNEK – Zdeněk POUŠTA (red.), *Dějiny Univerzity Karlovy IV, 1918–1990*, Praha 1998, s. 595–632.

¹¹ Z celkem cca 6500–7500 řádných posluchačů UK v padesátých letech bylo mediků 3500–4500. Tamtéž.

systému, která se prosazovala v první polovině padesátých let v zemích sovětského bloku, nově definovala poslání univerzit. Měly se soustředit na přípravu vědců a dalších odborníků přímo se podílejících na rozvoji svých oborů. Odborníci, kteří se po absolutoriu zaměřili jen na výkon svého povolání, měli studovat na specializovaných vysokých školách, tzv. profesní vzdělávání tak mělo být odděleno od odborné vědecké přípravy. V některých sousedních zemích byly ze stávajících univerzit vyčleněny samostatné lékařské, pedagogické a právnické akademie a případně další specializované vysoké školy.¹²

V Československu bylo z univerzit vyčleněno jen vzdělávání učitelů, v roce 1953 byly pedagogické fakulty všech československých univerzit zrušeny a namísto nich byly zřízeny Vysoké školy pedagogické a Vyšší pedagogické školy.¹³ Příprava učitelů pro střední školy (a jako středoškolská profesora působila drtivá většina dosavadních absolventů filozofických a přírodovědeckých fakult) byla přenesena na nově zřízené Vysoké školy pedagogické (základem té pražské se stala dosavadní Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy).

Ve stejné době (ve školním roce 1952/1953) došlo k celkové reorganizaci struktury pražské a částečně i bratislavské univerzity. Dosavadní Filozofická fakulta Univerzity Karlovy byla rozdělena na filozoficko-historickou a filologickou, dosavadní přírodovědecká postupně na matematicko-fyzikální, biologickou a geologicko-geografickou. K novým součástem UK přibýly také nové medicínské fakulty vzniklé rozdělením původně jediné lékařské fakulty. Univerzita Karlova tak zdánlivě expandovala a zdvojnásobila počet svých fakult. Na celkové velikosti univerzity se to však neodrazilo, počtem svých studentů a absolventů spíše stagnovala. Dominance lékařských fakult se ještě zvýšila, počet studentů ostatních fakult se dále snižoval.

Reorganizované filozofické a přírodovědecké fakulty se měly zaměřit „převážně na výchovu odborných vědeckých pracovníků, kteří budou umístěni jako vědečtí a odborní pracovníci ve vědeckých ústavech, odborných institucích a na vysokých školách“.¹⁴ Dosavadní hlavní pedagogické poslání obou fakult – příprava středoškolských profesorů – měla zůstat jen doplňkovým programem pro ty studenty, u nichž se v průběhu studia ukázalo, že nemají nadání k vědecké práci, na většině přírodovědeckých fakult ustala příprava učitelů zcela.

Pro olomouckou Univerzitu Palackého měla reforma učitelského studia ještě radikálnější dopad; tamní filozofická fakulta se jako celek stala základem nové Vysoké školy pedagogické, jedinou součástí Univerzity Palackého tak zůstala místní lékařská fakulta.¹⁵

V Praze reforma učitelského studia zredukovala počet posluchačů kdysi stěžejních fakult. Ve stejné době byla zřízena Vysoká škola ruského jazyka a literatury, která nové Filologické fakultě UK odebrala velkou část slavitů.¹⁶

¹² Lékařské akademie vznikly v SSSR, NDR a Polsku, v Polsku byly na přelomu 40. a 50. let z některých univerzit vyčleněny také fakulty připravující právníky, farmaceuty a zvěrolékaře. Walter RÜEGG (Hg.), *Geschichte der Universität in Europa*, IV, *Vom Zweiten Weltkrieg bis zum Ende des 20. Jahrhunderts*, München 2010, s. 50–54; Piotr HÜBNER, *Politika naukowa w Polsce w latach 1944–1953. Geneze systemu*, Warszawa 1992.

¹³ Vládní nařízení ze dne 21. července 1953 o vyšších pedagogických školách a vysokých školách pedagogických č. 66/1953 Sb. Více o vývoji vzdělávání učitelů a pedagogických škol např.: Chruoš VORLÍČEK, *Pedagogická fakulta UK ve vývoji učitelského vzdělání v Československu*, Praha 1991; Věra MIŠURCOVÁ – Růžena VÁŇOVÁ, *Dějiny školství v Československu 1945–1975*, Praha 1982.

¹⁴ AUK, f. Úřední tisky Univerzity Karlovy, Seznam přednášek na filosoficko-historické fakultě UK v studijním roce 1954–1955, s. 11.

¹⁵ Více o vývoji olomoucké Univerzity Palackého v padesátých letech Pavel URBÁŠEK – Jiří PULEC, *Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1960*, Olomouc 2003.

¹⁶ Vysoká škola ruského jazyka a literatury zahájila činnost k 1. září 1953, byla zřízena podle vládního nařízení č. 63/1953 Sb. ze 4. listopadu 1952.

Pět nových reorganizovaných pražských fakult se mělo zaměřit na přípravu budoucích vědců a odborníků pro potřeby veřejné správy, kultury a rozvíjejícího se průmyslu. Většinu oborů bylo možné studovat jen jednooborově, příprava absolventů nezatížených jako dosud druhým oborem měla být důkladnější.¹⁷

Optimistické plány z první poloviny padesátých let předvíдалy potřebu stovek vědců a dalších odborníků. Uplatnění měli najít v budovaných vědeckých ústavech Československé akademie věd, průmyslovém výzkumu, případně měli nahradit politicky nevyhovující odborníky ve veřejné správě. Podle představ části vysokoškolských učitelů, kteří se na reformě v první polovině 50. let podíleli, se přírodovědecké a filozofické fakulty měly stát (pokud se týká kvality výuky a budoucího uplatnění absolventů) elitními školami, které by se vedle přípravy redukovaného počtu klasických denních studentů orientovaly na vzdělávání lidí z praxe (dálkových studentů) a především na přípravu vědeckého dorostu v postgraduálním (aspirantském) studiu. Absolventi postgraduálního studia měli nalézt uplatnění ve vědeckých ústavech a měli doplňovat učitelské kádry ostatních (i neuniverzitních) vysokých škol.¹⁸ Soustředění se na přípravu těchto specializovaných odborníků bylo doprovázeno částečně úspěšným voláním po znovuposílení vědeckého charakteru univerzit. V polovině padesátých let tak byly jako jistá nadstavba nových pedagogicky orientovaných kateder znovu zřizovány vědecké ústavy a začal být opět kladen důraz na vědeckou práci vysokoškolských učitelů.¹⁹ Absolventi „klasického“ pětiletého studia přírodovědeckých fakult, kteří nepokračovali ve studiu vědecké aspirantury, měli nacházet uplatnění v aplikovaném (průmyslovém) výzkumu, v důležitých místech v průmyslu a na odborných místech státní správy. Absolventi obou společenskovědních fakult měli nacházet uplatnění ve státní správě, v kulturní sféře a dobově řečeno v „osvětově politické praxi“.

Optimismus plánů se však nepotvrdil v praxi. Již při umístování absolventů ročníku 1953/1954 se ukázalo, že po nových „nepedagogických odbornících“ není poptávka.²⁰ Plány na rozvoj řady oborů se ukázaly jako předimenzované. Řadu míst, které měli obsadit absolventi univerzit, zaplnili lidé bez příslušného vzdělání, na svých místech zůstávali a v případě potřeby si kvalifikaci doplňovali formou dálkového studia. V padesátých letech tak byly vyškoleny desítky odborníků v oborech, v nichž nemohli nalézt uplatnění.

Důsledkem bylo další snižování směrných čísel přijímaných studentů a celkový pokles počtu univerzitních studentů. Z rozdělených fakult se jako jediná rozvíjela matematicko-fyzikální fakulta (připravující i chemiky), počet jejích absolventů i přijímaných stoupal a nestačil poptávce. Ostatní fakulty stagnovaly, počet studentů se zmenšil postupně hluboko pod polovinu meziválečného stavu, počet přijímaných do I. ročníku klesal geometrickou

¹⁷ AUK, f. Úřední tisky Univerzity Karlovy, seznamy přednášek z let 1953–1956. Národní archiv (dále NA), f. Komunistická strana Československa – Ústřední výbor (KSČ – ÚV), Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ 1945–1955, a. j. 234, Zápisy z porad odboru vysokých škol 1953–1955.

¹⁸ NA, f. KSČ – ÚV, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ 1945–1955, a. j. 234, Zápisy z porad odboru vysokých škol 1953–1955. Miroslav KATĚTOV, *Úkoly Karlovy university ve světle prosincového zasedání ÚV KSČ*, in: Vysoká škola, r. 1954, s. 57–71 (referát přednesený na zasedání rozšířené vysokoškolské rady Univerzity Karlovy 25. ledna 1954).

¹⁹ Směrnice umožňující znovu zřizování vědeckých ústavů vysokých škol byla vydána výnosem Ministerstva školství čj. 61.629/55-C-U/4 z 9. 9. 1955, P. MATES – P. PRŮCHA – J. SVATOŇ, *Vývoj organizace*, s. 71.

²⁰ NA, f. KSČ – ÚV, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ 1945–1955, a. j. 234, Zápisy z porad odboru vysokých škol 1953–1955. Ještě na jaře roku 1955 nebyli rozmístěni všichni absolventi FF a FHF UK, nejtěžší byla situace mezi absolventy studia sinologie, z několika desítek absolventů našli odpovídající zaměstnání jen jednotlivci.

řadou a fakulty se (pokud se týče studentů) vylidňovaly. Počet postgraduálních studentů nerostl podle očekávání z první poloviny padesátých let, zůstávalo spíše při jednotlivcích, jejichž příprava se nemohla stát stěžejní náplní pedagogické role univerzit.²¹

V druhé polovině 50. let bylo zřejmé, že nový koncept odborného a neučitelského univerzitního školství je neúspěšný a neživotaschopný. V některých případech dokonce ohrožoval samu existenci kdysi klíčových oborů na univerzitách. V souvislosti s plánovaným normováním práce vysokoškolských pedagogů se ukazovalo, že většina oborů nesplňuje podmínku minimálního počtu studentů připadajících na jednoho pedagoga a některé obory nemají studenty dokonce žádné. V roce 1957 proto začala být připravována další reorganizace sítě vysokých škol, již předcházela průzkum stávajícího stavu, který se ukázal být jako nevyhovující.

Ilustrací může být příklad nejmenší přírodovědné fakulty UK – geologicko-geografické. Ta vznikla stejně jako další rozdělené fakulty v roce 1953 s úkolem vychovávat úzce specializované odborníky pro plánovaný rozvoj geografických věd a geologický výzkum a praxi. V polovině padesátých let přijímala necelou stovku studentů do prvních ročníků, většinu tvořili posluchači geologické specializace, kteří v souvislosti s dobovou strategií surovinové soběstačnosti měli nalézt uplatnění v rozvíjejícím se geologickém průzkumu. V roce 1957 byla zkoumána skutečná potřeba absolventů odborného geologického a geografického studia. V konceptu zprávy pro ministerstvo školství byl celkový počet potřebných odborných geografů vyjádřen původně číslem 0, později byl rukou opraven na 1–2 ročně. Geologů bylo potřeba v celém státě ročně mezi 13–15, a to za situace, kdy celkem čtyři fakulty (geologicko-geografická fakulta univerzit v Praze a Bratislavě, geologická fakulta Vysoké školy báňské v Ostravě a přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity v Brně) produkovaly ročně několik set absolventů.²² Od roku 1957 bylo proto zastaveno přijímání posluchačů geologické specializace na GGF UK a geografové byli přijímáni jen na původně doplňkové učitelské studium. Při přijímacím řízení v roce 1958 přijala fakulta jen 11 posluchačů, celkový počet posluchačů ve všech pěti ročnících poklesl ke dvěma stovkám.²³ V několika málo letech hrozilo, že škola zůstane zcela bez studentů a fakulta bude fakticky zlikvidována. Obdobná byla situace na Biologické fakultě UK a na většině kdysi velkých společenskovědních oborů. Samotná geologicko-geografická fakulta vypracovala alternativní návrhy odůvodnění své existence, které argumentovaly významem fakultních pracovišť pro vědu, jejím zapojením do základního výzkumu a orientaci fakulty na doškolování praktikujících geologů či plánovaným rozvojem „zakázkového“ vzdělávání studentů ze zahraničí. Na vzdělávání domácích zájemců o vysokoškolské vzdělání ve svých oborech však de facto rezignovala.²⁴

Model decentralizovaného a úzce specializovaného vysokého školství se v oblasti tradičních univerzit ukázal jako nefunkční a ohrožující jejich samotnou podstatu jako center vysokoškolského studia. Plány na reformu sítě vysokých škol z let 1957–1958 vypracované na základě materiálů komise vedené profesorem Matematicko-fyzikální fakulty UK

²¹ NA, f. Úřad předsednictva vlády – tajná spisovna, karta 1603, Sít' vysokých škol, materiál „Vysoké školy univerzitní“ 1958 (dílní zpráva komise vedené prof. Ladislavem Zachovalem).

²² Tamtéž, zpráva o geologických oborech.

²³ AUK, f. Rektorát UK, nezpracováno, výroční zprávy Univerzity Karlovy za r. 1957, 1958.

²⁴ AUK, f. Rektorát UK, nezpracováno, sp. zn. A, 1958, Připomínky geologicko-geografické fakulty UK k návrhu úpravy sítě vysokých škol, 17. 11. 1958.

Ladislavem Zachovalem (pro oblast technických VŠ byla komise jiná) hledaly proto především cestu k zajištění životaschopnosti univerzit jako center vysokoškolské vzdělanosti.²⁵

Nový koncept univerzitních vysokých škol měl být odlišný od modelu preferovaného pro technické vysoké školy, kde zůstal zachován model úzké specializace a sepětí s praxí. Podmínky pro další rozvoj univerzit shrnuli autoři reformy do následujících slov: „*pro rozvoj vysokých škol univerzitních je nutné zachovávat celistvost a přiměřenou velikost těchto škol jako organických celků fakult lékařských, přírodovědných a duchovnědných. Organizační úplnost a vědní komplexnost je u univerzit mnohem důležitější než u vysokých škol technických a je třeba, aby jí bylo v budoucnu ještě mnohem více využíváno než dosud.*“²⁶ Komise zkoumala systémy vysokého školství v Sovětském svazu a v dalších vybraných zemích sovětského bloku, v úvahu však brala i inspirace vysokoškolským systémem menších zemí západní Evropy.²⁷

Vedle diskutovaného sloučení malých univerzitních fakult bylo jako prostředek pro nutné zvětšení univerzit zvoleno opětovné přenesení přípravy učitelů středních škol na univerzity. Vysoké školy pedagogické působící v univerzitních centrech byly podle modelu vyzkoušeného v Olomouci²⁸ sloučeny s univerzitami, čímž byly podstatně zvětšeny stávající přírodovědecké a filozofické fakulty. Zároveň byla v Praze zrušena Vysoká škola ruského jazyka. Původní koncept počítal s rozšířením sítě univerzitních center o Plzeň, Ostravu a Košice, nové regionální třífakultní univerzity měly podle vzoru olomoucké Univerzity Palackého zajišťovat přípravu lékařů, učitelů pro střední školy a odborníků vybraných společensko-přírodovědných specializací.²⁹ Univerzity se tak měly stát opět dominantními institucemi netechnického vysokého školství. Tento maximalistický koncept nebyl naplněn, byla vytvořena jen nová košická univerzita.³⁰

Úprava sítě vysokých škol, která proběhla v roce 1959, tak pro univerzity znamenala především „pedagogizaci“ jejich přírodovědeckých a filozofických fakult. Budoucí učitelé se stali opět nejpočetnějšími studenty obou fakult, odborné studium probíhalo zároveň s jejich pedagogickou přípravou. Tato změna probíhala zároveň s celkovou reformou vzdělávání učitelů a změnou sítě škol, které je připravovaly.³¹

Usnesení ÚV KSČ o těsném spojení školy se životem a dalším rozvoji výchovy a vzdělávání v ČSR,³² které poměrně rozsáhlou reformu vzdělávacího systému politicky uvádělo a zaštiťovalo, argumentovalo sovětskou inspirací a ideologickými důvody zaváděných změn. Projev tajemníka ÚV KSČ Jiřího Hendrycha, který návrh usnesení představil, argumentoval nutností úzkých vztahů školství a výrobních podniků a důrazem na praktickou stránku

²⁵ NA, f. Úřad předsednictva vlády – tajná spisovna, karton 1603, Síť vysokých škol, materiál „Vysoké školy univerzitní“ 1958.

²⁶ Tamtéž, zpráva komise prof. L. Zachovala, 1958, bližze nedatováno.

²⁷ Tamtéž, zkoumána byla struktura vysokých škol v Nizozemsku a ve Švýcarsku.

²⁸ K 1. prosinci 1957 byl vytvořen společný rektorský úřad Univerzity Palackého a Vysoké školy pedagogické v Olomouci, k 1. září 1958 byly obě školy formálně sloučeny. P. URBAŠEK – J. PULEC, *Kapitoly*, s. 179.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Vládní nařízení č. 58/1959 Sb. z 12. srpna 1959 o změnách v organizaci vysokých škol. Tímto vládním nařízením byly sloučeny dosavadní rozdělené humanitní a přírodovědecké fakulty pražské a bratislavské univerzity a byla vytvořena univerzita v Košicích, část jejich pracovišť sídlila v Prešově.

³¹ Pro přípravu učitelů základních škol byly namísto dosavadních pedagogických škol a vyšších pedagogických škol zřízeny pedagogické instituty. Dosavadní vysoké školy pedagogické byly zrušeny (respektive začleněny do univerzitních fakult a pedagogických institutů).

³² NA, f. KSČ – ÚV, politické byro 1954–1962, sv. 213, a. j. 290, bod 1, Usnesení o těsném spojení školy se životem a dalším rozvoji výchovy a vzdělávání v ČSR, 14. 4. 1959.

vzdělávání. Pro technické vysoké školy byla preferována úzká spolupráce s průmyslovými podniky a důraz na aplikovaný výzkum. Pro univerzity usnesení přineslo především výše zmíněný návrat vzdělávání učitelů středních škol. Důraz na „spojení školy s praxí“ se v životě univerzit projevil zejména zavedením povinné výrobní praxe studentů (v některých případech i asistentů). Ta měla na rozdíl od technických vysokých škol probíhat zásadně mimo oblast budoucího profesního působení univerzitně vzdělaných odborníků. Výrobní praxe (navrhovala se v šesti až dvanáctiměsíční délce) měla dát univerzitním studentům zkušenost s manuální prací a prohloubit jejich vztah k dělnické třídě. Reálně měl tento pokus přínos spíše opačný. Byl vnímán jako komplikace průběhu studia a příznak nedůvěry vůči budoucím intelektuálům. Pro univerzity jako celek však reforma znamenala do značné míry opuštění myšlenky malých „elitních“ vysokých škol a návrat k předchozí tradici obecných vysokých učen. Opětovné sloučení fakult a návrat přípravy učitelů na univerzity ukončil období hledání nových koncepcí a přinesl stabilizaci tohoto sektoru vysokého školství. Počet studentů všech univerzit rychle rostl a na počátku šedesátých let na většině fakult Univerzity Karlovy překonal předválečný stav.

Experimenty padesátých let znamenaly hluboký zásah do postavení univerzit. Částečně kopirovaly sovětské předlohy, reagovaly na změny, které probíhaly i v dalších zemích, částečně však vycházely i z domácích iniciativ. Priorita vzdělávání úzce specializovaných expertů měla univerzitní školství povznést na novou úroveň a oprostít je od zátěže přípravy masy středoškolských profesorů. Tento pokus o radikální změnu se však v československých podmínkách ukázal jako neúspěšný, jeho realizace ohrožovala univerzální charakter obecných vysokých učen. V druhé polovině padesátých let byla tato slepá cesta opuštěna.³³

PETR CAJTHAML

Veränderungen der Rolle der Universitäten im Hochschulsystem der 1950er Jahre

ZUSAMMENFASSUNG

Die Universitäten bildeten traditionellerweise den Kern im tertiären Bildungssystem in den böhmischen Ländern. Nach dem zweiten Weltkrieg unterlag ihre Bedeutung im Hochschulsystem jedoch zahlreichen Veränderungen. Unmittelbar nach Kriegsende machten die tschechischen Universitäten eine stürmische Entwicklung durch. Die Karlsuniversität Prag war eine Zeitlang eine ausgesprochene Massenschule mit nahezu zwanzigtausend Hören, eine dritte Universität entstand in Olomouc (Olmütz), und über die Einrichtung weiterer Universitäten wurde diskutiert. Die traditionellen technischen Lehranstalten in Prag und Brünn, die bereits vor dem Krieg alle Merkmale einer technischen Universität trugen, näherten sich nach 1945 auch in ihrer inneren Struktur der Gestalt traditioneller Universitäten. Die radikalen Veränderungen im Hochschulsystem nach dem Februar 1948 betrafen die Stellung der Universitäten. Vorliegender Beitrag befasst sich mit der Schwächung der dominanten Rolle der tschechischen Universitäten im tschechischen Hochschulsystem. Er thematisiert die Suche nach einer neuen Rolle der Universitäten, die Veränderungen ihrer Stellung im Rahmen des Hochschulbildungssystems, die aus dem Universitätsmilieu hervorgegangenen Tendenzen sowie die Veränderungen der gesellschaftlichen (politischen) „Aufträge“.

³³ Tato studie vychází z Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově P21: *Dějiny univerzitní vědy a vzdělanosti*.

Bereits nach 1945 entstanden zahlreiche spezialisierte Hochschulen, die außerhalb des traditionellen Universitätsverbandes standen, nach 1948 erfolgte eine weitere Gründungswelle, zahlreiche neue Schulen entstanden durch Ausgliederung aus den traditionellen und technischen Universitäten. Ihr Anteil am Gesamtausmaß des Hochschulsystems sank. Durch die Schaffung außeruniversitärer Forschungsinstitute und dann der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften wurden die Universitäten um ihre dominante Rolle auf dem Gebiet der wissenschaftlichen Grundlagenforschung gebracht. Die Universitäten waren keine Institution mehr, die den Hauptanteil bei der Vorbereitung von Fachleuten mit Hochschulbildung hatten, denn immer mehr Hörer studierten an spezialisierten eigenständigen Hochschulen, die mehr oder weniger mit der Praxis verbunden waren. Spürbar sank die Zahl der Studenten, die sich auf einen Beruf vorbereiteten, welcher eine traditionelle Universitätsausbildung erforderte; so wurde beispielsweise aus der juristischen Fakultät der Karlsuniversität, deren Hörer in der Zwischenkriegszeit mehr als die Hälfte aller Universitätsstudenten ausmachten, eine relativ kleine Lehreinrichtung mit nur wenig hundert Hörern. Ganz ähnlich erging es der reorganisierten philosophischen und naturwissenschaftlichen Fakultät, die für eine bestimmte Zeit der Aufgabe enthoben waren, Mittelschullehrer auszubilden. Die Mehrheit der Universitätshörer machten erneut Studenten der medizinischen Fakultäten aus, wobei man Vorschläge ihrer Ausgliederung in selbstständige Ärzteakademien diskutierte. Ende der 1950er Jahre kam es zu einer teilweisen Rehabilitierung des Universitätskonzepts im System des Hochschulwesens, die Hörerzahl stieg und abermals begann man, Fachleute mit Hochschulbildung in Fächern heranzuziehen, aus deren Rahmen sie in der ersten Hälfte der 1950er Jahre ausgegliedert worden waren.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Materiály

ESEJ SIRA HECTORA HETHERINGTONA O UNIVERZITNÍ AUTONOMII

IVANA ČORNEJOVÁ

SIR HECTOR HETHERINGTON'S ESSAY ON UNIVERSITY AUTONOMY

The 1965 essay of Sir Hector Hetherington was part of discussion of a newly prepared university act which took place at the Charles University. Based on his extensive experience and years of systematic research, the author analyses the pros and cons of academic autonomy in historical and current context. Though Hetherington is rooted mainly in the British context, his conclusions have a general validity.

Key words: Sir Hector Hetherington, academic autonomy, historical development, relations between state and universities

Dne 16. března 1966 byl vydán nový vysokoškolský zákon.¹ Aniž bych se cítila povolána provádět rozbor této právní normy, musím konstatovat, že se jednalo o nejvydařenější legislativní počín v dané oblasti za celé období mezi lety 1948–1989. Ačkoliv se zákon hned v § 1 odvolával na nutnost vytvářet „*nezbytné předpoklady pro progresivní růst socialistického národního hospodářství, vědy a kultury*“ a pověřoval nemalými pravomocemi prezidenta (který jmenoval rektory), vládu a zejména ministerstvo školství, přesto skýtal velký prostor pro samostatné rozhodování vysokých škol. Např. rektora jmenoval prezident, ale činil tak na návrh vědecké rady příslušné vysoké školy a prorektorů byli voleni těmito vědeckými radami přímo – vždy v tajném hlasování.² Tento vysokoškolský zákon částečně napravlal brutální vpád do akademického hájemství způsobený zákonem z roku 1950³ a nyní, pro naše současníky uvyklé na to, že znění právních norem je většinou složité a nejasné tak, že umožňuje množství nepatřičných výkladů, je zajímavý i tím, že jeho dikce je stručná, jasná a výstižná.

Vysokoškolský zákon z roku 1966 se připravoval dlouho a důkladně. Kupodivu se tak nedělo jen ve vládě, na ministerstvu školství či ÚV KSČ, ale diskuse probíhaly i na vysokých školách, mezi nimiž hrála prim Univerzita Karlova. Na zasedání Vědecké rady Univerzity Karlovy z 11. 2. 1965 byly předloženy celouniverzitní připomínky k návrhu zákona, které „*na základě četných diskusí na fakultách, na poradách děkanů i ve vedení university připravilo kolegium rektora*“.⁴ Bude pochopitelně věcí dalšího výzkumu zjistit,

¹ Zákon č. 19/1966 Sb. o vysokých školách, nyní volně dostupný na webu, např. <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1966-19> (ověřeno 3. 10. 2012).

² § 39 citovaného zákona.

³ K tomu srv. Jan HAVRÁNEK – Zdeněk POUŠTA (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy, IV, 1918–1990*, Praha 1998, s. 298–305.

⁴ Archiv Univerzity Karlovy (AUK), f. Rektorát UK, Zápisy z vědeckých rad UK 1965–1966, Vědecká rada UK z 11. 2. 1965, s. 1.

nakolik legislativci přihlédlí k těmto připomínkám, ale důležité je, že k diskusi předcházející vydání zákona na vysokých školách vůbec došlo v takovém rozsahu! Je zřejmé, že zákon z roku 1966 ani následné návrhy statutu UK nesplnily zcela očekávání akademické obce. Již v květnu 1967 např. zdůraznil prof. JUDr. Pavel Levit: „*Universita by měla mít daleko větší možnosti se řídit sama než dosud... Jde o to, co se nazývá decentralisací a samosprávou.*“⁵ Nedeбатovalo se jen o starších domácích tradicích, ale ke slovu přišly i zkušenosti ze zahraničí. Mezi nimi se objevila i krásná kvalifikovaná esej sira Hectora Hetheringtona.⁶ Její autor byl velice zajímavý člověk, vědec, který se po celý život podílel i na veřejném dění. Hector James Wright Hetherington se narodil v roce 1888 ve skotském Cowdenbeath. Vystudoval klasickou filologii, filozofii a později též ekonomii na univerzitě v Glasgow a Merton College v Oxfordu. Po ukončení studií vyučoval morální filozofii nejprve v Glasgow, pak filozofii v Sheffieldu, filozofii a morálku v Cardiffu, poté v Exeteru, aby se v roce 1924 navrátil do Glasgow. Od roku 1927 působil jako vicekancléř na univerzitě v Liverpoolu a od roku 1936 až do emeritury byl znovu přední osobností vysokého učení v Glasgow.⁷ Studentům předával své znalosti ze sociální filozofie, sociologie a příbuzných oborů, staral se nejen o duchovní, ale i o hmotný rozvoj glasgowské univerzity. Zasloužil se o výstavbu nových budov, z nichž jedna posud nese jeho jméno. Kromě toho se zajímal o sociální problémy a „dějiny práce“.⁸ V roce 1936 byl povýšen do šlechtického stavu a v roce 1962 obdržel Řád Britského impéria. Jeho syn Alastair byl významným britským novinářem. Hector Hetherington zemřel v Londýně v roce 1965.⁹

Jedním z jeho velkých badatelských témat bylo také univerzitní zřízení a otázky autonomie z pohledu současného i historického. Toto téma zkoumal nejen z „ostrovního“ pohledu, ale velmi dobře se orientoval i ve starších evropských tradicích a světové současnosti. Těmto námětům věnoval hned několik prací. Předkládaná esej shrnuje jeho dlouholeté zkušenosti a excelentní úvahy o akademické autonomii, vztahu univerzit a státu, o činnosti a organizaci akademické obce a akademických úřadů, možnostech podpory univerzit ze strany podnikatelů i roli vzdělání a vzdělanosti obecně. Jedná se o práci doslova nadčasovou, platnou a aktuální i více než půlstoletí od jejího vzniku, platnou i na počátku 21. století navzdory tomu, že se po aplikaci Boloňského procesu¹⁰ vesměs vnuceně mění podmínky vysokoškolského vzdělávání téměř v celé Evropě.

⁵ AUK, f. Rektorát UK, Zápisy z vědeckých rad UK 1966–1967, Vědecká rada UK z 4. 5. 1967, s. 7.

⁶ Přiznávám, že český překlad této eseje jsem objevila zcela náhodou v Archivu Univerzity Karlovy při úklidu a revizi písemností, které jinak byly pouhou makulaturou. Cyklostylovaný text na umolovaném zelenavém papíru byl ukryt v zaslých papírových deskách, na nichž byl tužkou nadepsán titul „Materiály Univerzity Karlovy k přípravě zákona o vysokých školách“. Spisek ležel mimo všechny řádně evidované fondy. Musím velice poděkovat kolegovi Jakubu Jarešovi, že se mu podařilo nalézt anglický originál Hetheringtonovy eseje. Byla vydána v Paříži v roce 1965, jednalo se tedy tehdy o text naprosto aktuální: Hector Hetherington, *University Autonomy*, in: International Association of Universities (ed.), *University Autonomy. Its Meaning Today*, (International Association of Universities Papers 7), Paris 1965, s. 1–38. Tento sborník obsahuje kromě práce H. Hetheringtona ještě komentáře a diskusní příspěvky odborníků, členů výboru zmíněné Asociace, doslova z celého světa. Dostupné z <http://www.eric.ed.gov/ERICWebPortal/detail?accno=ED092027> (ověřeno 3. 10. 2012).

⁷ Z jeho četných vědeckých prací zmiňuji alespoň: *Social Purpose: a contribution to a philosophy of civic society*, London 1918; *International labour legislation*, London 1920; *The British university system 1914–1954. The P J Anderson Memorial Lecture*, Aberdeen 1954. Výbor z jeho korespondence *Letter to graduates 1946–1961. The letters of Principal Sir Hector Hetherington to the members of the General Council of the University*, Glasgow 1961.

⁸ Základní informace o něm lze nalézt na http://www.baillie.lib.ed.ac.uk/isaar/GB_0237_Baillie_P2488.html a ve Wikipedii: http://en.wikipedia.org/wiki/Hector_Hetherington (ověřeno 3. 10. 2012).

⁹ Jeho životopis podal Charles ILLINGWORTH, *University Statesman. Sir Hector Hetherington*, Glasgow 1988.

¹⁰ Boloňský proces je vytvářením evropského prostoru vysokoškolského vzdělávání. Na počátku stála tzv. Sorbonnská deklarace, kterou při příležitosti oslav 700. výročí založení Sorbonny podepsali ministři školství Francie, Německa, Itálie a Velké Británie v roce 1998. O rok později vznikla Boloňská deklarace, kterou

Akademická autonomie je pojmem, který univerzity od počátků po dnešek uctívají a hýčkají bezmála jako posvátný idol. Jeho obsah je ovšem v průběhu staletí vysvětlován různě, na jedné straně přeceňován, na straně druhé bagatelizován a pošlapáván, jako se tomu dělo v různých autoritativních režimech, ten náš minulý nevyjímaje. Gernot Heiss se na podkladě tezí Jürgena Habermase domnívá, že „mýtus o autonomii“ byl vytvořen v 19. století na obranu proti zásahům státu.¹¹ I další historikové zabývající se dějinami vysokých učení kritizují univerzity za to, že už po dlouhá léta idealizují korporativní univerzitní status.¹² Podobně idealistický je jistě např. klasický výrok zakladatele moderní německé univerzitní historiografie Friedricha Paulsena, že akademická autonomie byla úplná jen v časech zakládání univerzit a od té doby je pouze zmenšována.¹³ Je pochopitelné, že apely požadující zachování, resp. rozšíření autonomních práv se pravidelně ozývají silněji ve vypjatých časech, kdy touha po proklamativní svéprávnosti akademických korporací nabývá na síle.

Pojednání Sira Hectorsa je v daném kontextu důležité i proto, že nahlíží akademickou autonomii z různých stran se vzácnou objektivitou.

Vydavatelská poznámka:

Jak už jsem předeslala, text eseje jsem objevila v neupravené „pracovní podobě“. Není uveden ani autor překladu ani jiné podrobnosti. Text komparovaný s anglickým originálem jsem zkrátila o pasáže, které jsou věnovány výhradně britským záležitostem, zkrácení je vyznačeno třemi tečkami v hranatých závorkách. Do češtiny byla přeložena celá esej sira Hetheringtona s výjimkou závěrečné přílohy *On Student Partitipation in University Government*. Do stylu překladu jsem nezasahovala, jen je upraven pravopis do dnešní podoby. Tento zásah jsem si dovolila právě proto, že není třeba z edičních důvodů zachovat původní podobu tohoto pracovního textu. Byly proto změněny koncovky infinitivu z -ti na -t a důsledně je transkribováno „s“ na „z“ (v textu ostatně psaní „s“ a „z“ kolísalo). Překlad je sice poněkud toporný, jistě by bylo možné esej přeložit znovu, ale jednalo se mi především o zachování dobového koloritu. Připojené poznámky s odkazy na odbornou literaturu jsem doplnila sama. Za přepis k vydání děkuji paní Blance Šachové. Text považuji za důležitý po stránce obsahové, ne formální, proto upouštím od podrobné komparace překladu s anglickým originálem.¹⁴

signovalo už 31 evropských ministrů. Evropský prostor byl slavnostně vyhlášen na konferencích v Budapešti a Vídni v roce 2010 (viz www.bologna.msmt.cz; ověřeno 3. 10. 2012). Nutno připomenout, že aplikace boloňských požadavků se v mnoha zemích (především ve Francii, Velké Británii a Německu) setkala s odporem.

¹¹ Gernot HEISS, *Od autonomie ke státní kontrole? Universita ve Vídni a Štýrském Hradci v 16. století*, rkp., s. 1.

¹² Jacques REVEL – Roger CHARTIER, *Université et société dans l'Europe moderne. Position de problèmes*, *Revue d'Histoire moderne et contemporaine* 25, 1978, s. 353–374.

¹³ Friedrich PAULSEN, *Geschichte der gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart* I, Leipzig 1919, s. 56. Přiznávám, že i já sama jsem pojala akademickou autonomii v podobném duchu: Ivana ČORNEJOVÁ, *Univerzitní autonomie v průběhu věků (na příkladu Prahy)*, in: Vít Vlnas – Tomáš Sekyrka (edd.), *Ars baculum vitae*. Sborník studií z dějin umění a kultury k 70. narozeninám prof. PhDr. Pavla Preisse, DrSc., Praha 1996, s. 28–36.

¹⁴ Edice byla zpracována v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově P21: *Dějiny univerzitní vědy a vzdělanosti*.

O univerzitní autonomii

Sir Hector Hetherington

1. Všeobecně se uznává, že univerzitám jakožto kolektivům má být přiznán vysoký stupeň autonomie, to jest, že mají mít možnost rozhodovat o svých podstatných činnostech svými vlastními metodami, aniž by byly nuceny ustoupit nátlaku nějaké vnější autority. K tomuto požadavku autonomie se připojuje další, který se k autonomii vztahuje, ale zároveň se jí netýká, a to v tom smyslu, že může být použit jak proti univerzitě, tak i univerzitou samou: mluvím o akademické svobodě. Členové univerzity jí musí požívat ve velké míře. Musí mít možnost svobodně přednášet závěry, ke kterým došli ve svých studiích a úvahách, jakkoli heterodoxní a nepopulární by i byly. Řeknu několik slov o tomto druhém požadavku, protože se týká v zásadě všeobecného problému. Přesto však hlavním námětem mé studie je autonomie. Na základě této autonomie má univerzita jakožto těleso požívat velké nezávislosti.

2. Moje eseje je, jak uvidíme dále, zcela praktického rázu. Nebudu se totiž zabývat zajímavými otázkami – téměř filozofickými –, které vznikají nebo mohou vzniknout na tomto poli. Je zřejmé, že v kontextu moderní společnosti žádná univerzita se neuchází, nebo by se neměla ucházet o dokonalou autonomii. Svou právní existenci zakládá univerzita na aktu vnějšího úřadu, obvykle státu, a tento zakládací akt stanoví více nebo méně podrobně, co univerzita může nebo nemůže dělat, například ohledně dědičných statků, vztahů k ostatním institucím nebo i vztahů ke svým vlastním členům. Nicméně se zde jedná o předpisy povahy konvenční, které pouze určují rámec, uvnitř kterého se mají činit rozhodnutí, která určují vlastní život univerzity. Nicméně, i pokud se týče těchto rozhodnutí, nelze požadovat, aby univerzita byla absolutně osvobozena od jakýchkoli posudků a soudů z vnějšku. Takový požadavek by bylo možno ospravedlnit, kdyby univerzita měla k dispozici dostatek zdrojů, kterými by financovala všechny své činnosti. Jak ukázaly zkušenosti z Oxfordu a Cambridge v 19. století, i vysoké školy, nebo univerzity, které požívaly veškeré finanční nezávislosti, nebyly pochopitelně chráněny před všemi vládními pokusy vnutit jim reformy. Ve dvacátém století je velmi málo univerzit, které by byly tak bohatě dotované, aby mohly žít zcela samy ze sebe. Ve všech zemích většina univerzit a ve většině zemí všechny univerzity jsou více méně závislé na stálém přílivu veřejných fondů, řízených vládními úřady buď celostátními, oblastními nebo místními. Je jisté, že tyto fondy nemohou a ani nemají být svěřeny univerzitám, aniž by se vláda zajímala o to, k jakému účelu byly tyto fondy použity. Proto ve velké části světa otázka univerzitní autonomie se vlastně omezuje na otázku vztahů mezi univerzitou a státem. Nicméně tatáž otázka může vzniknout a skutečně vzniká ve vztahu univerzity k držiteli důležitých fondů. V Anglii městské správy, které pomáhají sousedním univerzitám z fondů plynoucích z místních daní, se pokusily pozměnit univerzitní politiku tím, že stanovily přesné podmínky k svým úvěrům. Právě tak soukromé univerzity ve Spojených státech znají nátlak spolků bývalých studujících nebo velkých průmyslových společností, jejichž finanční příspěvky mohou představovat důležitou složku v jejich rozpočtu. A není pochyby o tom, že církev, která vydržuje nějakou náboženskou instituci, nějaká nadace nebo soukromý dárc, vykonávají tlak na činnosti univerzity. Všude, kde dochází k finanční závislosti, je otázka autonomie v nebezpečí.

3. Můžeme tedy připustit, že ať již byla situace v jistých předchozích údobích historie jakákoliv, autonomie není privilegiem nebo právem příslušejícím k individuálnímu statutu univerzity. Univerzity jsou instituce všude uznávané a většinou financované státem nebo jinými úřady, neboť mají za úkol splnění jistého specifického úkolu obzvláště důležitého. Aby jejich požadavek autonomie byl přesvědčivý, je potřeba dokázat, že vysoký stupeň autonomie je podmínkou přinejmenším příznivou, spíše však nutnou, ke splnění tohoto účelu. Bezpochyby je přiznání práva na autonomii usnadněno dlouhou tradicí nezávislosti, kterou měly univerzity ve společnostech, ve kterých se rodily. A konečně posledním zdůvodněním tohoto práva je, že je to konkrétní podmínka, která umožňuje univerzitám plnit dokonale toto poslání.

Opirám se o dlouholeté studium univerzit a jejich činnosti a jsem přesvědčen, že takto formulované a zdůvodněné argumenty ve prospěch autonomie mají velkou váhu. To, co je požadováno, není to, aby univerzity byly zbaveny povinnosti předkládat účty společnosti, zdůvodňovat svou činnost nebo věnovat pozornost kritikám, které se jich týkají. Mají pouze lepší podmínky pro splnění svého vysokého poslání, jestliže přání a posudky vnějších úřadů jí jsou předkládány a ne vnučovány a mají-li takto velkou volnost ve výběru svých cílů a prostředků k jejich dosažení. Uvedu tři myšlenky pro podporu tohoto tvrzení. První je pouhé konstatování současných skutečností. Je pravda, že právo na autonomii není všude zcela připouštěno, pravda je také, že i ve společnostech, kde toto právo existuje již velmi dlouho, bouřlivý rozvoj ekonomických a sociálních struktur a otřesy a krize, které z něj vyplývají, představují velké riziko, že toto právo bude ohroženo. Přesto však není nikde zcela popíráno nebo odmítáno. Dokonce i státy, které jsou nejnáchylnější k provádění rozsáhlé kontroly, ponechávají univerzitám značnou volnost rozhodování a tato volnost obvykle narůstá. Moje druhá úvaha je analogický argument. Je známo, že jestliže nějaký úkol vyžaduje iniciativu a tvořivou představivost, nesmí dojít k vnějšímu nátlaku. Jen to je příhodnou a snad i nutnou podmínkou k jeho splnění. Například umělci lze určit práci: namalovat portrét, projektovat budovu, která by odpovídala té či oné normě, složit hymnu vhodnou pro tu či onu celostátní slavnost. Ale nikoho by ani nenapadlo dávat schopnému umělci detailní instrukce, podle nichž by tuto práci měl provést. Žádné hodnotné umělecké dílo by nemohlo být vytvořeno na základě takových směrnic a žádné umělecké dílo opravdu velké by nevzniklo, kdyby umělec nemohl tvořit zcela svobodně podle svých představ. Má-li být dobrá práce výsledkem nebo výrazem osobnosti a zkušeností svého autora, je samozřejmě moudré, aby měl umělec svobodnou volbu prostředků a aby si je upravil v soulase s vlastním zhodnocením výsledků. A stejná je situace dobré univerzity. A samozřejmě stejná je situace, co se týče výzkumu. I co se týče výuky, její funkce se neomezuje na pouhé a jednoduché sdělování vědomostí již známých. To je vlastně začátek a ve skutečnosti pro mnohé studenty asimilace a inteligentní použití stávajících znalostí bude již dostatečným cílem. Ale existují také nadanější studenti, se kterými bude společnost muset počítat, chceli se obohacovat o nové vědomosti nebo nové aplikace vědomostí. Ale tito studenti jsou v životním údobí, kdy se jejich duševní a citové schopnosti rozvíjejí a kdy je obzvláště nutné je podporovat a pomáhat jim, aby mohli ukázat, čeho jsou schopni. Je třeba, aby si uvědomili „hranici“ vědomostí a to, co se skrývá za ní. A toto je právě úkol, který může zvládnout pouze učitel, mající vynalézavost a představivost, který sám žil na „hranici“ a který se stal svým způsobem trochu badatelem. Nikdo ovšem nemůže tvrdit, že všichni univerzitní profesori mají tyto kvality. Na univerzitách je místo také pro učitele méně

nadané a méně nápadité. Ale má-li univerzita zajistit svým vynikajícím členům podmínky, které jim umožní uplatnit veškerý vliv – a v tom právě tkví význam její činnosti –, musí jim dát veškerou volnost, a proto musí též být svobodná sama.

4. Historická zkušenost – a to je má třetí úvaha – potvrzuje tento bod. Je jisté, že ať jsou formální vztahy mezi univerzitou a úřadem, na němž závisí, jakékoliv, největší vědecké objevy a výzkumy byly dílem mužů, kteří pracovali sami anebo ve svobodné spolupráci s jinými, nebo na univerzitách, které nebyly pod žádnou vnější kontrolou sebestačně usměrněnou. Ale poznamenejme ještě, že svědectví historie ostatně dokazuje, že pro svůj plný rozkvet musí univerzita být nesmírně citlivá k tradicím a k státním nebo krajovým úkolům, kterým má sloužit; a že tato citlivost musí být oživována soudem a zájmem veřejnosti. Z Rashdallových studie o evropských středověkých univerzitách,¹⁵ z četné literatury o Oxfordu a Cambridge, ¹⁶ z díla Paulsenova o německých univerzitách,¹⁷ vyplývají taktáž pouučení. Církev nebo stát, podle toho, kdo měl rozhodující vliv, využívaly vždy univerzit pro podporu své politiky. Univerzity byly velmi často pouhými figurkami ve hře, odtažené od svého vědeckého poslání, omezené ve své iniciativě a uvedené do stavu ztuhlosti, jak řekl Gibbon. Na druhé straně se mohou do tohoto stavu dostat, uzavřou-li se do sebe, zajímají-li se pouze o svá privilegia, přemítají-li stále o těchto ohraničených zájmech a zůstávají-li netečné k vnějšímu světu. Vztahy mezi univerzitou a vládou jsou také choulostivé. Státu se vše samozřejmě týká; může být přinucen k tomu, aby podporoval autoreformu, jako tomu bylo v případě Oxfordu v 19. století. Ale stačí citovat známou větu Wilhelma von Humboldda, velkého pruského ministra školství: „Stát by si měl vždy pamatovat, že nemůže a ani nesmí plnit úkoly univerzity a že se stává překážkou, jakmile se do toho začne vměšovat.“¹⁸ Lze ještě dodat, že stát sám je ostatně silnější, jestliže podporuje na univerzitách nezávislá střediska širokého myšlení. Stát se nemůže omezit na pouhé řešení okamžitých a současných problémů, neboť jeho poslání tím nekončí. Co se týče univerzit, mají se podílet a musí se podílet na současných otázkách, ale zcela speciálně mají bdít nad minulostí a budoucností. Univerzity stojí na křižovatce a z tohoto postavení vyplývají možnosti jejich zvláštního poslání. Aby se tohoto úkolu mohly zhostit důstojně, potřebují svou svobodu.

5. Přicházím nyní k předmětu této studie, to jest k objasnění významu autonomie v úzké univerzitní praxi. Z formálního hlediska je univerzita autonomní do té míry, do jaké může uvnitř a svými vlastními metodami činit rozhodnutí, která zavazují její organizaci a její řízení. Ale účinná autonomie vyžaduje více. Vyžaduje totiž, aby univerzita byla organizována takovým způsobem, aby jejím aktivním členům a zvláště jejímu sboru přednášejících byla přiznána velká účast při vypracovávání těchto rozhodnutí, a to zvláště těch, která se týkají orientace výuky a výzkumu. To jest tedy jádro tohoto problému.

¹⁵ Hastings RASHDALL, *The Universities of Europe in the Middle Ages*, Oxford 1895, později Hastings RASHDALL – Frederick Maurice POWICKE – Alfred Brotherson EMDEN, *The Universities of Europe in the Middle Ages I–III*, Oxford 1930.

¹⁶ Nověji T. H. ASTON (ed.), *The University of Oxford I–VIII*, Oxford 1986–2000.

¹⁷ Autor má na mysli především dvě klasická díla německého autora: Friedrich PAULSEN, *Die deutsche Universitäten und Universitätsstudium*, Berlin 1902; Týž, *Geschichte der gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten von Ausgang des Mittelalters bis zum Gegenwart I–II*, Leipzig 1919–1921.

¹⁸ Wilhelm von HUMBOLDT, *Über die innere und äußere Organisation der höheren wissenschaftlichen Anstalten in Berlin*, Berlin 1809.

Budu tedy mluvit o těch rozhodnutích, která univerzity mají činit, a řeknu několik slov o statutárních metodách, pomocí kterých jsou tato rozhodnutí zakotvena v univerzitních systémech, o nichž mám jisté zkušenosti. Uvědomuji si, že mé myšlenky nelze univerzálně aplikovat, protože znám dokonale pouze britský systém a do jisté míry systémy Spojeného království a Spojených států. Ale jelikož i v této ohraničené oblasti lze pozorovat významné rozdíly v rozsahu a organizaci univerzitních institucí a v situacích sociálních, politických a ekonomických, ve kterých vyvíjejí svou činnost, nebudou snad mé analýzy bez zajímavosti pro ostatní systémy. Zdá se, že pojem „univerzita“ má po celém světě dosti homogenní význam, takže mé poznámky budou mít dosti všeobecné pole aplikace.

6. Za těchto podmínek je třeba si nejdříve ujasnit, co to je univerzita, a co dělá. Definic je mnoho. Univerzitu lze charakterizovat jako společnost nebo svaz učenců a učitelů oddávajících se nabývání, předávání a pokroku vědomostí, která v liberálním duchu pěstuje různé vědy, které připravují na různá vyšší povolání. Vynechání kteréhokoliv z prvků této definice by zkreslilo představu o tom, co je univerzita. Karl Jaspers píše: „Univerzita je společenství vědců a studentů oddaných hledání pravdy... od univerzity se požadují tři věci: odborné vzdělání, výchova celého člověka a výzkum. Neboť univerzita je zároveň odborná škola, středisko kultury i výzkumný ústav.“¹⁹

7. Zkoumáme-li tyto tři definice, vidíme, že z nich vyplývá jistý počet ústředních prvků, jako:

- I. univerzita je společenství vědců a studentů, starších i mladších;
- II. věnuje se vědě, a to zvláště vědním oborům nutným pro dokonalý výkon různých vyšších povolání – tento prvek „RÚZNÝCH“ je důležitý, neboť univerzita je místo, kde se setkávají různé disciplíny;
- III. snaží se přenášet dále tyto disciplíny, činit v nich pokrok a jejím hlavním cílem je objevovat a lépe chápat pravdu;
- IV. její práce nemůže být tudíž pojímána způsobem úzce utilitárním a odděleně. Je cele prostoupena univerzitním duchem, který nutí univerzitní profesory, aby prostřednictvím svých přínosů a vzájemných kritik, docílili jednoty vědomostí, uvědomovali si místo vědy v souhrnu lidských hodnot a přispívali takto k „výchově celého člověka“ a k zachování a obohacení kultury, v jejímž prostředí univerzita žije.

Z těchto čtyř funkcí vyplývá:

- V. Univerzitní pracovníci a studenti mají mít takové intelektové vlastnosti a takové předběžné vzdělání, jaké jsou nutné k plnění požadavků jejich příslušných úloh ve společném podnikání.

8. K čestnému splnění cílů je třeba odpovědět na pět otázek. Tyto otázky se týkají:

- I. výběru a způsobu, jak budou určováni univerzitní pracovníci: učitelé, badatelé a správci,
- II. výběru studentů na různých úrovních,

¹⁹ Karl JASPERS, *Die Idee der Universität. Für die Gegenwartige Situation entworfen*, Berlin – Göttingen – Heidelberg 1961.

- III. cíle a tedy struktury programů navrhovaných studentům a definice norem a úrovní požadovaných pro udělení hodnosti a diplomů,
- IV. výběru výzkumných programů,
- V. odhadu zařízení nutného pro výuku nebo výzkum a rozdělení zdrojů (prostor, pravidelné příjmy a kapitály) mezi různé cíle, služby a činnosti.

Každá z těchto pěti otázek se dále dělí na další otázky. Z různých důvodů se na tyto otázky dostávají v různých místech jiné odpovědi. Nyní se nechceme pokusit o podrobné odpovědi, nýbrž zdůvodnit, že otázka autonomie se velmi přesně týká metod, kterými se tyto otázky řeší.

9. Dřív než provedeme analýzu těchto metod, bylo by dobře poznamenat, že univerzity samy představují celou škálu institučních struktur, takže viděny z vnějšku, mohou dělat dojem organizací, které se navzájem velmi liší. Lze rozlišit tři nebo čtyři hlavní typy.

a) Některé univerzity jsou doslova pouhé organizace vědců a studentů, to znamená, že jejich řídicí orgány se skládají výhradně z představitelů akademických nebo administrativních pracovníků univerzity. Lze říci, že univerzity oxfordská, cambridžská a dublinská jsou přesně tohoto typu. Všechny záležitosti týkající se univerzity samé i kolejí jsou v rukou místních a placených členů univerzity. Žádný vnější úřad není zastoupen, leč čestně v jejich statutárních orgánech. Nelze si představit širší autonomii, než kterou mají tyto univerzity. Nicméně, jak již bylo řečeno, nejsou zcela zproštěny posudků a v případě potřeby vládního nátlaku; a jako ostatní univerzity Velké Británie závisí také tyto na státních úvěrech a jsou tedy podrobovány, nechci-li říci kontrole, tedy alespoň vlivu vlády.

b) Zdánlivě na druhém konci spektra, je většina univerzit Severní Ameriky; nemýlím-li se, je podle všeobecné struktury, která je společná univerzitám soukromým a státním, nejvyšší autoritou rada, zásadně univerzitní nebo „laická“, skládající se z „trustees“ nebo „regentů“ a předseda univerzity může podle potřeby být nebo nebyť členem této rady, ve které mimo něho není žádný představitel učitelského sboru. Tento „laický“ orgán bývá složen různým způsobem. Na státních univerzitách může být ustanoven guvernérem nebo „státním“ „zákonodárným sborem“ nebo i volbou; na univerzitách církevních církevními úřady, které je založily nebo financují (může se tedy skládat z členů církevních nebo světských); na soukromých univerzitách se obvykle ustanovuje kooptací a velmi často bývalí studenti zvolení bývalými studenty představují silný prvek.

Toto schéma samozřejmě ani zdaleka neobjasňuje celou pravdu o situaci. Ne-li na základě textů, tedy na základě zvyků, které se během doby ustálily, učitelský sbor má právo být „konzultován“, a to buď přímo, nebo prostřednictvím výborů reprezentativních, ohledně většiny důležitých otázek univerzitní politiky i ohledně nominací; ohledně mnohých otázek, které se týkají programů, je skutečně svrchovaný. Lze říci, že v současné době žádná velká univerzitní instituce nechce odmítat učitelům právo na účast při řízení univerzity. Nicméně právní svrchovanost a „totální pravomoc“ „laické“ rady jsou důležitou skutečností; rada svěřuje předsedovi osobní zodpovědnost, která je těžší, než je tomu v případě představeného podobné instituce ve Velké Británii (nebo téměř ve všech ostatních zemích).

Ve většině zemí existují jak univerzity státní nebo veřejné, tak i univerzity soukromé, ale tyto soukromé univerzity dostávají velkou část svých finančních zdrojů od státu. Z těchto soukromých univerzit většina, nikoliv však všechny, jsou instituce církevní, obvykle římskokatolické, a jsou tedy pod přímou kontrolou příslušných církevních úřadů. Ve většině zemí však, a v Evropě v každém případě, státní univerzita je typ, který převládá, dokonce v Německu a Norsku existuje pouze tento typ. Ve většině zemí, které zakládají nebo rozvíjejí svůj univerzitní systém, tento typ převládá. Nicméně vztahy mezi veřejnými úřady a univerzitou se řídí různými pravidly a uskutečňují se prostřednictvím různých orgánů. Francie má například dosti ucelený systém správy škol. Všechny veřejné ústavy národního, středního a vysokého školství, které jsou pod kontrolou Ústředního ministerstva školství a jím řízeny, jsou seskupeny v rámci 19 akademií, které jsou oblastními správními jednotkami výuky. Hlavním městem každé akademie je sídlo univerzity a rektor univerzity, úředník jmenovaný prezidentem republiky, je zároveň rektorem akademie.

Ostatní vztahy mezi státem a univerzitou jsou obvykle specifičtější. Například ve Švýcarsku a Holandsku má každá univerzita radu kurátorů, a většina jejich členů je jmenována veřejnými úřady – je to velmi analogické „regentům“ amerických státních univerzit. Ve většině zemí je však veřejná kontrola považována za nutnou a je prováděna buď některým oddělením ústřední vlády nebo vlády oblastní a obvykle ministerstvem školství nebo vysokého školství. Obvykle se ministerstvo stará o univerzitu přímo, ale často, jako ve Švédsku, zprostředkovává spojení vládní úředník přidělený univerzitám.

Ale důležitější je, že mechanismus vztahů mezi univerzitou a státem určuje rozsah prováděné kontroly. Samozřejmě je všude univerzitní rozpočet podroben zkoumání a schválení a univerzita je informována o typu, úrovni a zaměření služeb, které má poskytnout. A toto se děje rovněž u soukromých univerzit, které závisí z velké části na státních úvěrech. Důležitější je otázka, do jaké míry ministerstvo nebo odpovědné veřejné úřady přímo řídí a rozhodují záležitosti, které se úzce dotýkají vnitřního chodu univerzity. Jisté je, že praxe je velmi různá a že oficiální dokumenty neinformují spolehlivým způsobem. Například francouzský systém, vysoce organizovaný a centralizovaný, poskytuje veřejným univerzitám velkou míru svobody. Rektor je jmenován do své dvojí funkce prezidentem republiky. Ale prezident jmenuje do této funkce vždy univerzitního profesora, o kterém lze předpokládat, že bude podporovat autoritu a prerogativy univerzity. A stejně je tomu ve většině zemí při jmenování na místa profesorů nebo do jiných důležitých funkcí. Jmenování spadá do kompetence ministra velmi často, jako v Německu nebo Norsku, právnicky je profesor vysoký úředník. Ale je velmi vzácné, aby ministr učinil něco víc, než pouze zvolil jméno z krátkého seznamu, který mu předloží univerzita, a nejčastěji pouze zaškrtně jediné jméno, které mu univerzita předloží.

Obdobná situace je u organizace a úrovně kurzů, organizovaných na univerzitě. Ve Francii tyto odpovídají všeobecným předpisům ministerstva, ale i v tomto případě způsob přednášek i jejich pořadí jsou ve velké míře závislé na profesorech. Na úrovni univerzit by ostatně jakýkoli jiný systém byl neoperativní. Ať již jsou formální vztahy mezi veřejnými úřady a univerzitou jakékoliv, důležité je, že univerzita má svou vlastní osobnost a svůj vlastní kolektivní život. Univerzita má svůj vlastní interní řídicí orgán pro řízení svých interních záležitostí a tento orgán je s to hrát účinnou úlohu ve vztazích s vnějším světem. Tento orgán může mít různé instituční formy. Může to být velký akademický senát nebo

rada nebo užší konzistoř. Ale v každém případě se skládá z rektora, který stojí v čele – do této funkce je jmenován na kratší nebo delší mandát, a to buď vládou nebo častěji hlasováním svých akademických kolegů – a z hlavních představitelů akademického sboru, jako jsou děkani fakult a někteří řádní univerzitní profesori. Žádná důležitá záležitost, týkající se výuky nebo univerzitního výkonu se neřeší bez jeho účasti; a na některých univerzitách v Mexiku a v Brazílii autonomie tohoto „collegium academicum“ je výslovně zaručena zakládací listinou.

Souhrnem tedy lze říci, že v rozsáhlém systému veřejných univerzit je místo pro četné a různé instituční struktury a že i struktury zdánlivě analogické mohou mít chod zcela různý. Ale zdá se, že ve všeobecném rámci stanoveném odpovědnými veřejnými úřady, orgán, který představuje a vyjadřuje univerzitní mínění, se má normálně aktivně účastnit diskuse o důležitých otázkách univerzitní politiky. Všeobecně se připouští, a to právem, že je to nutná podmínka pro každý autentický univerzitní život, a pravděpodobně oprávněný závěr je, že čím vyspělejší jsou politické a univerzitní instituce země, tím rozhodnější je vliv tohoto univerzitního orgánu na orientaci univerzity.

10. Majíce tyto všeobecné úvahy na mysli můžeme nyní detailně zkoumat rozhodnutí, která se musí činit při normálním běhu univerzitního života. Jak jsem již naznačil, stupeň autonomie univerzity, nebo právě opak, je závislý na míře, v jaké tato rozhodnutí činí univerzita sama, díky příslušným mechanismům, nebo nečiní.

První otázka a jedna z nejkritičtějších se týká výběru a jmenování hlavních držitelů univerzitních hodností, což jsou: hlava univerzity, a to buď titulární nebo čestná (tam, kde toto postavení existuje), její skutečná hlava, její nejvyšší správci, děkani nebo jiní, její profesori a titulární učitelé, její vedoucí výzkumu. Pravomoci a povinnosti těchto různých osob jsou obvykle definovány v univerzitních stanovách a význam způsobu jmenování se mění podle funkcí, které každý má plnit.

Máme zde tedy dvě jasné série otázek: ty, které se týkají jmenování administrativních pracovníků, a ty, které se týkají jmenování učících pracovníků. Ti první vykonávají funkci spíše všeobecného druhu a ti druzí funkci speciálnějšího typu, takže autonomie univerzity se v obou případech jeví různě.

- a) Na všech britských univerzitách a na většině univerzit Britského společenství, nejvyšší hodností je hodnost kancléře. Jen on je jmenován na doživotí, ale jeho funkce je obvykle spíše slavnostní než autoritní. Předsedá při důležitých veřejných manifestacích univerzity, ale jen zřídka se stará o každodenní záležitosti. Někdy se stává, a to zvláště v případě nejmladších univerzit, že je pověřen jistými zcela specifickými právy, například jmenovat vicekancléře, tedy skutečnou hlavu univerzity. Nicméně je to případ neobvyklý a tam, kde tomu tak je, je to pravděpodobně považováno za více méně dočasný stav.

Normální úloha kancléře na univerzitě je úloha osobnosti, která stojí stranou, poněkud opodál, ale která může v případě potřeby zasáhnout do otázek, které vážně rozdělují univerzitu, a mít usmířující vliv, díky úctě, kterou inspiruje jeho osobnost a jeho postavení.

Za těchto podmínek je žádoucí, aby kancléř byl muž nebo žena, jejichž eminence je nesporná jak v životě veřejném, tak i univerzitním a aby s nimi celá univerzita souhlasila; je žádoucí, aby nebyli příliš úzce zapojeni do veřejné činnosti, kde je možnost

sporů. (Mnoho britských univerzit si zvolilo členy královské rodiny.) V praxi jsou kancléři určováni různým způsobem, někdy, jak je tomu na nejstarších britských univerzitách, hlasováním všech zapsaných členů na univerzitě.

Nicméně volební mechanismus není bezpochyby to nejdůležitější. To, co je důležité z hlediska autonomie, právě tak jako z hlediska vlivu kancléře, je, aby univerzita neměla pocit, že jí byl vnucen a že tedy jeho jmenování vyplývá z konzultace se všemi sektory veřejného nebo univerzitního mínění, takže ve vši možné míře se jeví jako hlava přijatá a reprezentativní i požívající příslušné prestiže u univerzitního společenství.

- b) Na většině univerzit, které mají řídicí radu neakademickou anebo ne výhradně akademickou, druhá osoba „laická“ je předseda této rady. Na jistých kanadských univerzitách je znám pod jménem kancléř. Ve Velké Británii je jeho obvyklý titul prokancléř. Tento hodnostář je mnohem více spjat s běžným řízením univerzity než hodnostář, o kterém jsem mluvil v předešlém odstavci. Systém jeho jmenování se různí. Někdy je vybrán samou řídicí radou; někdy, jak je tomu na četných amerických státních univerzitách, guvernérem nebo zákonodárným státním orgánem; někdy všemi diplomovanými profesory, konečně někdy (jako v Anglii) „univerzitním dvorem“, který je široce reprezentativní a který na svých výročních schůzích jmenuje velkou část řídicí rady. Ať již je způsob jakýkoliv, úspěch a vliv závisejí především na dvou vlastnostech. Ať je to osobnost veřejného života nebo obchodního, může přinést cenné zkušenosti do materiálního řízení univerzity. Ale i v této oblasti, a tím důrazněji, jedná-li se o záležitosti čistě univerzitní, které se týkají finančních otázek univerzity a vyžadují souhlas řídicí rady, je třeba, aby tato osobnost dokázala pochopení a lásku k ideálům a pracovním podmínkám univerzity. Není-li tomu tak, svobodná a plodná výměna názorů a zkušeností může být narušena a vzájemná důvěra upadne.

Neexistuje žádný recept, který by zajistil šťastný výběr. Ale i zde je jisté, že v některém okamžiku je třeba u dosti širokých vzorků univerzitního mínění dělat průzkum ohledně důvěry, již požívají různí uvažovaní kandidáti. Je důležité, aby celá univerzita měla pocit, že tato osoba má duševní vlastnosti, které jí předurčují k vysokým funkcím. Její vliv bude o to větší, bude-li si umět od samého počátku zajistit podporu a loajálnost u těch, s kterými bude spolupracovat.

- c) Ještě důležitější je výběr skutečné hlavy univerzity; vicekancléře, rektora, předsedy (ať je jeho titul jakýkoli). Jemu nepřísluší určovat politiku univerzity, ale jelikož stojí ve středu administrace, může značně přispět k jejímu vytvoření a zajistit její účinnou a hladkou funkci. Jsou známy některé příklady šťastné volby, provedené mimo řady aktivních univerzitních hodnostářů; nejčastěji se jednalo o muže, kteří kdysi udělali vynikající akademickou kariéru.

V každém případě jsou to dvě vlastnosti, které se zdají zásadní pro akademickou hlavu; svým prokázaným rozsahem inteligence má požívat úcty u svých univerzitních kolegů a na základě svých zkušeností nebo intuice má být schopen porozumění pro jejich práci a jejich hodnoty. I jiných kvalit je mu zapotřebí. Má být citlivý k sociálním potřebám, které jeho univerzita má splňovat, a má prokazovat svou soudnost tím, jak bude oceňovat způsob, kterým se to má provádět. Je důležité, aby byl schopný v obchodních záležitostech a schopný vytvořit nebo udržet spořádaný systém při

usnášení a při akcích. Má mít svou politiku a dar ji obhájit. Musí tedy umět vytvořit rovnováhu mezi schopnostmi akademickými a administrativními; je dobře, když tyto dva prvky, administrativní a akademický, přispějí k jeho výběru. Snad nejlepší metoda je, přenechat definitivní výběr na řídicí radě s tím, že se rada poradí se skupinou reprezentativních a zkušených akademických pracovníků a tak zajistí, že kandidát bude požívat důvěry u dostatečně velké části akademického sboru. V každé instituci, která není dostatečně zralá, by vznikly konflikty a záští v případě, že by jí byl šéf prostě a jednoduše vnučen z venku. A to by bylo ovšem právě popření autonomie.

- d) Nominace na křesla profesorů nebo na jiná vyšší akademická místa představují méně složitý problém. V této oblasti a ještě častěji při výběru všech učitelů, šéf univerzity hraje důležitou úlohu, protože je představitelem obecného univerzitního zájmu proti vlastnímu zájmu fakulty nebo oddělení. A to je jedna z jeho nejdůležitějších úloh. Zájem univerzity je vybrat muže co nejkvalifikovanější pro různé aspekty profesorské práce: výuku, výzkum, zaměření výzkumu, eventuální expertízy při otázkách veřejné důležitosti. Prvním úkolem řídicí rady je zajistit, že se udělalo vše, aby se vyhovělo těmto požadavkům.

Ale rada může také ovšem v rozumných hranicích stanovit určité podmínky pro volbu kandidátů. V zemi, která se snaží vybudovat svůj vlastní univerzitní systém, může panovat názor, že je třeba dát přednost nejlepšímu z kandidátů země před kandidátem výše kvalifikovaným, ale cizincem – toto ovšem za předpokladu, že první z nich je na výši své funkce. Za těchto podmínek může podobná politika vyvolat pádné důvody v jeho prospěch. Jinak by se sama popírala. Lépe „importovat“, po případě na základě limitované smlouvy, než zajistit horší výuku. Při hodnocení kvalifikace kandidátů musí samozřejmě zvítězit mínění univerzitních funkcionářů; mínění profesorů blízkých disciplín v rámci příslušné instituce, podepřených (jak je tomu téměř ve všech zemích) názorem univerzitních úřadů externích. Přestože výběr učitelského sboru, provedený orgánem výhradně neakademickým, je neobhájitelný, lze uznat jisté výhody, účastní-li se volby také „laici“. Univerzitní hodnostáři mají někdy sklon přikládat téměř přehnaný význam výzkumu a publikacím kandidátů, což jest zajisté velmi důležitý prvek, ale tyto úvahy nesmí vyloučit ostatní. Pedagogický talent, zdravý rozum a osobní stabilita jsou vlastnostmi, které jsou také důležité, a v tomto smyslu může být velmi důležitý úsudek některého neuniverzitního člena volební komise. Pro autonomii je blahodárné, jsou-li obě tato hlediska zastoupena ve výboru.

- e) Co se týče nominací na nižších úrovních univerzitní hierarchie, hlavní odpovědnost má příslušet univerzitnímu výboru ve spolupráci s hlavou univerzity. Je však třeba, aby řídicí rada měla možnost vyžádat si veškeré informace, které považuje za nutné, a v případě potřeby měla možnost odmítnout potvrzení.
- f) Co se týče vyšších administrativních pracovníků, jmenování všech přednostů finančních, stavebních, pozemkových a nákupních by mělo příslušet řídicí radě a rada by měla brát co největší zřetel na mínění a doporučení hlavy univerzity. Je ostatně důležité, aby hlava univerzity požívala práva jednat dle vlastního dobrého zdání při rozdělování úkolů a kompetencí. Co se týče akademických orgánů v pravém slova smyslu,

jejich administrativní struktury se natolik liší, že je velmi těžké vyslovit nějaké všeobecné pravidlo. V každém případě je však nutné, aby se nějakým způsobem účastnily nominace svých děkanů nebo jiných důležitých pracovníků.

Nicméně je správné, aby všechny nominace, které se dělají na dlouhou dobu, byly schváleny hlavou univerzity a řídicí radou.

g) Pro všechny vyšší pracovníky nejtěžší otázky se netýkají jejich výběru, spíše definice jejich odborného statutu a hodnocení způsobu, jakým provádějí svou práci. Nominace na tato místa jsou obvykle považovány za trvalé. Je však zřejmé, že dojde někdy k nešťastné a špatné volbě přes veškerou péči, která se volbě věnuje. Člověk může ztratit zdraví nebo zájem, který měl o svou práci, nebo se stát předmětem osobního skandálu. Pak je nutné, aby od samého počátku bylo zavedeno řízení, které by bylo všem známo, za účelem revize a v případě potřeby, aby se zrušily smlouvy o nominacích, které se zdají řídicí radě pochybené.

Jsou ovšem jisté funkce, jejichž držitelé jsou jmenováni na limitovaný mandát, který když jednou vyprší, nemusí být nutně obnoven. Toto ovšem není systém, který by se dal v širší míře aplikovat. Chce-li si totiž univerzita zajistit vysoce kvalifikované osoby, je důležité, aby jim zajistila trvalost jejich postavení až do obvyklé doby důchodu. Ať jsou již klauzule smlouvy jakékoliv, ve všech západních zemích je silná a respektovaná tradice, podle níž žádná nominace nemůže být předčasně zrušena, pouze na základě přesného postupu, kterého se účastní vysoce postavení univerzitní pracovníci, a který má zjistit, jsou-li důvody dostatečné, aby oprávnily opatření tak vážné. Z hlediska autonomie je bezvýhradně nutné, aby tento postup provedla univerzita sama.

Nejozřejavější potíže vyplývají v marginálních případech. V případě úplné ztráty zdraví nebo prokázaného kriminálního aktu, předpisy nebo obvyklé konvence snadno dovolují vyřešit situaci. Ale situace je mnohem těžší, jedná-li se o částečnou neschopnost nebo ubývání energie, které dotyčné osobě nebrání ve výkonu funkce – ale jen zdánlivě. V tom případě nelze mnoho dělat a není-li případ extrémní, často je výhodnější smířit se s méně kvalitním výkonem než se vystavit skandálu, který představuje proces vyloučení. Je to otázka úsudku; neboť ve skutečnosti jde o to, vybrat ze dvou zel to menší. Nejsložitější případ nastane, když si profesor znepřátelí veřejnost podporováním politických nebo náboženských myšlenek, které urážejí citění spoluobčanů a které mohou být dokonce považované za nepřátelské státním zájmům.

Není samozřejmě důvodu, proč by univerzitní profesor neměl být poslušný obecných zákonů státu, jehož je občanem, nebo aby z jakéhokoli důvodu nepodléhal zákonům veřejného práva. Neboť toto je otázka, která se týká veřejných úřadů a nikoliv univerzitních, a jestliže jakýkoli delikt se stane předmětem vyšetřování a soudu, statut profesora nepředstavuje žádnou ochranu. Jinak je tomu, jedná-li se o delikt, který nespadá pod zákon, ale který vyvolá nepřátelské názory na profesora, a na univerzitu je konán nátlak, aby tomuto profesorovi nedovolila vykonávat funkci nebo aby vůči němu uplatnila opatření přísnější než by sama chtěla.

Univerzita má právo protestovat, jestliže některý z jejích členů zneužije svého postavení a propaguje v přednáškových sálech názory, které nemají vztah k jeho disciplíně. Ale univerzita si musí dát pozor, aby se nedotýkala občanských práv svých členů. A co se týče jejich výuky, nesmí se nechat ovlivnit nepopularitou některých jejích myšlenek, pokud tyto

spadají do jejich kompetence a byli-li k ní přivedeni na základě svých znalostí. Prvořadou povinností univerzity je objevování pravdy. Nové pravdy, nebo nové interpretace starých pravd jsou velmi často nepopulární u těch, kteří mají své ustálené názory. A je téměř vždy špatné je dusit. Jestliže názor, který zaráží, je mylný, bude jistě odsouzen jinými metodami, platnějšími. Jestliže tedy v některé oblasti výzkumu jistá doktrína je formulována a obhajována racionálně, s plnou znalostí příčin, pro které ji ostatní odsuzují, její nepopularita nemůže ospravedlnit represivní opatření univerzity. Jestliže však univerzitní pracovníci požívají této ochrany, mají na druhé straně stejně závažné závazky, o nichž dále řeknu několik slov.

[...]

12. Výběr studentů: Co se týče této otázky, je třeba tří důležitých rozhodnutí. Univerzita je střediskem pro školení vyšších kádřů a jejím prvořadým úkolem je sdělování základních vědeckých vědomostí, které jsou nutné pro inteligentní a účinné provádění jistých povolání.

a) Nejdříve je třeba vědět, ke kterým povoláním má univerzita připravovat. Nejedná se zde o žádný zásadní princip kromě onoho, který obsahuje předešlá definice: většina kurzů má znamenat vážnou výuku, autenticky univerzitní a vyšší.

Kromě několika opravdu výjimečných případů univerzitní zdroje se nemají využívat pro základní kurzy. Za těchto podmínek každé povolání, pro které je třeba vyššího duchovního nebo teoretického vzdělání, může najít své legitimní umístění v univerzitním programu.

Pokud jde o počet různých školení, která na univerzitě skutečně naleznou umístění, bude tento závislý od škály povolání, která národ potřebuje, na všeobecném systému národního školství a na zdrojích, které má univerzita k dispozici. Autonomie vyžaduje, aby to byla sama univerzita, která v tomto smyslu rozhodne, co chce nebo nechce podnikat. Nicméně jsou zde v sázce zájmy společnosti a univerzita musí pozorně vyslechnout představy, které jsou jí předloženy buď profesionálními organizacemi, které mají zájem na tom, aby svým členům zajistily vhodné vzdělání, anebo státem, který jsou informován o celostátních potřebách, má bdít nad tím, aby tyto požadavky byly příslušně splněny. Univerzita se nesmí nechat přinutit k přípravě na taková vzdělání, která jakkoliv by byla užitečná, nevyžadují přípravy skutečně vědecké nebo akademické. Jestliže ale služby, které se od ní požadují, jsou v souladu s těmito požadavky a má-li k dispozici dostatek zdrojů k jejich zajištění, univerzita nesmí dlouho váhat s odpovědí na tuto výzvu. Ve skutečnosti jen velmi málo univerzit je v pokušení odmítnout rozumné požadavky; spíše podléhají svodu opačnému, tj. zavázat se na víc, než jim umožňují jejich zdroje. Důležité je nezapomínat na to, že i jiné organizace než univerzita, a to jmenovitě stát, mají v této oblasti nesporně své zájmy, a že nemají-li se snažit je vnucovat, mohou alespoň, a to po právu, sdělit svá stanoviska.

b) Ještě delikátnější je otázka úrovně, kterou lze vyžadovat od kandidátů na univerzitu. Zájem a povinnost univerzity je dbát, aby tato úroveň byla tak vysoká, jak je rozumně možné v situaci onoho společenství, ke kterému přísluší. Ale nesmí také ztratit ze zřetele všeobecné zájmy tohoto společenství a zvláště školství předuniverzitního, musí se tedy chránit toho, aby stanovila úroveň příliš vysokou. Příliš tvrdé požadavky by znamenaly nesnesitelný tlak na školský systém a žáci, kteří se nepřipravují na

univerzitu, by jej nutně zanedbávali. Není to tedy problém, který by mohla univerzita vyřešit sama. Její povinností je radit se se školami a s ministerstvy školství a přemýšlet o dopadu svých požadavků na celý školský systém celého společenství.

Metodické, systematické a důkladné vzdělávání je důležitější než úroveň jakožto taková. Zvláště v zemích, které se snaží vybudovat svůj systém, má univerzita po jistou dobu a ze správných důvodů spíše požadovat důkladnost než úroveň, může-li tím pomoci školám ke stanovení pevného programu a postupné zvyšování jeho úrovně.

Jaký je optimální rozsah univerzity? Neexistuje žádná univerzálně platná doktrína, co se toho týče, ani co se týče otázky rovnováhy, která má být udržována mezi různými konstitučními prvky univerzity.

V praxi vidíme, že existuje velká škála, počínaje velkými státními institucemi v obou Amerikách, kvalitativně prvotřídní ve svých pokročilých oborech, ale se slabým výkonem na nižších stupních, až k institucím britským, které dávají přednost minimálnímu počtu studentů 3000 a maximálnímu počtu 7000 nebo 8000 a tím docílují homogenní kvality. Lze tedy o této otázce teoreticky diskutovat: u rozvíjejících se systémů univerzitních se ostatně ještě dlouho tato otázka nebude pravděpodobně muset řešit. Nicméně je tato otázka důležitá, kterou dříve nebo později každá univerzita bude muset řešit. Velké rozměry představují jisté výhody, které univerzity znají. Je správné, že je na nich velká škála studií a specializací; a je snad všeobecně platnou pravdou, že univerzity spíše podnikají příliš než ne dosti. Je ovšem také pravda, že na velkých univerzitách se přespříliš oddělují kontakty a aktivity. Důležité je tedy, aby velká univerzita měla k dispozici zařízení – spolky, společné sály, obytné pavilony atd. – které automaticky skýtají místo, kde se scházejí představitelé celého univerzitního společenství, starší i mladší. I tak, ať již je velikost jakákoli, rozptýlení „campusu“ na velkém prostoru musí mít nutně vliv na univerzitní život a na jeho povahu a jakost.

Nikdo nemůže určit předem práh, počínaje kterým univerzita se má bránit dalšímu růstu buď některého ze svých odvětví, nebo svého globálního stavu. Jediné, co můžeme říci, je, jak má být citlivá na potřeby kádrů ve státě a jak se má starat o jejich kvalitu nebo všeobecněji řečeno o celkovou kvalitu služeb, které poskytuje.

Stanovisko informovaných osob, které si jsou vědomy rostoucích potřeb, může zcela právem univerzitě být sděleno. Ale definitivní rozhodnutí musí činit univerzita sama bez jakéhokoli nátlaku. Kvalita univerzitní práce, a tedy uskutečňování podmínek této jakosti jsou konec konců důležitější pro společnost než množství diplomovaných „vyrobených“ v dané době. A univerzita sama znalá své konkrétní situace je nejlepším soudcem těchto podmínek.

- c) V této souvislosti je třeba se zmínit ještě o jiné otázce. Srovnává se s koncepcí univerzity, financované z veřejných prostředků, aby vyžadovala od svých studentů jiné kvalifikace než intelektové? Samozřejmě může právem požadovat od studenta důkaz o tom, že jeho přítomnost nebude zdravotně nebezpečná pro ostatní členy univerzity a aby se podrobil všeobecným zdravotním předpisům tohoto společenství. Může též vyžadovat od studenta přijatelné společenské chování, neboť toto jsou podmínky nutné pro chod celého společenství. Ale kromě těchto základních požadavků je spravedlivé, aby univerzita byla přístupna všem, kdo jsou schopni správně využít možností, které skýtá.

Vyloučení z důvodů rasových, náboženských, politických nebo pro jakékoli osobní názory, se protíví samé koncepci univerzity, společnosti intelektuálně silné a pohostinné. Nemá důvodu, aby se předem chránila proti střetnutím názorů. Existují však univerzity církevní, financované veřejnými úřady a některé z nich jsou vysoké kvality.

Jejich autonomie by byla narušena, kdyby se jim upíralo právo uplatnit některé podmínky rázu náboženského, a to jak zaměstnancům, tak i studujícím. Ale v míře, v jaké toto dělají, omezují onu otevřenost myšlení a onu svobodu diskuse, jíž se obohacuje každá dobrá škola a každý výzkum.

Ostatně v praxi se to neděje, s výjimkou několika jistých studijních oborů, a většina univerzit neklade žádnou takovou podmínku – v žádném případě studentům – a tato „katolicita“ je jen posiluje.

[...]

14. Určování programů. [...] Když byli studenti vybráni, vzniká pro univerzitu nová řada rozhodnutí. Musí se rozhodnout, co z nich chce udělat, a tedy určit programy a obsah každého z kurzů. A jedním z hlavních cílů univerzity, ale nikoliv jediným, je vyškolit pracovníky pro různá povolání tím způsobem, že se přednášejí všechny odborné vědomosti nutné pro výkon těchto povolání. Hlavní linie programu je tedy určena. Budoucí právník bude studovat různé obory práva, jejich historii a doktrínu. Stejně tomu bude pro budoucího lékaře, veterináře, agronoma, profesora, inženýra, kněze, ekonoma, správce atd. Ve všech těchto oborech vidíme dosti velkou uniformitu. Lze ještě zdůrazňovat některou látku, chápat rozkaz nebo způsob podání různým způsobem, ale prvky duchovního vybavení potřebného pro praktické vykonávání různých povolání jsou v zásadě málo variabilní.

Mohlo by se tedy říci, že v tomto smyslu není autonomie univerzity ohrožena. Ale kdybychom si tím byli příliš jisti, mýlili bychom se. Neboť jsou i jiné instance, které se zajímají o obsah přednášené látky. V četných zemích je výkon jistých povolání podřízen schválení státních orgánů nebo profesionální organizace. Univerzita může tedy poskytnout titul lékaři, a to právně nebo mechanicky, nebo i jinak. Ale bude to externí činitel, který rozhodne, do jaké míry a eventuálně za jakých dalších podmínek tento titul dává právo provozovat toto zaměstnání. Na univerzitu je vykonáván silný tlak, který jí má přinutit k tomu, aby její programy se shodovaly s požadavky příslušného úřadu tak, aby diplomovaní absolventi mohli být připuštěni k výkonu povolání s minimálními potížemi. Ovšem hlediska těchto dvou stran nejsou vždy totožná, což je ostatně normální, zvláště v počátečním stadiu nové zkušenosti. Tato rozdílnost hledisek je ostatně významná v tom smyslu, že vychází z různých cílů a intencí, s univerzitou na jedné straně a profesionálními organizacemi na straně druhé. Tyto poslední mají sklon zajímat se speciálně o praktické znalosti budoucích kádrů, o jejich technickou zručnost nebo o jejich umění.

Univerzita naproti tomu se více zajímá o jejich základní vědecká vzdělání a není ochotna ztrácet drahocenný čas výukou takových předmětů nebo technik, které snad mají jistý praktický význam, ale často postrádají pevný intelektuální rámec a pro ducha poskytují potravu dosti chudou. Hledisko obou stran je samo o sobě ospravedlnitelné, a když se jim podaří se navzájem lépe chápat, lze najít východisko. Univerzitní diplom je považován za to, co je: záruka vědecké nebo akademické úrovně. Ale příslušný úřad může udělení kompletního profesionálního titulu podmínit stáží, která má doplnit univerzitní výuku a poskytnout kandidátům zkušenosti, které jim chybí.

Taková dohoda je k prospěchu obou stran. Ale každé povolání, které chce rekrutovat diplomované absolventy univerzit, musí nakonec přiznat univerzitě právo postarat se nejdříve o intelektuální úroveň svého školení a povinnost poskytnout všem studujícím co nejobsáhlejší a nejukončenější vzdělání.

Především péče o všeobecné vzdělání na univerzitách nevyplývá pouze z historie. Uplatňuje se ještě silně i dnes a znamená ve skutečnosti jednu z charakteristik, které odlišují univerzitu od institucí se vzděláním praktickým a technickým. Ve svém vlastním zájmu právě tak jako v zájmu společnosti by univerzita neměla dovolit, aby se toto rozlišení smazalo nebo porušilo. Toto není pouze otázka úrovně nebo titulů nebo stupňů. Je to především otázka intencí, a o to se zajímá společnost. Na druhé straně jestliže univerzita odmítne toto poslání všeobecného vzdělání, její nárok na to, že bude sama určovat program svých „odborných“ kurzů, je tím silně oslaben. Za třetí, přijetí tohoto poslání je totožné s pojetím, podle kterého univerzita má být ve službách národa. A národ nepotřebuje pouze dobře vyškolené odborné kádry; ještě více potřebuje osvětlené občany, muže a ženy znalé problémů moderní společnosti a schopné je posuzovat inteligentně a objektivně. Konečně za čtvrté, vzhledem k narůstající specializaci ve všech vědních oborech a ke stále stoupající potřebě specializovaných znalostí toto poslání lze splnit jen velmi těžko.

Pro univerzitu je snadné toto splnit slovně, ale může nechat toto poslání rozplynout ve velkém množství speciálních kurzů. Ke splnění tohoto poslání je třeba, aby si student při všech svých specializovaných studiích uvědomoval vztahy mezi těmito studii a jejich místo ve všeobecné konfiguraci vědeckého nebo humanitního bádání. Toto je těžko dosažitelný cíl, kterého se také nikdy zcela nedosáhne. Ale snahy také mají svou cenu a četné zkušenosti dokázaly, že pro nejnadanější studenty jisté metody dávají možnost se tomuto cíli alespoň přiblížit – za předpokladu ovšem, že dostatečný počet přednášejících jej bude mít na mysli. Pakliže ale tato podmínka není plněna, není také naděje, že by univerzita byla doopravdy vzdělávací.

Zůstaneme ještě v oblasti učebních programů a zbývá nám promluvit o otázce úrovně požadované k univerzitním diplomům. V této oblasti žádná univerzita nemá možnost, aby dělala, co chce. Jiné úřady mají zájem na tom, aby se udržela přiměřená a souvislá úroveň – hned celé společenství univerzit, neboť by utrpěla jejich prestiž, kdyby došlo k degradaci univerzitních titulů. Právě tak stát a náboženské organizace chtějí, pokud uznávají univerzitní diplomy, aby tyto měly onu hodnotu, kterou představují a aby se nerozdávaly lehkomyšlně. Ale zkušenosti ukázaly, že tyto orgány lze uspokojit, aniž by bylo třeba kontrolovat podrobně systém udílení diplomů nebo zasahovat do této oblasti. Je všeobecně známo, že umění zkoušet zdaleka nedosáhlo dokonalosti. Je však obecným pravidlem, že alespoň dva examinační hodnotí kandidáty a jeden z nich je obvykle z jiné univerzity. Z toho, co jsem řekl, vyplývá, že je zde dostatečná záruka spravedlnosti a odpovědnosti v celém univerzitním systému.

[...]

Britské zkušenosti jsou snad zvláště poučné proto, že jedna univerzita, a to univerzita londýnská, byla dlouho pověřena zkoušet nejen své vlastní studenty, ale také kandidáty odjinud a udělovat jim diplomy. Londýn takto zjistil, že nejlepších výsledků se docílí, lze-li zapojit do organizace programů a zkoušek učitele těch institucí, kde studovali tito „externí“ kandidáti. Zvláště zajímavým příkladem této metody byla „speciální relace“, která spojovala Londýn s novými vysokými školami bývalé britské Afriky v době, kdy tyto instituce byly ve stavu zrodu a kdy jejich studenti dostávali své diplomy z Londýna. Je však normální

a nutné, že nyní většina těchto nových vysokých škol přejímá veškerou odpovědnost za diplomy a stanovení jejich úrovně. Měly možnost využít jednu užitečnou zkušenost, ale je nesporné, že tato nesmírná odpovědnost se má vrátit, jakmile to okolnosti dovolí, na univerzitu, která poskytuje výuku.

Byla by to konečně univerzita sama, která by první trpěla za nedbalé provádění svých povinností.

Můžeme tedy závěrem říci, že ve všech otázkách programu – což je definice učebních cílů, stanovení obsahu kurzů a úrovně diplomů – autonomie předpokládá, že všechna rozhodující rozhodnutí přísluší univerzitě a že tato má neustále dbát na to, aby zůstala otevřená a plná pochopení pro potřeby, zkušenosti a požadavky nejen ostatních univerzit, ale také všech veřejných nebo soukromých organizací, které se oprávněně starají o kvalitu odborných kádrů, rekrutovaných mezi univerzitními absolventy.

15. Volba výzkumných programů. Tato volba představuje dosti komplikovaný problém. Výzkum ve všech oborech, ale zvláště v těch (exaktní vědy, aplikované vědy, medicína), které se přímo týkají ekonomických a sociálních potřeb, předpokládá samozřejmě jisté přímé nebo nepřímé řízení ze strany státu. Pro vlastní výuku je důležité, aby některý ústřední úřad mohl dohlížet na veškerý výzkum prováděný v zemi a dohlížel na to, aby všechny oblasti nutné pro bezpečnost a prosperitu národa, byly dostatečně prozkoumávány. Univerzity nemají v žádném případě výsady ve výzkumu. Hlavní podíl aplikovaného výzkumu je bezpochyby prováděn v laboratořích, a to buď průmyslových nebo státních nebo organizacemi, které za tím účelem byly založeny.

Nicméně univerzity zaujímají postavení zvláště důležité. Zajišťují větší část základního výzkumu – který zůstává hlavním zdrojem technického pokroku – a vyškolují velký počet badatelů, kteří pracují v jiných institucích. Představují zásobárnu, která živí celý systém. Proto je jejich činnost velmi důležitá pro společnost, která má tudíž právo se o tuto činnost zajímat.

V této otázce, právě tak jako v otázce výuky, nedochází k nejlepším výsledkům, podřídili se univerzita nějakým direktivám. Také zde je důležité, aby po podrobné konzultaci s příslušnými úřady univerzita měla možnost svobodné volby své orientace a svých programů. Jsou pro to dva důvody. První je, že v těchto oblastech hlavní zájem univerzity (ale nikoliv exkluzivní) je růst vědomostí na základě výzkumu prováděného až do nejzazších hranic, bez ohledu na jeho praktický význam. Za tuto cenu postupuje základní věda. A jak dokázaly zkušenosti a historie objevů, nikdo není s to předvídat, co na kterém objevu bude prakticky použitelné a co zůstane nepoužitelné.

Ale ve skutečnosti existuje jen málo znalostí, které by byly zcela zbytečné, a čím bohatší bude základ organizovaných vědomostí, tím více nadějí bude mít společnost, že najde prvky, které vyřeší její praktické problémy. Druhý důvod je, že podmínka sine qua non každého plodného výzkumu je, aby byl řízen osobami skutečně samostatnými a vnímavými. Mnoho osob s dobrou inteligenční úrovní, ale nikoliv mimořádnou, může prospěšně pracovat na výzkumu. Ale jejich produktivita závisí na inspiraci malého počtu vynikajících osob. Značný počet – ne-li největší – těchto talentů, které jsou dosti vzácné, najdeme na univerzitách, kde je nacházíme proto, že tam mají nezávislost a svobodu. Neboť svoboda je nejlepší podmínka jejich práce.

Konečně také univerzity znají, lépe než kdokoli jiný, kvalitu svých členů a vědí, koho nechat využívat její prostředky a zdroje. Financování výzkumu má dva aspekty. Ve většině

zemí není obtížné najít peníze pro výzkum, který má naději na výsledky, které lze rychle využít v ekonomii. Průmyslové podniky, příslušné státní úřady, nadace a jiné organizace jsou ochotny financovat takové práce do té míry, že je jejich horlivost až na obtíž. Samozřejmě, že některé z těchto organizací jsou někdy ochotny podpořit vynikajícího badatele, aniž by si kladly podmínky. Nicméně ale hlavní podíl jejich úvěrů jde někdy povinně na základě státních zákonů na problémy, které je zvláště zajímají. Proto se na čistý výzkum někdy fondy těžko hledají. O to důležitější je, aby univerzita měla ke své volné dispozici dostatečné zdroje pro lidi a programy, které považuje za zajímavé a plodné.

K tomu účelu by měl existovat ještě druhý hlas, což je ostatně těžko realizovatelné; na každé univerzitě by totiž měl být ústřední orgán, který by reprezentoval celou instituci a měl by právo dohledu a řízení všech výzkumů. Není-li tomu tak, rovnováha programů a struktura univerzity samé jsou ohroženy. Slavní profesori jsou žádáni průmyslovými podniky o pomoc, a to buď pravidelně, nebo příležitostně. Tito pak dostávají snadno úvěry a jejich oddělení se mohou výhradně věnovat jistým speciálním cílům. Tyto kontakty a kontrakty mohou být zajímavé jak pro univerzitní oddělení, tak i pro průmyslové podniky a pro stát. Ale je důležité, aby nepřekročily hranice toho, co lze podnikat, a tím aby neutrpěly všechny vědecké akce oddělení nebo univerzity. Překročí-li se tyto hranice, nutně nastanou potíže. Množství výzkumných ústavů státních nebo soukromých, se kterými je univerzita ve styku, činí úkol tyto vztahy řídit, velmi choulostivým a složitým. Ale neprovádí-li se žádná centrální řízení (se vším možným pochopením), může se univerzita po čase dostat do příliš velké závislosti na vnějších ekonomických zájmech, které mohou narušit její program na základě svých potřeb a nebo do finanční nebo osobní závislosti, která je pak na úkor všeobecné činnosti.

[...]

16. Mechanismy vztahů mezi univerzitami a státem.

a) Především odstavce analyzovaly myšlenky týkající se normálního chodu univerzitních činností. Vyplývají z nich dva hlavní závěry. Univerzity mají sloužit společnosti, která je morálně a hmotně podporuje. Je tedy správné, jsou-li podrobeny soudu a kritice společnosti a mají citlivě reagovat, jsou-li hodnoceny jejich cíle a způsob, kterým se tyto cíle provádějí. Je ovšem třeba, aby tento soud byl inspirován skutečným pochopením mimořádného poslání univerzity a zvláště tím, že má-li se univerzita starat o současné potřeby společnosti, nesmí ji poslouchat bezvýhradně. Právě tak, snad i více, má univerzita sloužit dlouhodobým zájmům vědy a v tomto smyslu má povinnosti nejen vůči své vlastní společnosti, ale vůči vědě a vědění celého světa.

Univerzita, která by si nebyla vědoma své příslušnosti k tomuto společenství a která by se nestarala o své místo v tomto společenství, by byla velmi ubohá a špatně by sloužila své době. Uvědomíme-li si toto, uznáme, že žádná univerzita nemůže plnit své úkoly uspokojivě, není-li ve velké míře autonomní. Opakují však ještě jednou, že se dělají chyby, ke kterým ostatní úřady nemohou být lhostejné. Univerzita nesmí nikdy být izolována od soudu společnosti neproniknutelnou zdí. Je-li tato podmínka splněna, je třeba, aby univerzita sama uznala oprávněnost a váhu tohoto soudu a v případě, že to uzná za vhodné, aby se sama reformovala.

b) Nyní tedy můžeme přejít k mechanismům, kterými se vnější názory, zvláště názor státu, zapojují do řízení univerzitních záležitostí.

V pravidelných intervalech – každý rok nebo každé dva roky, nebo každých pět let – nastává kritický okamžik, a to když vláda hodnotí úvěry,²⁰ které má v úmyslu přidělit univerzitnímu systému a stanovuje způsob rozdělení těchto fondů mezi různé univerzity, dokonce v jistých případech na různé úkoly, pro které každá univerzita tyto zdroje žádá. Obvykle si každá univerzita vypracuje rozpočet a specifikuje v něm své výdaje, které bude mít, bude-li pokračovat v dosavadních činnostech, a odhadne náklady na nové činnosti, které by chtěla podnikat v případě, že k nim bude mít prostředky. Univerzita si bude jistě hledat jiné zdroje u jiných institucí, než je stát. Nicméně velká část – pravděpodobně stále stoupající – těchto peněz je státních. Veřejné úřady používají různé metody, vyřizují-li tyto rozpočtové záležitosti, a tato různorodost metod představuje jednu stránku problému, který zde chceme probrat.

Ať jsou použité metody jakékoli, definitivní určení globálních fondů přidělených univerzitám má spadat do kompetence příslušného státního úřadu, který rozhoduje na základě všech závazků, které musí splnit. Je to stát a pouze stát, kdo má toto rozhodnutí činit. Je-li státu toto všechno známo, rozdělení úvěrů se může dít dvěma formami. Může být zajištěno přímo některým vládním úřadem, řízeným ministrem a obvykle ministrem školství, nebo poradním meziorgánem, který slouží za spojku mezi ministrem a univerzitou. První metoda je obvykle používána v zemích, kde univerzity jsou státní výhradně a právně; druhá metoda v zemích, kde univerzity jsou právně soukromými institucemi. Ať je stav jejich finanční závislosti jakýkoli.

Je známo, že obě tyto metody fungují uspokojivě; je známo, že ta i ona metoda mají své příležitostné poruchy. Obě se dovolávají zvyklostí a konvencí, které je doplňují a usnadňují chod univerzity.

V obou případech je důležité, aby ministr, který předkládá parlamentu (nebo kompetentním státním úřadům) své návrhy, týkající se globálních úvěrů, které je třeba poskytnout, byl dokonale informován o obsahu plánu univerzit a jejich motivaci, aby jak parlament, tak i univerzity měly pocit, že těmto závěrům předcházelo dokonalé a rozumné posouzení. Parlament musí nabýt přesvědčení, že veřejné fondy jsou vydávány s rozumem. Univerzity, které mají malou naději, že obdrží vše, o čem se domnívají, že by mohly užitečně spotřebovat, musí mít dojem, že všechny jejich argumenty byly zváženy a pochopeny.

Toto všechno neohrožuje autonomii univerzity. Nicméně možné důsledky tohoto procesu mohou být považovány za narušení autonomie. Univerzitní rozpočty se dělají velmi promyšleně a rozhodnutí o objemu úvěrů, které budou univerzitám poskytnuty, se dělá také po předběžném, důkladném prostudování návrhu a výloh, které tyto návrhy budou představovat. Řekli jsme již, že úvěry jsou obvykle nižší, než univerzita požaduje, a to nikoliv proto, že by stát nesouhlasil s návrhy univerzity, ale prostě proto, že vezme-li v úvahu všechny své závazky, nemá stát dostatek prostředků, aby všem požadavkům vyhověl.

Za těchto podmínek musí univerzita znovu přešetřit své návrhy a ustavit prioritní pořadí (což obvykle již dělá, když připravuje své návrhy). Ale může se stát, že se stát nespojí tím, že určí globální objem úvěru, ale určí způsob, kterým se tyto úvěry mají použít.

²⁰ Termín „úvěry“ užitý na různých místech textu lze v současné terminologii nahradit slovem „granty“.

Hierarchie priorit ustavená státem se může lišit od priority univerzitní: univerzita bude tedy nucena podřídit se orientaci, která je jiná než její.

Anglické přísloví říká, že kdo platí hudebníky, volí melodii: určí-li stát do podrobností, jakým způsobem má být naloženo s úvěry, které poskytuje, pouze aplikuje tuto logiku. Obvykle je oprávněn toto učinit, neboť musí brát v úvahu důležité okolnosti, které univerzitě nejsou známy. Taková situace může ovšem vyvolat nedorozumění a těžkosti. Pouhý „diktát“ se shora, bez konzultace a vysvětlení, je při nejmenším odstrašující a může vyvolat hořkost.

Jediný způsob, jak toto napravit, je, aby univerzita byla informována o všech okolnostech, které se musí stát, aby jí byla dána příležitost vysvětlit všechna kritéria priorit, které ustavila. Dojde-li univerzita k přesvědčení, že stanovisko státu je ospravedlněno dobrými důvody, nebude jí zatěžko nalézt způsob, jak se přizpůsobit a přitom si zachovat volnost pohybu rozpočtu, který právem požaduje. Je třeba odsoudit všechny pevně stanovené rozpočty, kde všechny položky jsou určeny přesně a neodvolatelně. Takováto nepružnost je téměř vždy nákladná a neúčinná.

- c) Vidíme zde, jak je důležité, aby vztahy mezi státem a univerzitou byly dobré a aby nedocházelo k roztržkám již při stanovení rozpočtu. Ve skutečnosti jsou obvykle tyto vztahy harmonické. V případě státních univerzit, jejichž řídicí rada je jmenována parlamentem, členové nebo zástupci parlamentu spolupracují na vypracovávání univerzitního rozpočtu a budou tedy informováni o všech zájmech, které jsou v něm vyjádřeny. Jsou tedy v takovém postavení, že mohou posílit spojení mezi univerzitními úřady a kompetentními státními orgány a stát se prostředníky.

Takové přímé spojení může být velmi účinné. Avšak pro soukromé univerzity, financované státem, je třeba nalézt jiné metody.

[...]

17. Tato esej, založená na dlouhodobých zkušenostech s britskými univerzitami, kde tradice autonomie je velmi silná, se změnila na jistý druh obhajoby této tradice, nebo dokonce na obhajovací řeč za její přijetí v nových státech, které jsou v počátečním stadiu výstavby svého univerzitního systému. Doufám nicméně, že jsem jasně naznačil, že hlavním úkolem univerzit je sloužit zájmům společnosti; že jejich právo na velkou autonomii není založeno, podle mého názoru, na privilegii, ale na naučeních vyplývajících ze zkušeností; že je to vládní soustava, která jediná určuje míru služeb, které mají poskytovat; že nemají žádný platný důvod k tomu, aby nepřijímaly soud a kritiku společnosti a že nejlépe využijí své svobody, když povzbuzeny tímto soudem, se budou často zabývat úvahami o správnosti své orientace. Vyplývá z toho, že když vláda rozhoduje o výši pomoci, kterou poskytne univerzitám, musí se informovat o jejich cílech a jejich plnění a informovat univerzity o svém stanovisku k potřebám výchovy a výzkumu z hlediska státního zájmu. Proto je důležité, aby existovala soukolí, která by umožňovala mezi stranami snadné, rychlé a stálé spojení tak, aby se rozhodnutí nečinila v ovzduší nedorozumění a krizi.

Dobrá univerzita není pouze konglomerát různých funkčních institucí, nýbrž je to společenství, jehož jednotlivé složky jsou spojeny a oživeny jednotou společného duchovního cíle, a jehož zdraví může být zajištěno pouze dialogem – a to co nejsvobodnějším – mezi osobami a disciplínami.

Všichni univerzitní pracovníci nejsou na výši těchto požadavků, ale většina z nich se snaží těmto požadavkům se přiblížit a někteří jim odpovídají. Vliv těchto pracovníků není nikdy omezen na jejich vlastní oddělení. Šíří se po celém společenství a poznamenává svou stopou pracovníky jiných disciplín. Ale ani prostřední osobnosti, ani osobnosti nejvíce vynikající nemohou zastávat plně svou úlohu, nemají-li takovou svobodu, aby mohly své myšlenky dovést do konce, ať s jakýmkoli závěrem a nepodporuje-li je společnost, která je sama také svobodná.

Z toho všeho vyplývá, že univerzita musí bdít nejenom nad svou kolektivní autonomií, ale také nad akademickou svobodou svých členů. Ale tento požadavek by nebyl oprávněn, kdyby zároveň nebyly uznány všechny závazky, které jej doprovázejí. Univerzitní pracovník požaduje svobodu, ale také právo nesouhlasit s přijatými zásadami. Přesahuje-li tento nesouhlas rámec jeho disciplíny, musí být připraven na kritiku a proti této kritice bude muset, pomocí všech argumentů, kterými disponuje, ubránit své stanovisko.

V těchto otázkách se časem prosadí zdravý rozum. Ve většině případů se však podobný spor omezuje na malý kroužek zasvěcenců a jen vzácně vyvolá v lidu vášně, jako tomu bylo při slavném sporu mezi biology-darwinisty a teology. Propagátor heterodoxních názorů však dává v sázku svou profesionální budoucnost. Vyhraje-li, zajistí si při nejmenším slávu. Prohraje-li, jeho pověst se zhorší a jeho naděje na posílení jeho akademického postavení se zmenší. Ale přitom nevzniká vůbec možnost veřejného pobouření ani není ohrožena autonomie univerzity. Takové případy se vyřeší buď spravedlivě, nebo nikoliv podle názoru, který převládá v akademickém světě.

Jinak je tomu, jedná-li se o otázky obecného zájmu, kdy univerzitní pracovník vyznává názory, které mohou ohrozit politiku vlády, která poskytuje univerzitě finanční zdroje. Takové názory mohou být podloženy výsledky odborných rešerší, zabývá-li se jejich autor na příklad sociálními vědami, ale mohou také pouze předpokládat názor občana na společnost, ve které žije. Takováto situace zdaleka není neznámá ve zralých a ustálených společnostech anglofonního světa i jinde a způsobila někdy ostré spory. Opakovala se nedávno na některých nových institucích v Africe.

Neznám žádný předpis, který by se dal v takových případech obecně aplikovat. Není sporu o tom, že veřejný pořádek je základní potřebou všech společností, a pakliže některý občan chce obhajovat činnost, která je v rozporu s požadavky tohoto řádu tak, jak je dobře nebo špatně stanoven zákonem, musí očekávat, že vláda bude reagovat, aby se chránila.

Pak ovšem onen občan nemá opravdový důvod si stěžovat. Rozhodl se – možná právem, byl-li to jediný způsob jak vyznat své přesvědčení – jednat proti vládě; upřímnost nebo důraznost jeho počínání lze měřit podle toho, jak přijímá důsledky. Stát, právě tak jako církev, potřebují své mučedníky. Snad je to vše tragikomické. Vláda může být špatná, nutí-li upřímného člověka k otevřené opozici. Pokud ale vláda jedná v rámci zákonů, univerzitní pracovník je v těžké situaci jako kterýkoliv protestující občan.

Univerzita může vydat posudek o jeho upřímnosti a kompetenci; může i podpořit důvody jeho činnosti, přestože riskuje tytéž následky. Ale i jako taková jej nemůže chránit, neboť zde není v sázce svoboda univerzity, ale občana.

Zcela jiná situace vzniká, nutí-li vláda univerzitu, aby vyžadovala od svých členů, aby vyznávali nějakou ortodoxii, ať již vědeckou nebo politickou a aby postupovali proti těm, kdož podle názoru vlády tuto ortodoxii narušují. Pak lze mluvit o nesporném porušení autonomie a je správné, jestliže se univerzita brání jak ve svém zájmu, tak i v zájmu širším, v zájmu svobody učení. To ovšem neznamená, že by se univerzita neměla zajímat o to, co

její členové činí a říkají. Má důvod si stěžovat, jestliže některý ze členů užívá svých přednášek k tomu, aby hlásal myšlenky, které nemají nic společného s jeho vyučovací látkou, a může po právu použít metod a sankcí, které pro takové případy existují. Ale i taková situace je velmi často nejasná, protože vlastností dobrého učitele je objasňovat vztahy mezi jeho disciplínou a jinými bolestmi duševního bádání a dělat své závěry specialisty. To poslední, co univerzita chce, je výuka bez představitosti a nezajímavá jako učebnice.

Za všech okolností je toto problém, který univerzita musí řešit a pravděpodobně k němu nebude lhostejná. Ale přednášející má také své povinnosti. Je občan jako každý jiný. A jak jsem již řekl, jsou situace, kdy své povinnosti občana musí klást na první místo. Ale je také občan, kterému byla udělena obzvláštní odpovědnost. Je nebo má být, jedním z duchovních vůdců společnosti a víc než jiní si má být vědom všech okolností situace, ve které se nachází. Musí myslet na to, že jeho slova a jeho příklad budou mít obzvláštní váhu. Je do jisté míry odpovědný za stabilitu univerzity, za pokrok v četných odvětvích vědy, za výchovu společnosti a za sociální blahobyť.

V žádné z historických civilizací nebyla svoboda předčasná. Ve všech svých projevech se má svoboda opírat o minimum politické stability a hospodářské jistoty. Všechny tyto okolnosti je třeba zvážit a univerzitní profesor nemá právo zatahovat lehkomyšlně svou instituci do sporu. Musí však docházet k tomu, že i po svědomitém přezkoumání různé osoby dojdou k různým závěrům o tom, co je jejich povinností, a každý bude chtít sledovat dále svoji cestu. Bylo zbytečné požadovat, aby vědci a učenci zůstávali citově neutrální a to zvláště, jde-li o otázky mravní.

Citová angažovanost je pro ně, jako pro ostatní, podmínkou účinné akce. Lze však od nich požadovat, aby si byli vždy vědomi toho, že jejich prvořadým úkolem je být světlem a nikoliv ohněm, a že tudíž jejich prohlášení, ať jsou si jimi jakkoli jisti, mají být umírněná a spravedlivá. Takový má být vědecký postoj. Tam, kde takový postoj bude přijat, tam se tenze sníží na minimum a situace se stanou jen zřídka nerozřešitelné. Také je důležité, aby nikdo nezapomněl, že první podmínkou univerzitní autonomie je hluboký smysl všech členů pro jejich osobní odpovědnost vůči společenství, protože tento smysl je podmínkou svobody společnosti, které univerzita slouží.

IVANA ČORNEJOVÁ

Der Essay von Sir Hector Hetherington über die Universitätsautonomie

ZUSAMMENFASSUNG

In den Jahren 1965–1966 gab es Diskussionen zum neuen Hochschulgesetz. Die Regierungsvorlage wurde nicht nur von den Organen der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei und dazu beauftragten Beamten geprüft, sondern es wurde auch von der akademischen Gemeinde dazu Stellung bezogen. Im Rahmen dieser an der Karlsuniversität stattfindenden Diskussionen wurde auch ein fundierter Essay von Sir Hector Hetherington vorgelegt, einer führenden Persönlichkeit vor allem der Universität Glasgow. In seiner umfangreichen und gründlichen Studie aus dem Jahre 1965 legt Hetherington die Vor- und Nachteile der Universitätsautonomie dar, wobei er seine persönlichen Erfahrungen aus der akademischen Praxis und aus jahrelanger Forschung zugrundelegt.

Hetherington geht zwar vor allem von der Lage an den britischen Hochschulen aus, doch haben seine Schlussfolgerungen allgemeine Gültigkeit. Er verfolgt die akademische Autonomie in ihrer historischen Entwicklung, interessiert sich jedoch auch lebhaft für den aktuellen Stand Mitte des 20. Jahrhunderts, der sich selbstverständlich

deutlich vom Autonomiebegriff vergangener Zeiten unterscheidet. Er betont, dass die akademische Autonomie eines der Hauptprinzipien der Existenz von Universitäten und anderer ähnlicher Hochschulen ist, doch zugleich ist auch die Rolle des Staates nicht unbeträchtlich, und zwar besonders dann, wenn er für den Betrieb der Hochschulen finanzielle Mittel bereitstellt. Den Hauptgedanken des Essays von H. Hetherington kann man in folgendem Zitat erfassen: *„Die erste Bedingung der Universitätsautonomie ist ein tiefer Sinn aller Mitglieder für ihre persönliche Verantwortung gegenüber der Gesellschaft, denn dieser Sinn ... ist die Bedingung für die Freiheit der Gesellschaft, welcher die Universität dient.“*

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Kronika

Xth Symposium on the Bohemian Reformation and Religious Practice Praha, 20–22. červen 2012, Akademické konferenční centrum (Jilská 1)

Výroční desátý ročník bienálních sympózií o české reformaci proběhl pod záštitou Collegia Europea, výzkumného centra FF UK a FÚ AV ČR. Na zdárném průběhu mají zásluhu hlavní organizátoři, prof. David Holeton a dr. Zdenek David, samozřejmě za pomoci řady dalších. Jubilejní ročník byl věnován dvanácti tematickým okruhům, v rámci nichž zaznělo 25 příspěvků a byla k nim vedena bohatá diskuse. Nemůžeme zaznamenat všechna vystoupení ani všechna témata. Zaměříme se proto na otázky spojené s univerzitou a na několik dalších zajímavých námětů, vybraných zcela subjektivně dle zájmu autorky.

Přítomnost univerzitních mistrů nebo blízkost univerzitního prostředí bylo možno tušit u řady témat, bezprostředně se však univerzity týkaly tři okruhy otázek. Z hlediska skladby univerzitní instituce to byla především úvaha Petry MUTLOVÉ (Brno), nakolik je oprávněné hovořit o „drážďanské škole“ mistrů v čele s Mikulášem z Drážďan, kteří působili v předvečer husitských válek v Praze, a kdo vůbec by měl do tohoto kruhu patřit. Referentka hodnotí pojem „drážďanská škola“ velmi skepticky a považuje jej za dodatečný historiografický konstrukt.¹

Co se týče univerzitních osobností, musíme zmínit tři referáty věnované mistru Janu Husovi. Thomas FUDGE (Nový Zéland) se soustředil na jednoho z Husových oponentů a nepřátel, Michala de Causis. Hodnotil jej jako nejvíce nebezpečného protivníka, který měl velký podíl na Husově odsouzení. Reid WEBER (Florida, USA) sledoval Husovu sebereflexi kazatelského poslání a zodpovědnosti. Vycházel z jeho Betlémských kázání a dalších textů vydaných v Opera omnia MJH, kde Hus prezentuje sám sebe jako pravého kazatele božího slova. Na závěr sympózia pohovořil Peter MORÉE (Praha) o vytváření obrazu Jana Husa při přípravě oslav v roce 1915 a přínosu Františka hraběte Lützowa do tehdejší diskuse.

Pro poznání obsahu výuky byly velmi přínosné tři referáty týkající se pražské univerzitní filosofie: Vilém HEROLD (Praha) se zabýval naukou o ideách Johna Wyclifa a jeho náběhem k panteismu. Také Ota PAVLIČEK (Praha) se věnoval Wyclifově filosofii a její recepci. Zjistil shody v díle Štěpána Pálče a Jeronýma Pražského, kteří si byli kupodivu blízcí v některých filosofických otázkách, ačkoli jinak stáli v rámci myšlenkových proudů počátku 15. století na různých pozicích. Referent sledoval také spojitost jejich filosofického myšlení s dobovou realitou. Martin DEKARLI (Praha) porovnal interpretaci Husova konceptu *prima materia* u R. Kalivody a P. De Vooghta a podal vlastní řešení. Oba naposled jmenovaní referenti jsou doktorandy doc. Herolda, můžeme proto konstatovat, že o pražské univerzitní filosofické škole bádá především škola Heroldova.

¹ K otázce již publikovala několik textů: Petra MUTLOVÁ, *Vybrané prameny k existenci drážďanské školy*, in: Helena Krmíčková (ed.), *Querite primum regnum Dei*. Sborník příspěvků k poctě Jany Nechutové, Brno 2006, s. 553–560; TÁŽ, *Die Dresdner Schule in Prag: eine waldensische „Connection“?*, in: Albert de Lange – Kathrin Utz Tremp (edd.), *Friedrich Reiser und die „waldensisch-hussitische Internationale“ im 15. Jahrhundert*, Heidelberg – Ubstadt-Weiher – Basel 2006, s. 261–276.

Od univerzitního prostředí se daleko nevzdálíme, když se podíváme na blok referátů věnovaných protihusitským polemikám. Pawel KRAS (Lublin, Polsko) představil protihusitskou polemiku z 20. let 15. století od krakovského profesora Stanisława ze Skarbimierza. Pavel SOUKUP (Praha) nastínil přehled osmi period polemik mezi husity a katolíky z let 1403–1437 a soustředil se na polemiky proti čtyřem artikulům, jejichž autory představil a hledal jejich vzájemné vazby a účel vzniku textů – dobovou objednávku. Referát byl jedním z výstupů autorova projektu Protihusitská polemika a česká otázka. Phillip HABERKERN (Princeton, USA) sledoval polemiky vedené v 16. století, zvláště dílo Jana Cochlaea a jeho snahu představit Jana Husa jako téměř katolického myslitele.

Své badatele konečně našly i specializované otázky, které se týkají utrakvistické liturgie a ikonografie. Právě v těchto bodech se nejvíce uplatnila mezioborovost výzkumu a pro „obyčejné historiky“ bylo nadmíru užitečné vyslechnout názory a výsledky výzkumů kolegů z příbuzných disciplín.

Jiří ŽŮREK (Praha), editor objemné edice českého graduálu,² zpracoval pro svůj příspěvek 42 českých utrakvistických graduálů, v nichž se zaměřil na *proprium sanctorum*. Zjišťoval, které svátky světců kališníci drželi. Konstatoval řadu shod s katolickým kalendářem; na druhé straně zjistil odchylky od vlastních norem utrakvistů upravujících pořadí svátků. Eliška BAŤOVÁ (Praha) studovala hymnologické rukopisy Jana Augusty a další opisy jeho písní, resp. spory uvnitř Jednoty bratrské o podobu církevního roku. David HOLETON (Praha) zkoumal postavení dětí ve společenství utrakvistů, a to zvláště v souvislosti s eucharistií podávanou dětem. Sledoval odraz role dětí v písňovém materiálu, především v Jistebnického kancionálu. Pavel KOLÁŘ (Praha) analyzoval záznamy jednání tzv. kutnohorské konsistoře z druhé poloviny 15. a první poloviny 16. století, pokud informují o otázce liturgické praxe v oblasti, která byla v dosahu pravomoci této instituce. Pražská konsistoř, jejíž záznamy referent zpracoval již dříve ve své disertaci, si stěžovala na porušování bohoslužebného řádu. Kolářův výzkum potvrdil, že představy o „správné praxi“ nebyly jednotné a ustálené. Matthias THIELE (Praha) se věnoval Agendě české z roku 1581 a jejímu způsobu adaptace německých luterských předloh pro české prostředí, které mělo svoji vlastní písňovou tradici a specifické svátky. Referent ji považuje za agendu českých luteránů, odlišujících se od tradičních utrakvistů. V tom se neshoduje s J. Žůrkem, který k této agendě také přihlédl při výzkumu svátků světců a odmítá existenci konfesně výrazně odlišených luteránů v českých zemích. Agenda byla tištěna v Lipsku a otázkou zůstává nejen, komu byla určena, ale také kdo stál za jejím vydáním.

Blok příspěvků z oblasti dějin umění navázal na výstavu Umění české reformace.³ Milena BARTLOVÁ (Praha) se zamyslela nad proměnou funkce i formy obrazu v reformaci (opírala se o nedávno vydanou knihu Josepha Leo Koernerera Reformace obrazu⁴) a nad možností aplikace obecných charakteristik na český materiál. Kateřina HORNÍČKOVÁ (Praha) a Michal ŠRONĚK (Praha) se věnovali jedné z památek české reformace – arše z Nového Bydžova, která prošla přemalbou v době rekatolizace, při níž byla vzpomínka na dva utrakvistické kněze – rodné bratry Hraždovské – potlačena a ikonografická proměna z nich udělala dva katolické světce. Dnes je dílo, obnovené v původní podobě, zajímavým dokladem specifik

² *Graduale Bohemorum. Proprium Sanctorum*, introduction and edition by Jiří Žůrek, Praha 2011, 704 s.

³ Kateřina HORNÍČKOVÁ – Michal ŠRONĚK (edd.), *Umění české reformace (1380–1620)*, Praha 2010, 557 s.

⁴ Joseph Leo KOERNER, *The Reformation of the Image*, Chicago 2004.

utrkvistické ikonografie i přístupu k uměleckému dílu. Jednalo se nejspíše o epitafní oltář zobrazující kromě Poslední večeře i místní kněze působící původně v kostele, kde byla archa zřízena. Jeden z nich drží kalich; ten je zvýrazněn (zlacením) také na ústřední scéně v rukách Krista. K tématům z oblasti kališnické ikonografie se řadí i „historická malba“ připomínající utrkvistické mučedníky. Martina ŠÁROVCOVÁ (Praha) seznámila s vyobrazeními popravky kutnohorských havířů v r. 1496, k níž došlo po potlačení jejich vzpoury. V představě 16. století byli přiřazeni k mučedníkům víry a připomínání v souvislosti s oficiem M. J. Husa a českých mučedníků. U Poděbrad, na jednom z míst popravky, jim byla vystavena kaple.

Poslední oblastí, kterou chci na tomto místě ještě zmínit, aniž bych tím naznačovala, že ostatní příspěvky nebyly zajímavé, jsou referáty věnované (druhé) reformaci a rekatolizaci v Čechách: Ota HALAMA (Praha) představil tiskaře Mikuláše Konáče z Hodištkova jako obránce tradičního českého utrkvismu a kritika náboženského radikalismu. Přiřazuje ho ke konzervativním mistrům pražské univerzity jagellonského období. Vladimír MAŇAS (Brno) sledoval projevy disciplinace v luteránské farnosti v Jimramově na počátku 17. století na základě vrchnostenských předpisů a řádu místního bratrstva, které je možno vnímat jako specifikum moravského luteranismu. Konstatoval, že rekatolizace sice přinesla konfesní a funkční proměnu bratrstva, nicméně hmotný i lidský základ byl zachován a začleněn do proměněného prostředí, uplatnil se tedy i nadále. Pavel KŮRKA (Praha) analyzoval dialogickou rekatolizační literaturu 17. a počátku 18. století a zamýšlel se nad jejich funkčností a účinností v rámci mezikonfesního dialogu.

Zahraniční účastníci ve svých prezentacích prokázali na prvním místě zájem o významné české osobnosti. Již jsme zmínili Husa (Weber) a Michala de Causis (Fudge); připomeňme také Matěje z Janova (Kullerud, jehož referát neznám) a Mikuláše Biskupce z Pelhřimova (Lahey). Pozornost budí také vlastní husitství. Vedle problematiky liturgické (Holeton) a katolických polemik (Kras) zmiňme i roli procesí v husitských Čechách (Perett). Třetí zájmovou oblastí zahraničních badatelů jsou proměny vnímání českých reformátorů v pozdější tradici (Haberkern o Husovi u Cochlaea) a hledání paralel a styčných bodů mezi českým utrkvismem a evropskou reformací (David o alžbětinském anglikanismu ve srovnání s českým utrkvismem).

Sympóziu vyvolalo soustředěný zájem účastníků; vyznačovalo se mezioborovostí a silným zastoupením zahraničních badatelů. Jejich přítomnost potvrzuje, že česká reformace je fenomén, který zajímá, má své místo v evropských dějinách, není už zdaleka vnímán jako nějaké vybočení nebo abnormalita. Zahraniční badatelé hledají v husitství společné rysy i specifika ve vztahu k reformaci evropské. Zvláště Hus zajímá dnes více zahraničí než české badatele. Ptají se, jak Hus řešil otázky, které si oni sami kladou i v souvislosti s jinými osobnostmi, např. jakým způsobem oslovoval Hus své posluchače, čím je zaujal atd. Hus se tak stává produktem své doby a nejen českým solitérem.

Příspěvky ze sympózia budou k dispozici v tištěné podobě v rámci ediční řady *The Bohemian Reformation and Religious Practice*, která vychází jako supplementum Filozofického časopisu, ale zpřístupňování příspěvků ze sympózií se bohužel opožděje (zatím vydáno osm svazků). Obsahy i plné texty jsou k dispozici na adrese <http://www.brrp.org>. Série sympózií a ediční řada jsou velmi záslužným podnikem, protože dlouhodobě mapují otázky spojené s myšlenkovým vývojem českých zemí 14.–17. století a vytvářejí inspirační prostředí: přivádějí do Prahy významné badatele z celého světa, ale dávají příležitost

i začínajícím absolventům prezentovat jejich prvotiny. Doufejme proto, že se aktivity pořadatelů nevyčerpaly první desítkou a že bude BRRP dále pokračovat.

Blanka Zilynská

Universität, Wissenschaft und Öffentlichkeit nach 1945

(Albert-Ludwigs-Universität, Freiburg im Breisgau, 24.–25. 11. 2011)

V listopadu 2011 se v německém Freiburgu odehrál pracovní seminář věnovaný proměnám vztahů mezi univerzitami (resp. vědou) a veřejností po roce 1945. Jednalo se o akci vycházející z doktorandského projektu podpořeného Německou výzkumnou společností (DFG), který na univerzitě ve Freiburgu vedou profesori Sylvia Paletschek a Cay-Rüdiger Prüll.¹ Na semináři proto vystoupila řada mladých historiků, kteří prezentovali své doktorské projekty; zároveň ale přijeli na pozvání i graduovaní doktoři z různých německých univerzit a výzkumných ústavů. Zvolené téma semináře i celého projektu je pro obor soudobých dějin univerzit poměrně významné, a především dosud jen málo prozkoumané. Právě ve druhé polovině 20. století se věda a vzdělávání staly prvořadým předmětem veřejného zájmu, tématem bouřlivých politických, mediálních a intelektuálních debat. Jedná se zároveň o téma velmi široké a referenti k němu přistupovali skutečně z různých perspektiv. Jejich příspěvky však nebyly roztržštěné, ale naopak se doplňovaly, k čemuž výrazně napomohl i vstupní metodologický diskusní blok.

Ten otevřela Sibylla NIKOLOW z univerzity v Bielefeldu (*Wissenschaft, Medien und Öffentlichkeit. Problematik, Konzepte und Fallstudien*) klasifikací tradičních a novějších přístupů k probíranému tématu. V tradičním pojetí podle ní převažovalo přesvědčení o „znalostní propasti“ mezi vědci a veřejností a monopolu vědy na pravdu, o roli médií jako nestranných zprostředkovatelů a pojetí veřejnosti jako pasivního publika. Novější přístupy podle ní tento jednoduchý obraz ruší. Díky nim je zřejmé, že mezi veřejností a vědci panuje komplikovanější, vzájemně závislý vztah, v němž není žádný jasný monopol dán. Veřejnost není jen pasivním příjemcem, ale také aktivním účastníkem transferu vědeckých poznatků. A zřejmě je i to, že média mají výrazný vliv na povahu předávaných poznatků – jejich podíl není neutrálně zprostředkovatelský, ale aktivně konstruktivistický.

Od těchto přístupů – jak rozvedl Cay-Rüdiger Prüll v diskusi – je možné odvodit několik různých badatelských perspektiv: můžeme analyzovat jednotlivé komunikační události – kauzy (u nichž nás může zajímat sociální a mocenský rozměr: Kdo je povolán jako odborník do médií? Jaké pohledy jsou preferovány?), za druhé můžeme analyzovat články o vědě v delší perspektivě (zajímat nás bude, jaký obraz vědy je v médiích konstruován) a můžeme se též pokusit o analýzu recipientů (tedy jak je věda, či její obraz, přijímána čtenáři, posluchači a diváky). Řada příspěvků na semináři se pak naznačenými cestami skutečně ubírala, případně přinášela další badatelské perspektivy, které úvodní vymezení obohatily.

Sociální a mocenský rozměr veřejné komunikace vědců se nejvýrazněji projevil ve třech biografických příspěvcích. Freiburská doktorandka Christa-Irene KLEIN analyzovala na

¹ Více o projektu „Universität, Wissenschaft und Öffentlichkeit. Die Universität Freiburg, ihre Mediziner und Geisteswissenschaftler (1945–1970)“ viz <http://www.uni-wissoeff.uni-freiburg.de> (ověřeno 3. 10. 2012).

příkladu významného německého poválečného politologa a veřejného intelektuála Arnolda Bergsträssera různé sociální sítě, v nichž může být vědec zakotven, a které posilují jeho pozici na univerzitě i ve společnosti (*Roots and Routes. Professorale Netzwerke am Beispiel Arnold Bergsträssers*). Ukazovala Bergsträsserovo propojení s bádenským ministerstvem kultury a školství, jeho členství ve vědeckých svazech, podíl na vzniku občanského vzdělávání, vztahy k armádě, jeho roli zahraničně-politického poradce a napojení na významné hospodářské aktéry.

Franziska REINFELDT ze Svobodné univerzity v Berlíně se zaměřila na ještě významnějšího intelektuála poválečného Německa (*Ralf Dahrendorf. Ein Intellektueller zwischen Wissenschaft und Öffentlichkeit*) a ukazovala jeho velmi úspěšnou práci s veřejným mediálním prostorem, do nějž dokázal prosadit hned několik svých konceptů a pojmů, které se staly symbolickými centry názorových střetů v 60. letech (např. *Bildung ist Bürgerrecht* či *Lebenschance*). Dahrendorf, kterého srovnávala s Pierrem Bourdieu a Henry Kissingerem, byl podle ní představitelem „politického podnikatelství“ – dokázal využít svůj kapitál veřejného intelektuála a vědce v politické oblasti.

Na analýzu mediálních strategií vědců a mediální inscenace vědy se zaměřil také Stephan PETZOLD působící na univerzitě v Leedsu. Ve svém příspěvku („*Das akademische Glashaus zertrümmern. Das gewandelte Verhältnis von Wissenschaft und Öffentlichkeit und der Aufstieg einer „kritischen“ Geschichtswissenschaft in den sechziger Jahren*“) analyzoval případ německého historika Fritze Fischera a jeho kontroverzní knihy *Griff nach der Weltmacht*. Fischer v ní nabídl tezi o příčinách první světové války jako výsledku mocenských ambic různých lobbistických skupin v rámci císařského Německa a vyvolal tím v odborné komunitě bouři nevole. Jak Stephan Petzold ve svém příspěvku ukázal, Fischer se nespolehlal při své obraně jen na vědeckou debatu, ale mobilizoval řadu novinářů a levicových aktivistů, kteří z tématu učinili celostátně diskutovanou záležitost. Hvězdnou hodinou případu – a hvězdnou hodinou samotného Fischera – se pak stala televizní debata historiků u kulatého stolu, v níž Fischer dokázal své mediální (ale i odborné) schopnosti náležitě prodat.

Podobnému tématu, avšak na příkladu skupiny vědců, se věnoval i mimořádně zajímavý příspěvek doktoranda Nikolaie WEHRSE z Centra pro soudobé dějiny v Postupimi (*Protest der Professoren. Der Bund „Freiheit der Wissenschaft“ und das Scheitern der Hochschuldemokratisierung in den 1970er Jahren*). Analyzoval veřejné mediální strategie západoněmeckého profesorského svazu „Svoboda vědy“, který vznikl v roce 1970 jako obranná reakce na revoluční studentské hnutí a jeho – z pohledu profesorů – příliš radikální požadavky na demokratizaci řízení univerzit. Ve vedení svazu, který sdružoval přes pět tisíc členů, přitom nebyli žádní političtí konzervativci, ale naopak spíše liberální učitelé, kteří se dostali na univerzitní posty díky reformám raných 60. let. O to více jim ale vadilo, že je levicoví studenti označovali za strnulé ordináře. Ve své úspěšné mediální strategii upozorňovali učitelé na to, že volání studentských radikálů po svobodě vědy znamená ve skutečnosti její podřízení levicovému doktrinářství a volání po svobodě vzdělávání zase neochotu skládat zkoušky a tím i pokles kvality vysokoškolských titulů. Podle Wehrse byl svaz německých profesorů ve svém snažení jednou z nejuspěšnějších lobbistických skupin tehdejšího západního Německa, protože se mu ve veřejném prostoru podařilo výrazně upravit interpretaci radikálních požadavků roku 1968 i svého vlastního obrazu.

Další série příspěvků se věnovala rovněž mediálním tématům, nyní však z perspektivy analýzy samotných mediálních textů, nikoli strategií vědeckých aktérů. Historička Sigrid

STÖCKEL z Vysoké školy lékařské v Hannoveru tematizovala ve svém příspěvku (*Wandel medi(k)aler Öffentlichkeiten. Formierung intraprofessionaler und gesellschaftlicher Öffentlichkeit in der ärztlichen Standespresse*) o odborných lékařských periodicích fakt, že nejobvyklejší „veřejnosti“ pro vědce jsou opět vědci – jejich kolegové. Nadine KOPP z freiburské univerzity se zaměřila na analýzu některých výrazných mediálních diskusí o lékařských tématech v 50. letech (*Die Medizinische Fakultät Freiburg und die Öffentlichkeit in den 1950er Jahren – wissenschaftspolitische und gesellschaftliche Herausforderungen*). Na příkladu informování o rakovině a dětské obrně ukazovala, jakým způsobem se v lékařské komunitě diskutovalo o přípustnosti příliš optimistického informování, které na jednu stranu mělo uklidnit obyvatelstvo a přesvědčit je o potřebě včasné léčby, avšak na druhé straně bylo v evidentním rozporu s reálnými možnostmi lékařské vědy.

Poslední výraznější skupina referátů se věnovala sebepojetí a sebepoznání akademiků. Historik Wilfried RUDLOFF z univerzity v Kasselu se v příspěvku nazvaném „Co ví vysoká škola sama o sobě?“ (*Was weiß die Hochschule über sich selbst? Erkenntnisstand und politischer Nutzen der Hochschulforschung in den 1950er und 1960er Jahren*) zaměřil na výzkumné instituty, které vznikaly v 50. a 60. letech, aby uspokojily poptávku po kvalifikovaných informacích o vysokém školství, na jejichž základě by bylo možné postavit úspěšnou vysokoškolskou politiku. Na západoněmeckém příkladě tak poukázal na celosvětově rozšířený fenomén, který se v poválečném období objevil. Isabel SCHMIDT z Technické univerzity v Darmstadtu se zaměřila na sebepojetí akademiků technických oborů a jejich složité vyrovnávání se s nacistickou minulostí (*Das Verhältnis von Technik und Gesellschaft in der Nachkriegszeit. Darmstädter Ingenieure zwischen Reformrhetorik und Wirklichkeit*). Ukazovala, že zatímco během války sloužily technické obory plně válečným plánům, po porážce Německa se inženýrské vysoké školy prezentovaly jako nepolitické, či dokonce nacisty pronásledované. Teprve velmi pomalu byli jejich reprezentanti ochotni připustit svůj díl viny na nacismu a aktivně se postavit za pokusy o očistu alespoň v minimální podobě nově zavedených přednášek směřujících k „humanizaci“ techniky.

V závěrečné diskusi byla znovu probrána některá konceptuální východiska. Ukázalo se totiž, že v jednotlivých příspěvcích se pracovalo s různými, mnohdy odlišnými pojetími „veřejnosti“. Účastníci konference se pak pokusili navrhnout čtyři různé koncepty, jak k „veřejnosti“ přistupovat. Za prvé je podle nich možné uvažovat o vysokoškolské veřejnosti (vzdělanostní elity konzumují a hodnotí práci akademiků), za druhé o odborných komunitách (vědci kontrolují hodnověrnost svých kolegů), za třetí o lokální veřejnosti (spojené se sídelními městy univerzit, jejich médií, reprezentací a občany) a nakonec o „národním diskursním společenství“ (vytvářeném během celostátních politických, mediálních, vědeckých a dalších diskusí). Při hodnocení konference rovněž zaznělo, že byla příliš soustředěná na západoněmecké univerzity, ačkoli pojednávala o tendencích, které jsou přinejmenším celoněmecké (zahrnující oba bloky), ale ještě spíše celoevropské či dokonce globální.

Jakub Jareš

Uniseum – univerzitní muzeum ve Freiburgu

V roce 2004 založila univerzita ve Freiburgu muzeum své historie nazvané Uniseum.¹ Zařadila se tak mezi několik světových univerzit, které podobnou instituci již mají.² Řadu z nich přitom hned předběhla, protože Uniseum patří k muzeím velmi vydařeným, a to nejen v dílčí oblasti univerzitních dějin.

S nápadem založit muzeum přišel rektor univerzity Wolfgang Jäger již v roce 1999. Jeho cílem bylo posílit identitu školy, otevřít ji více veřejnosti a zpracovat důkladněji její dějiny. S tímto pověřením dostal projekt na starost ředitel univerzitního archivu Dieter Speck, který se svým týmem otevřel v červnu 2004 první část expozice a v roce 2007 – k 550. výročí založení *Albert-Ludwigs-Universität* – muzeum dokončil.

Za své sídlo dostalo Uniseum starou budovu jezuitské koleje, která má jednak ideální polohu v centru města, jednak skýtá dostatek prostor pro stálou expozici i přechodné výstavy. Autoři se tak nemuseli při promýšlení konceptu muzea příliš omezovat. Jejich základní myšlenkou bylo, že Uniseum má být jak muzeem, tak fórem – prostorem otevřeným pro komunikaci. Tomu odpovídá jednak výrazná prostupnost expozice, kde na sebe jednotlivá období a témata bez větších architektonických předělů navazují, jednak centrální prostor jakési arény, která umožňuje společné posezení a diskusi, případně promítání filmů.

Autoři rozdělili expozici na šest chronologických a šest tematických celků, které se věnují jednak pozici univerzity ve společnosti, městě a státu, jednak dějinám bádání a výuky. Chronologická část představuje vývoj univerzity v jednotlivých stoletích: 15. věk je svázán se založením „vysokého učení“ Habsburky (1457), 16. století s rozvojem humanismu, 17. století se nese ve znamení jezuitských aktivit a přechodné francouzské okupace města, 18. století je přiblíženo na pozadí absolutismu, osvícenství a reformy (především tereziánských), 19. věk vypovídá o expanzi univerzity, roli měšťanstva (*Bürgertum*) a císařství (tematizován je německý nacionalismus, rozvoj přírodovědných oborů, studium žen atd.). Nejvíce prostoru se však dostává 20. století s dvěma milníky – nacionálním socialismem a studentskou revoltou 60. let. Nacistické období ve Freiburgu je spojeno s rektorátem Martina Heideggera, výzkumy pro wehrmacht, zavedením rasového výzkumu a také s nálety spojenců, v jejichž následku byla většina starého města včetně univerzitních budov kompletně zničena.

Šest tematických celků přináší pohledy na 1) jednotlivé obory (rozdělené na humanitní, přírodovědné s technickými a medicínu), 2) mimořádné předměty ze sbírek univerzity prezentované v tzv. kabinetu žasnutí (*Kabinett des Staunens*), 3) univerzitní umění a architekturu, 4) univerzitní „who is who“ prezentující slavné absolventy, 5) studentský život (buršové, spolky, koleje a menzy, sport, kultura) a 6) dějiny staré univerzitní budovy, sídla muzea.

Mezi skvosty expozice patří „povinné“, nicméně krásné artefakty jako zakládací listina, žezla, řetězy či taláry. Skutečným „highlight“ exponátem je pak tištěná mapa světa z roku 1507, v níž je poprvé zobrazen nový kontinent pod názvem Amerika. Autor této zprávy

¹ Viz www.uniseum.de (ověřeno 3. 10. 2012).

² Mezi v Česku neznámější univerzitní muzea patří krakovské Muzeum Jagellonské univerzity v Collegiu Maius (<http://www.maius.uj.edu.pl>, ověřeno 3. 10. 2012). Velmi častá jsou univerzitní muzea v Rusku, např. Muzeum historie Petrohradské státní univerzity (<http://museum.pu.ru>) či Historické muzeum Moskevské státní univerzity. Velmi rozsáhlé muzeum má univerzita v estonském Tartu (http://www.ajaloomuseum.ut.ee/index.aw/set_lang_id=2). Virtuální muzeum má nejstarší americká univerzita, Univerzita Severní Karolíny v Chapel Hill (<http://museum.unc.edu>). Vše ověřeno 3. 10. 2012.

však subjektivně nejvíce ocenil například sportovní náčiní studentů z 19. století, doklady o studentských bouřích v 60. letech (letáky, plakáty, megafony a především studentské zápisy v rektorské knize vytvořené během okupace rektorátu) a interaktivní jazykový audioatlas jihozápadoněmeckých dialektů.

Expozice kombinuje klasické vitríny a výstavní panely s interaktivními exponáty, které si návštěvník sám může ozkoušet. V prostoru je na různých místech promítáno několik krátkých filmů a do sluchátek pouštěny audionahrávky. To je sice nejen v německém, ale většinou už i v českém prostředí výstavní standard, který však může či nemusí být naplněn smysluplným obsahem. Autoři Unisea byli v tomto úkolu úspěšní a jejich dílo návštěvníka připoutá: chronologická část rozhodně nenudí, protože nejde o učebnicové dějiny, a v tematických celcích si každý najde svou oblast zájmu. Kromě toho mnoho návštěvníků přichází na krátkodobé výstavy, které pořádají většinou jednotlivé součásti univerzity.

Z hlediska provozu je Uniseum pro univerzitu poměrně nenáročné. Vedení zajišťuje ředitel univerzitního archivu a personál tvoří hlavně studenti a doktorandi univerzity (často historických oborů), kteří v muzeu provádějí návštěvníky. Ačkoli otevírací doba je velmi omezená, zavítá jich do Unisea ročně kolem pěti tisíc.

Jakub Jareš

Digitalizace archivních dokumentů o studentech pražských univerzit z období 1882–1939

Archivní fondy se soubory osobních dat tvoří ve většině archivů nejvíce badatelsky vyhledávaný materiál. Tyto materiály jsou využívány při genealogických i vědeckých biografických výzkumech. Při plánování priorit pro digitalizaci archivních fondů se ocitají tyto historické „databáze“ (mající nejčastěji podobu úředních knih či kartoték) na prvních místech. S ohledem na specifický charakter materiálu a převažující způsob badatelského využívání je nutné zvolit i odpovídající způsob digitalizace. Vedle samotného naskenování a pořízení metadat s archivním popisem přistupují obvykle archiváři k sestavení digitálního jmenného rejstříku a indexaci jednotlivých naskenovaných záznamů. Výsledek digitalizace pak bývá prezentován ve (zpravidla webové) aplikaci, která umožňuje vyhledávání podle jmen a dalších parametrů.

Odborné i laické veřejnosti jsou známy úspěšné projekty realizované v nedávné době v českých archivech. V prvé řadě jde o digitalizaci matrik narozených, sňatků a zemřelých, ke které přistoupily všechny české Státní oblastní archivy, které tyto archiválie spravují. Na digitalizaci spolupracovaly české archivy v rámci několika projektů, výsledky jsou přístupné na jejich webových stránkách.¹ Dalším podobným projektem je zpřístupnění pobytových přihlášek (konskripci) pražského policejního ředitelství z let 1850–1918.² V rámci projektu realizovaného v letech 2006–2011 bylo digitalizováno celkem 664 651 přihlášek;

¹ Např. společný projekt Moravského zemského archivu v Brně, Státního oblastního archivu v Plzni, Státního oblastního archivu v Praze a Diecézního archivu v St. Pölten (Rakousko) <http://actapublica.eu>; projekt Zemského archivu v Opavě http://matriky.archives.cz/matriky_lite. Rada českých matrik je přístupných prostřednictvím amerického projektu <https://www.familysearch.org> (vše ověřeno 3. 10. 2012).

² <http://digi.nacr.cz/prihlasky2> (ověřeno 3. 10. 2012).

v databázi, která umožňuje vyhledávání v tomto materiálu, jsou uloženy více než dva miliony záznamů o osobách majících trvalý pobyt v Praze.³

Materiály tohoto typu tvoří nejvíce využívaný materiál i ve vysokoškolských archivech. Vedle osobních spisů profesorů a dalších zaměstnanců jde o širokou oblast materiálů dokumentujících průběh studia posluchačů vysokých škol. Příkladem internetového zpřístupnění historické evidence studentů může být projekt Univerzitního archivu v Lipsku „Karteikarten der Quästurbehörde zwischen 1889 und 1944/1945“,⁴ případně projekt zpřístupnění matrik mnichovské Akademie výtvarných umění.⁵

Archiv Univerzity Karlovy připravuje projekt digitalizace matrik, katalogů posluchačů, rigorózních protokolů Univerzity Karlovy (české Karlo-Ferdinandovy univerzity) a Německé univerzity v Praze a protokolů o státních zkouškách z let 1882–1939. V současné době jde o nejvíce badatelsky vyžadované materiály v Archivu Univerzity Karlovy, které jsou již zčásti poškozeny intenzivním využíváním. Časový rozsah vybraných dokumentů je určen rozdělením původně jednotné pražské univerzity v roce 1882, horní hranice (rok 1939) je dána uzavřením českých vysokých škol nacisty. On-line zpřístupnění mladších archiválií v současné době není možné, protože dokumenty obsahují citlivé osobní údaje žijících osob.

Archiválie vybrané k digitalizaci pocházejí z různých archivních fondů (Matriky Univerzity Karlovy, Matriky Německé univerzity, fondy jednotlivých fakult, česká a německá Státní zkušební komise). Podoba a struktura dokumentů, které byly vybrány k digitalizaci, je do značné míry určena někdejší rakouskou vysokoškolskou legislativou a činností akademických úřadů. Archiválie zachycují průběh studia posluchačů obou pražských univerzit a badatelé v nich mohou najít (vedle informací o samotném studiu) i řadu biografických údajů. Výsledkem digitalizace tak bude do značné míry umělá digitální sbírka, v jejímž rámci však bude pochopitelně respektována struktura původních archivních fondů. Samotné digitalizaci předchází archivní zpracování a inventarizace archiválií, zpracované inventáře budou zpřístupněny zároveň s digitalizovanými fondy. Vyhledávání digitalizovaných archiválií bude možné jednak podle struktury původních archivních fondů (listováním v digitalizovaných úředních knihách) a jednak vyhledáváním ve vytvářené databázi studentů pražských univerzit.

Projekt je rozfázován do řady kroků, jejichž uskutečnění potrvá několik let. Na realizaci projektu se vedle zaměstnanců Ústavu dějin Univerzity Karlovy a archivu Univerzity Karlovy podílí také pracovníci Ústavu výpočetní techniky Univerzity Karlovy, kteří zajišťují technickou podporu a vývoj softwaru nutného pro uložení a zpřístupnění digitalizovaných archiválií. Rychlost digitalizace a možnost realizace všech fází projektu je závislá na získání podpory pro tento finančně náročný projekt. Rozpočet zvyšuje zejména plánovaný nákup knižního skeneru, který je nutný pro digitalizaci velkoformátových úředních knih.

Pilotní fází digitalizačního projektu bylo zpřístupnění Matrik doktorů Univerzity Karlovy. Celkem bylo naskenováno 16 matričních knih a dvě knihy rejstříků z let 1882–1953,⁶

³ http://www.nacr.cz/C-fondy/digi_policejni_prihlasky.aspx (ověřeno 3. 10. 2012). Milan VOJÁČEK, *Policejní pobytové přihlášky jako důležitý pramen pro poznání demografických a sociálních proměn Prahy v letech 1850–1918*, *Paginae historiae* 18, 2010, s. 299–302.

⁴ <http://www.archiv.uni-leipzig.de/recherche/bestand/karteikarten-der-quasturbehörde-zwischen-1889-und-1944-1945> (ověřeno 3. 10. 2012).

⁵ <http://matrikel.adbk.de> (ověřeno 3. 10. 2012).

⁶ Skenování probíhalo na knižním skeneru Zeutschel OS 7000 v matematickém oddělení knihovny Matematicko-fyzikální fakulty UK.

v dubnu 2012 bylo on-line zpřístupněno 10 knih a příslušné rejstříky z let 1882–1939.⁷ Matriky z let 1945–1953 mohou obsahovat citlivé osobní údaje ještě žijících osob, jsou proto zpřístupňovány v datelně AUK po ověření, že zpřístupňovaná část (strana) matrik neobsahuje údaje žijících osob, případně se souhlasem dotčených absolventů UK. Zpřístupněných deset knih obsahuje údaje o více než 22 000 doktorech UK, často významných osobnostech české vědy a veřejného života. Prohlížení digitalizovaných matrik je možné zatím jen listováním ve virtuálních knihách a vyhledáváním v naskenovaných rejstřících. Webový prohlížeč zpřístupňuje vedle samotných obrazových souborů (skenů) i metadata obsahující archivní popis dokumentů.

V současné době (léto 2012) probíhá příprava databáze studentů, která umožní jednoduché vyhledávání podle jmen a dalších údajů. Jejím základem je přepis matriky imatrikulovaných, která je nejúplnějším seznamem řádných posluchačů, kteří se zapsali na univerzitu. Databáze bude obsahovat údaje o jménu, příjmení, datu a místu narození, navštěvované fakultě a době studia. K těmto záznamům o studentech budou přiřazovány skeny dokumentů (jednotlivých stránek z úředních knih), které obsahují detailní záznamy o studiu a další biografické údaje.

V následujících fázích projektu budeme digitalizovat rigorozní protokoly, které obsahují údaje o složení přísných doktorských zkoušek (a případně o obhájení disertační práce), jež bylo podmínkou získání doktorského titulu. Následovat bude digitalizace protokolů státních zkušebních komisí. Kvantitativně nejrozsáhlejší částí projektu bude zpřístupnění katalogů posluchačů, úředních knih, které jsou vázány ze zápisových listů (tzv. nacionálů), které student vyplňoval na začátku každého semestru. Vedle řady osobních údajů posluchače obsahují i seznam zapsaných přednášek a cvičení v daném semestru a údaje o zaplacených studijních poplatcích. Studenti zápisové listy zpravidla vyplňovali vlastnoručně. V Archivu UK je uloženo celkem 1041 katalogů posluchačů Univerzity Karlovy z let 1882–1939. Počet katalogů pražské Německé univerzity je zhruba poloviční. V budoucnu plánujeme projekt doplnit o digitalizaci dizertačních prací a jejich posudků.

Ve výsledku tak budou badatelé zpřístupněny on-line všechny dostupné dokumenty, které se týkají vybraných studentů. Výsledná databáze bude obsahovat údaje o cca 100 000 bývalých posluchačů obou pražských univerzit. Dnes je badatelům k jedné osobě předkládáno deset i více objemných knih, které tak trpí častou manipulací. Hlavní motivací celého projektu je proto ochrana archiválií ohrožených častým využíváním a zvýšení komfortu pro badatele. Vedlejším výsledkem bude i snížení zátěže datelny AUK a správců jednotlivých fondů.

Realizace první fáze projektu – zpřístupnění webu s matrikami doktorů UK – vyvolala skromný, avšak celostátní mediální zájem,⁸ díky němuž se informaci o on-line zpřístupnění knih podařilo předat širší komunitě zájemců. Tomu odpovídal i počet přístupů na webové stránky v prvních dnech po spuštění. V běžném provozu pak zaznamenává stránka průměrnou návštěvnost pěti přístupů za den, za měsíc červen 2012 web zaznamenal celkem 112 přístupů (z toho 66 unikátních návštěvníků) a celkem 3327 prohlédnutých stran.⁹

⁷ Matriky jsou přístupné na webové adrese <https://is.cuni.cz/webapps/archiv> (ověřeno 3. 10. 2012).

⁸ Viz článek „UK zveřejnila údaje o studentech jako Čapek či Heyrovský“, *Novinky.cz*, 24. 4. 2012, <http://www.novinky.cz/veda-skoly/265741-uk-zverejnila-udaje-o-studentech-jako-capek-ci-heyrovsky.html> (ověřeno 3. 10. 2012) a relace pořadu Monitor Českého rozhlasu Leonardo ze dne 26. 4. 2012 <http://prehravac.rozhlas.cz/audio/2616161> (ověřeno 3. 10. 2012).

⁹ Údaje Google Analytics z období 1. 6. – 30. 6. 2012.

Dnes jsme na počátku celého projektu, který budeme realizovat přibližně po dobu sedmi až osmi let. Rozfázování celého projektu do řady kroků umožní postupné zveřejňování jeho výsledků. Nehrozí tak zároveň, že by projekt po několika letech skončil, aniž by přinesl jakýkoli efekt.

Petr Cajthaml – Jakub Jareš

Recenze a zprávy

Josef Nuhliček, Veřejní notáři v českých městech, zvláště v městech pražských až do husitské revoluce. K vydání připravili a doplnili Ivan Hlaváček a Markéta Marková

Notářská komora ČR a Scriptorium, Praha 2011, 392 ss., 49 vyobr., něm. resumé, ISBN 978-80-87271-41-4

K širší čtenářské veřejnosti se po létech dostává velmi specializovaná práce, která v době svého vzniku – asi r. 1940 – nebyla v úplnosti vydána. Je proto velkou zásluhou Notářské komory, že přispěla na publikování této knihy, v českých zemích dosud nepřekonané. Neméně je třeba pochválit oba vydavatele za provedení revize Nuhličkových seznamů notářů, čímž ještě zvýšili celkovou hodnotu jeho díla.

Knihu otevírá úvodní slovo prezidenta Notářské komory ČR Martina Foukala, který oceňuje význam publikace pro poznání kořenů dnešního notariátu.

Předmluva Ivana Hlaváčka objasňuje okolnosti vzniku a reedice Nuhličkovy práce. Vysvětluje způsob vydání a omezené zásahy do původní podoby. Jen v názvu je čtenář seznámen s osudem práce (s. 13 a 19), která vznikla jako disertace a byla připravena pro Sborník příspěvků k dějinám hl. m. Prahy, sv. X, tiskem však nevyšla a dochováno je pouze několik separátů. Přesnější citace původní verze díla není ovšem v reedici uvedena.

Nuhličkově práci předchází úvodní kapitola I. Hlaváčka *Veřejný notariát v českých zemích ve středověku a Josef Nuhliček* (s. 17–25). Má charakter bibliografického uvedení do tématu a biografické črty o autorovi.¹ Josef Nuhliček (1910–1977) byl žákem Václava Vojtíška, který dal podnět ke zpracování tématu notariátu. Jako školený archivář pořádal Nuhliček pacovský městský archiv, pracoval krátce v pražském a kutnohorském městském archivu a nakonec se stal ředitelem Státního ústředního archivu. Hlaváček uzavírá črtu osobní vzpomínkou na darování separátu o notářích Nuhličkem do knihovny katedry archivnictví FF UK a konstatováním ztráty tohoto autorem podepsaného exempláře. Připojme i naši zcela odlišnou vzpomínku na pozdní léta Nuhličkovy pedagogické činnosti, kdy jako externista FF předával své zkušenosti s konzervací archiválií studentům archivnictví v prostorách oblastního archivu v Praze na Karlově. Jeho svérázné přednášky budily u studentů lehké veselí, které je vedlo k zapisování výroků přednášejícího (např. varování před nebezpečím termitů pro archiválie) a k vydávání „časopisu“ *Nuhliček's-Mitteilungen* v letech 1974 a 1975. Škoda, že nebyly shromážděny kolektivní fotografie, které Nuhliček na závěr semestru pořizoval s každým ročníkem posluchačů archivnictví, přes své sliby však fotografie nedistribuoval. Vraťme se však opět k jeho významné odborné prvotině.

Původní text práce zaujímá 90 stran (s. 29–119) a je otištěn bez závažnějších zásahů do autorské verze. Předmětem recenze ovšem není práce Nuhličkova,² nýbrž její reedice, pro-

¹ V některých detailech odlišně Bořivoj INDRA, *Zemřel dr. Josef Nuhliček*, Archivní časopis 27, 1977, s. 122–123. Bibliografii viz Jiří TYWONIAK, *AC* 20, 1970, s. 42–43. Srv. dále Jaroslava HOFFMANNOVÁ – Jana PRAŽÁKOVÁ (edd.), *Biografický slovník archivářů českých zemí*, Praha 2000, s. 460 (heslo Nuhliček od Danuše Perutkové).

² Srv. dobovou recenzi: Jindřich ŠEBÁNEK, in: *Časopis Matice moravské* 65, 1943, s. 221–222.

to stačí konstatovat, že Nuhličkova studie nás provází stručně dějinami veřejného notariátu v Evropě a v Čechách, včetně terminologického zamyšlení, popisu činnosti notářů a pozůstatků jejich činnosti. V přílohách je představen výběr písemností s notariátem spojených. Předanou hodnotou reedice jsou české překlady latinských kusů od Karla a Věry Beránkových.

Nejcennější částí Nuhličkovy práce byl a zůstává i v její nové podobě seznam notářů působících v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, resp. pocházejících ze zemí České koruny nebo účastných na psaní bohemikálních textů. Takto široké vymezení definují editoři v předmluvě k soupisu. Název Nuhličkovy práce přitom hovořil jen o českých městech, zvl. pražských, i když autor sám také uvedené parametry překročil. Soupis tvoří dvě třetiny knihy, tj. 200 stran (s. 164–364). Jeho struktura vychází z původního díla, je však v některých směrech upravena (hesla jsou nově řazena abecedně, nikoli chronologicky) a doplněna, především o bibliografii prací po r. 1945, rejstříky a konkordance, a také obrazovou přílohu, která přináší vyobrazení notářských znamení. Vydavatelé upustili od dalšího vyhodnocování seznamu – škoda, že proto není seznam k dispozici také na CD-ROM nosiči, aby si mohl uživatel provést jednoduše vyhodnocení sám.

Nárůst počtu známých notářů je velmi markantní. Zatímco F. Tadra v roce 1892 evidoval 388 osob, Nuhliček již 598 notářů, Lusček pro Slezsko až do 16. stol. 820 osob a pro období shodné s Nuhličkem 537 slezských notářů.³ Hlaváček a Marková dospěli k číslu 1427! To představuje tak výrazné doplnění seznamu, že Nuhličkovo autorství skoro ustupuje do pozadí a je přinejmenším nutno mluvit o rovnocenném autorském podílu vydavatelů reedované verze. Na rozšíření seznamu pracovala především Markéta Marková.

V hesle každého notáře nacházíme vedle všech částí a podob jeho jména a odkazu na starší soupisy, v nichž figuruje, údaj o jeho církevní příslušnosti, původu jeho notářské kompetence a výčet jeho známých listin (notářských instrumentů). Pokud existuje edice daného dokumentu, není uveden odkaz na originál. Editoři aktualizovali údaje o uložení instrumentů a upozornili na reprodukce, ovšem jen fotografické (digitální repositář *Monasterium* není zohledněn). Významným zdrojem vyobrazení byl Archiv Univerzity Karlovy, který poskytl sedm listin pro reprodukce notářských instrumentů (obr. 3, 5, 6, 7, 8, 10, 11 v textu a č. 13 přílohy); na druhém místě stojí rukopisy Národní knihovny a přetisky z práce Lusčeka. Při aktualizaci uložení uniklo, že některé listiny, předané v 19. stol. z Archivu UK do Archivu Národního muzea, byly ve 40. letech 20. stol. vráceny zpět. V seznamu notářů je tudíž na několika místech uváděn jako místo uložení univerzitních listin Archiv Národního muzea, ačkoli se jedná o kusy evidované už Průvodcem po AUK (týká se to notářů č. 51, 348, 482, 711, 1243, 1317, 1369).⁴

Veřejní notáři se ve středověku uplatňovali na prvním místě v čistě církevním prostředí (biskupské kanceláře a úřady). Jejich významným působištěm byla však také univerzita, která hojně využívala jejich služeb, jak konstatoval Michal Svatoš.⁵ V seznamu se projevuje

³ Starší pokus o soupis notářů podnikl Ferdinand TADRA, *Kanceláře a písaři v zemích českých...*, Praha 1892; doplněk k tomu uveřejnil Hynek KOLLMANN, *O kolektorech komory papežské v Čechách a censu vyšehradském...*, VKČSN, tř. fil.-hist.-jaz., 1897, č. 27; paralelně s Nuhličkem pracoval na problematice notariátu ve Slezsku Fritz LUSČEK, *Notariatsurkunde und Notariat in Schlesien von den Anfängen (1282) bis zum Ende des 16. Jhdts.*, Weimar 1940.

⁴ Karel KUČERA – Miroslav TRUC, *Archiv Univerzity Karlovy. Průvodce po archivních fondech*, Praha 1961, k osudům univerzitních listin s. 33–34, 81–83, 91–92; Průvodce však nebyl pro seznam notářů využit. Uložení v ANM uváděl pochopitelně jak Nuhliček, tak registář použitý autory jako podklad: Jaromír Vojtěch NOVÁČEK, *Několik listin týkajících se koleje Karlovy z let 1367–1424*, VKČSN, tř. fil.-hist.-jaz. č. 12, 1895, s. 1–30. Listiny užité do obrazové přílohy uvádějí lokalizaci správnou vč. signatury.

⁵ Michal SVATOŠ, *Dějiny Univerzity Karlovy, I, 1347/48–1622*, Praha 1995, s. 16.

spojení notářů s univerzitou v několika rovinách. Předpokládat musíme jejich univerzitní studia. Akademické kariéry nejsou ovšem až na výjimky v seznamu sledovány. Výjimečně je zmíněn zisk univerzitních gradů (srv. namátkou č. 274, 387, 407, 877, 1099, 1100, 1250) nebo působení na univerzitě (např. č. 1223). Univerzitní studium v Praze lze vystopovat u některých notářů prostřednictvím uváděných odkazů na Životopisný slovník UK od J. Trišky.⁶ Menší skupina notářů užívala ve svých instrumentech přímo titul veřejného notáře pracujícího pro univerzitu: *universitatis (canonistarum) studii Pragensis iuratus notarius* (č. 51, 54, 503, 1243), *universorum dominorum magistrorum, doctorum et scolarium alme universitatis studii Pragensis iuratus notarius* (č. 348, 855). Pro univerzitu ale pracovali i veřejní notáři, v jejichž titulatuře univerzita nefigurovala. Univerzitní archiv obsahuje celkem 42 listin vyhotovených 24 notáři. Soupis eviduje většinu z nich. Chybí pouze *Jacobus Johanni de Poestelyn* (z pomezánské diecéze) s instrumentem z r. 1387 (sign. I/24). Doplnit můžeme také listinu AUK sign. II/48 u Václava z Plzně (notář č. 1369) a listinu I/69 u Michala Mikulášova z Prachatic (č. 855).

Mezi notáři pracujícími pro univerzitu se objevuje i několik osob, které se zapsaly do dějin pražské univerzity nebo do českých dějin předhusitské éry účastí na ověření důležitých a známých dokumentů. Příkladem může být Mikuláš Petřův z Přerova z olomoucké diecéze, který v roce 1390 zaznamenal důležitý rozhodčí výrok ubrmanů ve sporu o obsazování míst v Karlově koleji, který měl zásadní význam pro ukončení rozporů mezi univerzitními národy. Daleko známější je však příklad druhý, totiž notářsky ověřený opis Dekretu kutnohorského určený pro Jana Husa, na němž jsou podepsáni notáři Michal Mikulášův z Prachatic a Jakub Moleš. Michal Mikulášův ověřil 18. 9. 1414, ve stejný den jako Dekret, také protest univerzity proti spálení Viklefových knih vydaný 25. 6. 1410 (výše zmíněná sign. I/69). Řada notářů byla angažována v záležitostech Betléma, kaple Božího těla na Novém městě i ve sporech kolem Jana Husa. Mezi notáři figuruje i Jan Konrádův z Jesenice, který je doložen třemi vlastními instrumenty, z nichž jeden (sign. I/58 z AUK, vysvědčení o odvolání Matěje z Knína r. 1408) vyvolal debatu, zda se nejedná o významného právníka a Husova advokáta, mistra Jana z Jesenice. V soupise je takové ztotožnění pouze naznačeno odkazem na další notářské listiny Jesenicem iniciované (patřil by sem také instrument notáře Jindřicha z Lobensteinu, č. 299a, z r. 1410, sign. AUK I/59).⁷

V seznamu diecézí, v nichž byli příslušní notáři uvedeni v soupisu autorizování, nepřekvapí, že na prvním místě figuruje Praha a Olomouc, dále Litomyšl. Pozornost si zaslouží velké množství notářů příslušných k biskupství ve Vratislavi. Několikrát se opakuje Krakov, Hnězdno, Poznaň, Míšeň, početně je zastoupen Kolín nad Rýnem i Mohuč nebo Utrecht. Zajímavé je zastoupení vzdálených oblastí, např. celá řada francouzských diecézí. Na druhé straně ze severní a východní Evropy se mezi notáři vyskytují jen nepočetní jednotlivci, ačkoli tyto oblasti patřily k výrazným spádovým oblastem pražské Alma mater. Je snad proto možné vyslovit domněnku, že Praha sloužila pro výškolení osob z těchto krajů, které se však vracely do domácího prostředí. V Praze naopak hledali uplatnění notáři, kteří nenašli místo na západě.

⁶ Josef TRÍŠKA, *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348–1409*, Praha 1981.

⁷ Jiří KEJŘ, *Husitský právník M. Jan z Jesenice*, Praha 1965, s. 8, ztotožnění odmítl; J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 260, počítá s totožností Jana Konrádova a M. Jana z Jesenice. Vzhledem k významu osobnosti Jana z Jesenice by otázka stála za revizí s přihlédnutím k širšímu kontextu materiálu týkajícího se notářů.

Zpřístupnění Nuhličkovy práce a její rozšíření v soupisové partii je velmi přínosným počinem, který dává zájemci do ruky podstatné informace k významné oblasti středověkého právního a kancelářského života. Příručka dostala přehlednou podobu, která bude dobře sloužit k dohledávání osob. Kromě toho soubor personálních dat přímo vybízí k dalšímu prosopografickému zkoumání, které by jistě upřesnilo i naznačené vazby s univerzitním prostředím nebo další souvislosti.

Blanka Zilynská

Marie Tošnerová, Kroniky českých měst z předbělohorského období. Úvod do studia městského kronikářství v Čechách v letech 1526–1620

Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha 2010, 296 s. (Studie o rukopisech, MONOGRAPHIA, sv. XV), ISSN: 1804-0101, ISBN: 978-80-86495-67-5

Fenomén městského kronikářství předbělohorského období je v širším historickém povědomí spjat především s postavou kutnohorského bouřliváka Mikuláše Dačického z Heslova. Příručka Marie Tošnerové může málo poučenému zájemci o tento typ pramenů rychle a snadno dokázat, že se v jeho případě jedná pouze o vrchol ledovce. Kniha je jedním z výsledků dlouholeté činnosti „rukopisců“ z Akademie věd (od Komise pro studium a soupis rukopisů ČAVU po dnešní podobu samostatného oddělení v rámci Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i.), ale především soustavného odborného zájmu autorky.

Byla-li řeč o příručce, je užití takového označení oprávněné jak vnitřní strukturou monografie, tak praktickými možnostmi jejího použití. Úvod představuje sevřenou formou vývoj městské kroniky jako literárního druhu historiografické tvorby v českém prostředí, dále způsob dochování (autografy versus pozdější opisy, resp. tisky), jejich jazykovou stránku, charakteristiku autorů, typickou podobu textů a možnosti jejich využití pro výzkum raně novověké společnosti. Poté následuje podle lokalit abecedně řazený, komentovaný přehled městských kronik v rozsahu takřka dvou třetin knihy. Na rozdíl od jiných soupisových prací jsou ale narativní pasáže natolik hutné a vnitřně provázané, že lze knihu číst jako celek – řadí se tak po bok osvědčeným zahraničním publikacím podobného typu.¹ Jednotlivé podkapitoly zahrnují vedle základní charakteristiky daného města především biografie autorů, přehled obsahů jejich děl včetně odchylek mezi různými dochovanými variantami a dosavadní ediční zpřístupnění, resp. využití pramene. Často je nastíněn i vývoj kronikářství ve městě v průběhu 17. a 18. století (některé kroniky, jež zachycují předbělohorské období, ostatně sahají daleko za rok 1620). Komentovaný přehled doplňuje rovněž abecedně řazený soupis uložení dochovaných rukopisů městských kronik (autografů i opisů).

V monografii jsou podchyceny předbělohorské městské kroniky celkem z 22 měst, přičemž u větších lokalit se jedná o více než dva prameny (České Budějovice, Cheb,

¹ Např. Harald TERSCH, *Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit (1400–1650). Eine Darstellung in Einzelbeiträgen*, Wien 1998; Benigna von KRUSENSTJERN, *Selbstzeugnisse der Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Beschreibendes Verzeichnis*, Berlin 1997.

Litoměřice a samozřejmě Praha). Poměrně výrazný je mezi autory počet osob spojených s pražskou utrakvistickou univerzitou: českobudějovický radní písař Jan Strial z Pomnouce jako autor ztraceného díla *Historia civitatis Bohemobudvicensis*, humanistický básník Matyáš Meissner, který je dokonce autorem dvou spisů (o Chomutovu a Mostu), děkan filozofické fakulty z let 1547–1548 Jan Šentygar jako autor veršovaného popisu Jáchymova, litoměřičtí měšťané Václav Arkadius Brodský, Jan Adam Nožič a Mistr Jan Sictor či správci žatecké školy Jiří Ostracius a Václav Ripa, kteří zachytili dějiny města v menších latinských zpracováních. V neposlední řadě patřil mezi absolventy karolinské akademie autor patrně nejrozsáhlejší a nejkvalitnější předbělohorské městské kroniky, mladoboleslavský primátor a pozdější exulant Mistr Jiří Kezelius Bydžovský. Největší je koncentrace autorů spojených s univerzitou pochopitelně v případě hlavního města samotného – řeč je o známých autorech Mistru Jiřím Piseckém, Bartoši Písařovi, Sixtovi z Ottersdorfu či Mistru Markovi Bydžovském z Florentina. Vliv pražské utrakvistické univerzity na městské kronikářství tak můžeme považovat za dosti značný; ostatně již Josef Polišenský se v jedné ze svých studií touto tematikou zabýval v kontextu českého předbělohorského dějepisceví obecně.² Kniha tak vybízí k dalším úvahám na toto téma. Zajímavou otázkou by samozřejmě bylo i sledování, do jaké míry a jakým způsobem reflektovali univerzitu autoři, kteří s ní žádnými vazbami ani osobními zkušenostmi spojeni nebyli.

Než se ale bude možné podobnou tematikou důsledněji zabývat, bude ještě třeba vykonat spoustu ediční práce. Jedním z výsledných dojmů ze čtení je totiž dost neuspokojivá situace v případě kvalitních moderních edic městských kronik. Převažují nevyhovující, často velmi nepřesné nebo výběrové formy zpřístupnění těchto textů realizované většinou v 19. století (byť přinejmenším ediční řada *Deutsche Chroniken aus Böhmen* byla z dobového hlediska na velmi dobré úrovni). Že je monografie M. Tošnerové důležitým krokem na cestě ke zlepšení stávající situace, netřeba asi po výše řečeném dále zdůrazňovat.

Marek Ďurčanský

Karel Hruza, Österreichische Historiker, Band 2: Lebensläufe und Karrieren 1900–1945

Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar 2012, 859 s.

Po třech a půl letech vyšel na jaře 2012 druhý svazek rozsáhlé kolektivní práce pod edičním vedením Karla Hruzy *Österreichische Historiker* (první svazek publikoval rovněž Böhlau pod stejným názvem v roce 2008).

Karel Hruza (nar. 1961) pracuje v Institut für Mittelalterforschung der AdW Wien, pochází však z Čech. Je rodákem z Aše, vystudoval dějiny a politologii na univerzitách v Kostnici a ve Vídni a věnuje se zejména dějinám historiografie.

Jednotlivé statí přinášejí, zpravidla na základě důkladné pramenné analýzy, nové pohledy na život svých protagonistů a často se dotýkají problematiky působení těchto lidí v období

² Josef POLIŠENSKÝ, *České dějepisceví předbělohorského období a pražská akademie*, AUC-HUCP 4/2, 1963, s. 115–137.

konce 30. let a druhé světové války. Otvírají témata, která jsou i u nás zpracovávána pečlivě a s velkou obezřetností.¹

Kolektiv autorů druhého svazku navazuje na předchozí práci, přinášející biografie 18 vědců a obsahuje medailony dalších 15 osobností středoevropské německy mluvící historiografie, které podstatnou část své vědecké kariéry prožily v první polovině 20. století. Autoři kapitol, pocházející z Německa, Rakouska a České republiky, napsali na základě svých profesních zájmů studie (podle konceptu předem daného všem spolupracovníkům), jejichž řazení ve svazku se pak uskutečnilo chronologicky podle dat narození protagonistů.

Z hlediska dějin pražských univerzit je nejzajímavější detailní portrét Gustava Pirchana (1881–1945), pod titulem *Ein Prager Historiker zwischen Deutschen und Tschechen* (s. 329–377), v letech 1933–1945 řádného profesora středověkých dějin na pražské Německé univerzitě, předtím archiváře Archivu ministerstva vnitra v Praze. Autor kapitoly, Stefan Lehr, absolvent pražské univerzity (2004), posléze doktorand a nyní již řádný spolupracovník univerzity v Münsteru, se kromě dějin historiografie se zaměřením na střední Evropu, Ukrajinu a Rusko, zabývá i postavením elit (zejména šlechtických) v tomto geografickém prostoru v 19. a v první polovině 20. století.

Pirchanův osud je příznačným dokladem dopadu politických poměrů střední Evropy na osudy jednotlivců, jejichž zájem se nijak nesoustředil na politiku, přesto jí byl do všech důsledků utvářen. Pocházel z rodiny německého úředníka, vyrostl ve východních Čechách, kde navštěvoval české školy. Po absolvování Filozofické fakulty německé Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze a několika studijních cestách po Německu nastoupil do místodržitelství archivu v Praze, po roce 1919 reorganizovaného na Archiv ministerstva vnitra (dále AMV) nové Československé republiky. Ač služebně v té době jeden z nejstarších, nepočítalo se s ním na vedoucí post, resp. to bylo téma, které bylo v rámci archivu velice citlivé (vyplývá to např. i z korespondence mezi Jaroslavem Prokešem, pozdějším ředitelem AMV, a jeho kolegy), protože byl Němec. Ve 20. letech oscilovala Pirchanova aktivita mezi archívem a Filozofickou fakultou Německé univerzity v Praze, kde se habilitoval na základě své práce o Karlu IV. Nicméně nadále aktivně spolupracoval se svými českými kolegy a je příkladem pozitivních kontaktů mezi česky a německy mluvícími vědeckými kruhy v Praze v té době.

Když počátkem 30. let dostal stolicí středověkých dějin na Německé univerzitě, Prokeš, v té době už uznávaný korunní princ dosavadního ředitele AMV Klicmana, si oddechl. Z hlediska služební posloupnosti i vědeckých zásluh mu byl Pirchan nebezpečným konkurentem. Pirchan se pak nadále soustředil na práci na univerzitě. Koncem 30. let sice oficiálně přivítal okupaci, nicméně jeho žádosti o vstup do NSDAP nebylo vyhověno vzhledem k jedné židovské babičce jeho manželky. Lehr na základě pečlivého studia pramenů v českých archivech mapuje Pirchanův život a práci včetně předčasného úmrtí v internačním táboře v Terezíně v září 1945, kam byl jako Němec odvezen před připravovaným odsunem. Ke kapitole je připojen krátký exkurz Tomáše Borovského o Pirchanově práci *Italien und Kaiser Karl IV. in der Zeit seiner zweiten Romfahrt* (s. 375–377).

¹ Bádání shrnula monografie, vydaná pod redakcí Františka ŠMAHELA a Pavla SOUKUPA Výzkumným centrem pro dějiny vědy a Centrem mediivistických studií pod názvem *Německá mediivistika v českých zemích do roku 1945*, Praha 2004, 396 s.

Pirchanovým kolegou byl Karl Maria Swoboda (1889–1977), narozený v Praze, v letech 1934–1945 profesor dějin umění na Německé univerzitě v Praze a později, 1946–1962, ve Vídni. V kapitole *Von einen kulturgeschichtlich-biologisch Perspektivismus her* (s. 411–450) ho představila rovněž česká rodačka, historička architektury Alena Janatková. Swoboda byl ve Vídni doktorandem Maxe Dvořáka, který je v knize rovněž prezentován Hansem Aurenhammerem v kapitole *Von der historischen Quellenkritik zur Kunstgeschichte als Geistesgeschichte* (s. 169–200). Max Dvořák (1874–1921) byl jako syn rodnického lobkovického archiváře stejného jména odmala pokládán za budoucího pokračovatele svého otce. Studium na vídeňském IÖG a tamější přednášky profesora Franze Wickhoffa tuto vizi změnily a Dvořák ml. zůstal ve Vídni a stal se jedním z významných představitelů vídeňské školy dějin umění.

Naopak v Rakousku (Graz) se narodil a pak v Praze působil Adolf Grohmann (1887–1977), od roku 1923 profesor semitské filologie a až do roku 1946 přednosta Orientálního ústavu Německé univerzity, jehož život pro knihu zpracovala Sibylle Wentker v příspěvku *Orientalist und Historiker* (s. 379–410).

S českými zeměmi je většinou svého života přímo spojen i Arthur Stein (1871–1950), narozený sice ve Vídni, nicméně v roce 1915 habilitovaný na pražské německé Karlo-Ferdinandově univerzitě pro římské dějiny a po roce 1918 tam jmenovaný profesorem římských a řeckých dějin, který byl vzhledem k svému rasovému původu v letech 1942–1945 internován v terezínském ghettu a v Praze pak o pět let později zemřel.

V téže kapitole *Zwei jüdische Gelehrtschicksale in Wien und Prag* (s. 129–168) prezentuje Klaus Wachtel ještě Edmunda Groaga (1873–1945), knihovníka vídeňské Národní knihovny a mimořádného profesora římských dějin na vídeňské univerzitě.

V Teplicích-Šandově se narodil Hugo Hantsch (1895–1972), původně benediktinský mnich v Melku, za války vězněný nacisty a po roce 1945 profesor novějších dějin na vídeňské univerzitě, na kterého se zaměřil Johannes Holeschovsky (*Ein grossösterreichischer Verfechter der Reichsidee*, s. 451–488).

Zcela jiný vztah měl k Čechám Konrad Josef Heilig (1907–1945), který v roce 1933 nalezl v univerzitní knihovně ve Freiburgu im Breisgau průvodní dopis ke spisu, známému pod názvem Oráč z Čech z počátku 15. století, poslaný jeho autorem příteli Petrovi Rothirschovi z Prahy. Heiligovi se věnoval Helmut Maurer (*Mediävist und politischer Publizist*, s. 615–648).

Další kapitoly pak vlastně již zůstávají bez přímého vztahu k Čechám. Andrea Rzhacek a Christoph Egger píší o Michaelu Tanglovi (1861–1921), profesoru pomocných věd historických v Berlíně, diplomatikovi a jednom z editorů *Monumenta Germaniae Historica* (*Ein Österreicher aus Berlin*, s. 23–85).

Antonu Chroustovi (1864–1945), profesoru na univerzitě ve Würzburgu a dlouholetému vědeckému vedoucímu Společnosti pro franské dějiny (*Gesellschaft für fränkische Geschichte*) se věnuje Peter Herde (*Ein streitbarer Historiker aus Österreich in Franken*, s. 85–128).

Na stinné stránky středoevropské historiografie naráží Ulfried Burz v kapitole *Ein Kärntner Historiker und die Iänusköpfigkeit in der nationalen Frage* (s. 201–262) o Martinu Wuttem (1876–1948), který po slibné kariéře ředitele korutanského zemského archivu podlehl ve 40. letech nacionálněsocialistické ideologii a od roku 1942 byl aktivním členem NSDAP.

O tom, že historici měli i pozitivní politické ambice svědčí stránky Martiny Pesditchek (*Meine Liebe gehört bis zu meinem Tod meiner Familie, dem deutschen Volk, meiner österreichischen Heimat und meinen Schülern*, s. 263–328), podrobuji analýze život a dílo

i u nás (zejména díky monografii o Metternichovi: *Metternich. Der Staatsmann und der Mensch*, München 1925, 2 sv.) dobře známého Heinricha von Srbika (1878–1951), který od roku 1922 působil jako profesor dějin novověku ve Vídni a v roce 1951 byl jedním z kandidátů na spolkového prezidenta.

Jedním z nejvýznamnějších edičních počínů středoevropské historiografie jsou *Monumenta Germaniae Historica*. V knize je díky příspěvku Wolframa Zieglera (*Facetten einer österreichischen Historikerkarriere*, s. 489–522) zastupuje kromě Michaela Tangla ještě jeden z jejich dlouholetých editorů – Ernst Klebel (1896–1961).

Navazuje stať Stefana Emingera a Ralpha Andraschek-Holzera *Landeshistoriker zwischen Katholicismus und Nationalismus* (s. 523–590) o Karlu Lechnerovi (1897–1975), řediteli dolnorakouského zemského archivu a vídeňském univerzitním profesoru středověkých dějin, specializovaném na kolonizaci a dějiny sídel, a na ni následně přiléhá kapitola autora Michaela Wedekinda o Franzi Huterovi (1899–1997), profesoru rakouských dějin a hospodářských dějin na univerzitě v Innsbrucku (*Verfügen Sie über mich, wann immer Sie im Kampf um die Heimat im Gedränge sind*, s. 591–614).

I když s pohledy v knize někdy uváděnými nemusíme vždy souhlasit, představuje jako celek cenný příspěvek k poznání německojazyčné historiografie 20. století.

Milada Sekyrková

Pavel Urbášek – Jiří Pulec, Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969

Univerzita Palackého, Olomouc 2012, 434 stran

Nová publikace moravských univerzitních archivářů a historiků Pavla Urbáška a Jiřího Pulce přibližuje hlavní vývojové tendence a politické a legislativní rámce vývoje českého vysokého školství v prvním poválečném čtvrtstoletí. Svým názvem a vnější podobou navazuje (chronologicky však předchází) na obdobnou práci Pavla Urbáška, která se věnovala vývoji vysokého školství v letech tzv. normalizace.¹ Oba autoři se poválečnými dějinami vysokého školství zabývají dlouhodobě, odborné veřejnosti jsou známi především jako hlavní autoři kolektivní monografie *Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990*.² Recenzovaná kniha vznikla jako výsledek grantového projektu Grantové agentury České republiky s názvem *Systém, koncepce a charakter českého vysokého školství v období let 1945–1969*. Vývoj terciárního školství v Československu ve sledovaném období představuje především jako výsledek výrazného rozchodu s tradičním pojetím evropského vysokého školství, do kterého zahrnuje i dosavadní domácí tradici. Autoři se rozhodli zaměřit zejména na systémové proměny, pod kterými chápou především změny vnějších podmínek a z nich vyplývající proměny samotného fungování vysokého školství.

Autoři si zkoumané období rozdělili, Jiří Pulec se věnoval rokům 1945–1956, Pavel Urbášek pak následujícímu období do roku 1969. Hlavní tendence určující vývoj vysokého

¹ Pavel URBÁŠEK, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*, Univerzita Palackého, Olomouc 2008.

² Pavel URBÁŠEK – Jiří PULEC – Karel KONEČNÝ – Jiřina KALEDOVSKÁ, *Kapitoly z dějin univerzitního vysokého školství na Moravě v letech 1945–1990*, Univerzita Palackého, Olomouc 2003.

školství se v obou obdobích pochopitelně lišily, v celkovém vyznění hraje svoji roli jistě i odlišný autorský přístup. S jistou nadsázkou tak knihu tvoří dvě samostatné publikace, které na sebe navazují především chronologicky, a které vývoj vysokoškolského vzdělávacího systému představují z odlišných perspektiv. Jiří Pulec představuje své období především z hlediska po válce plánované reformy a radikálních direktivních změn první poloviny 50. let, tedy jevů spíše revolučních, které výrazně měnily dosavadní podobu vysokého školství. Oproti tomu pro vývoj období, které zpracoval Pavel Urbášek, je charakteristická spíše stabilizace a později pozvolná evoluce, která přinesla znovuupevnění vysokoškolského vzdělávacího systému. Tento odlišný diskurz je plně opodstatněný, je však doprovázen i různým tematickým zaměřením obou autorů a rozdílným důrazem na jednotlivé role vysokého školství, který podtrhuje odlišnost obou částí publikace.

Jiří Pulec v souladu s názvem knihy zdůrazňuje vzdělávací roli vysokého školství. Až na několik zmínek se nevěnuje důležitému problému proměny role vysokého školství v soudobé vědní politice. Zčásti opomíjí také některé důležité kroky hledání koncepce řízení vysokého školství, překvapující je zejména fakt, že podrobněji nezmiňuje experiment se zřízením samostatného ministerstva pro vysoké školy. Celé kapitoly oproti tomu věnuje reformě studia, diskuzi o zavedení přijímacího řízení a politickému ovlivňování složení studentů, včetně aktivní role posluchačů vysokých škol a jejich spolků. Z perspektivy vzdělávací role terciárního školství analyzuje i změny školské legislativy, organizace vysokých škol a dobové politické diskuze.

Pavel Urbášek se problematice vzdělávací role vysokých škol a především otázce studentů věnuje v daleko menší míře. Jeho část knihy sice obsahuje kapitolu nazvanou *Studenti*, ta však obsahuje vedle části věnované zahraničním studentům v Československu (a našim studentům v zahraničí) již jen podkapitoly *Proces přijímacího řízení* a *Rozmístovací řízení*. Edukační roli vysokých škol sleduje jen na pozadí legislativních změn a proměn společenské zakázky po absolventech. Studenty jako samostatnou (přirozenou a aktivní) součást vysokoškolského vzdělávacího systému Urbášek na rozdíl od Jiřího Pulce v podstatě pomíjí. Oproti tomu se daleko více soustředí na postupnou (znovu)emancipaci terciárního školství (kterou představuje především na pozadí úsilí o posílení role vysokého školství v oblasti základního výzkumu) a otázku uspokojení společenské a politické poptávky a udržení kroku se světovým vývojem. Velmi zajímavou částí je analýza dobových diskuzí a programových dokumentů týkajících se koncepcí československé vzdělanosti a vědní politiky.

Společnou osou celé knihy je sledování reformy a proměn legislativního a politického rámce, ve kterém vysoké školy fungovaly. Oba autoři jednotlivé kroky analyzují zejména z hlediska jejich souladu či nesouladu s „přirozeným vývojem“ vysokého školství, který ilustrují přiblížením převládajících evropských a světových tendencí.

Reformní návrhy z prvních poválečných let, které měly přinést zavedení průběžných zkoušek a přijímacího řízení, hodnotí Jiří Pulec jako jednoznačně pozitivní a přirozené, v souladu s evropskými tendencemi měly pomoci vyřešit mimo jiné i aktuální problém s přeplněností vysokých škol. Argumentace, kterou autor zvolil, je však diskutabilní. Početní nárůst vysokoškolských studentů ilustruje takřka výhradně srovnáním se statistikou posledního předválečného roku, počty studentů v tomto roce však byly výrazně sníženy díky aktuální politické situaci (mobilizace, odtržení pohraničí), a proto neodpovídají meziválečnému průměru.

Většina kroků (nová legislativa, politické zásahy, experimenty v organizaci vysokých škol) z konce čtyřicátých a počátku padesátých let je hodnocena jako nepřirozená

a diskontinuitní, přímo ohrožující stabilitu a další rozvoj vysokého školství. Vývoj od poloviny padesátých let do roku 1968 je hodnocen jako více méně dvojkolejný. Československé vysoké školství se podařilo stabilizovat a ve významných oblastech dokázalo opět držet krok se světovým vývojem (což ilustruje např. nárůst počtu vysokoškoláků v populačním ročníku), po krizi v polovině šedesátých let se postupně zlepšovalo i financování vysokých škol. Zejména v první polovině šedesátých let však vysoké školství nebylo zbaveno politických destabilizujících zásahů (např. kampaň za sejetí vysokých škol s praxí), stálou součástí fungování terciárního školství byla komunistická výchova (s nezbytným zázemím „politických kateder“) a politické ovlivňování všech vysokoškolských oborů. Závěr knihy je věnován nástupu dalšího výrazně diskontinuitního období – počátku normalizace vysokého školství.

Přes výše uvedená kritická slova je nutné publikaci hodnotit jednoznačně pozitivně. Obdiv si zaslouží zejména rozsáhlá pramenná základna. Práce poprvé pojmenovává a analyzuje celou řadu aspektů vývoje československého vysokého školství a společnosti v poválečném období, pro vážné zájemce o tuto tematiku se stane nepostradatelnou příručkou. K jednoznačnějšímu vyznění celé práce by však přispěla lepší koordinace přístupu obou autorů k dané problematice.

Petr Cajthaml

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2012

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus LII. Fasc. 1

Redakční rada:

doc. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D., předseda,

PhDr. Blanka Zilynská, Ph.D., tajemnice,

PhDr. Karel Beránek, prof. PhDr. Marie Bláhová, CSc., doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc., †doc. PhDr. Vilém Herold, CSc., prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., prof. JUDr. Karel Malý, DrSc., prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., prof. PhDr. Josef Petráň, CSc., PhDr. Jiří Stočes, Ph.D., PhDr. Michal Svatoš, CSc., prof. PhDr. František Šmahel, DrSc.

Prorektor-editor: prof. PhDr. Ivan Jakubec, CSc.

Vedoucí redaktor: doc. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D.

Výkonní redaktoři: PhDr. Blanka Zilynská, Ph.D., Mgr. Jakub Jareš

Obálku navrhly Mgr. Jana Ratajová, Ph.D., a Kateřina Řezáčová

Graficky upravila Kateřina Řezáčová

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 3–5, 116 36 Praha 1

<http://cupress.cuni.cz>

Praha 2013

Sazba studio Lacerta (www.sazba.cz)

Výtiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

Vydání 1.

Náklad 250 výtisků

Periodicita 2× ročně

MK ČR E 18593

ISSN 0323-0562

Adresa redakce: Ústav dějin UK – Archiv UK, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1

petr.svobodny@ruk.cuni.cz